

Є. С. НАЗИМКО, М. С. АНДРІЯШЕВСЬКА, Т. І. ТІТОЧКА

**ЮВЕНАЛЬНА ВІКТИМОЛОГІЯ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ**

М о н о г р а ф і я

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

УДК 343.988-053.6
Н19

Рецензенти:

Джужа Олександр Миколайович – головний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Бабенко Андрій Миколайович – завідувач кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 27 жовтня 2021 р.)*

Назимко Є. С.

Н19 Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель : монографія / Є. С. Назимко, М. С. Андріяшевська, Т. І. Тіточка. – Запоріжжя : Гельветика, 2021. – 208 с.

ISBN 978-966-992-657-9

Монографію присвячено дослідженню феномену ювенальної віктимності. У книзі розкрито поняття та правову природу віктимності. Охарактеризовано неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень, встановлено особливості запобігання їх віктимологізації. З'ясовано стан наукової розробленості вчення про неповнолітніх як жертв суспільно небезпечних діянь в Україні. Уточнено місце ювенальної віктимології у системі знань про кримінально протиправну діяльність та заходи реагування на неї. Проаналізовано міжнародний та зарубіжний досвід запобігання протиправній діяльності щодо дітей. Визначено стратегічні напрямки вдосконалення кримінального законодавства в частині захисту прав та свобод неповнолітніх осіб.

Книга розрахована на працівників правоохоронних органів, вчених, представників громадських організацій, здобувачів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться віктимологічними проблемами.

УДК 343.988-053.6

Зміст

Перелік умовних позначень	5
Вступ.....	6
Розділ 1	
Теоретико-методологічні засади дослідження ювенальної віктимології.....	9
1.1. Становлення та розвиток наукових поглядів про неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень.....	9
1.2. Стан наукової розробленості вчення про неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень в Україні	22
1.3. Методологічні засади дослідження неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень.....	34
1.4. Ювенальна віктимологія у системі знань про кримінально протиправну діяльність та заходи реагування на неї.....	47
Розділ 2	
Характеристика ювенальної віктимології.....	61
2.1. Історія становлення ювенальної віктимології	61
2.2. Сучасна ювенальна віктимологія та її науково-змістовні складові.....	72
2.3. Основні наукові та соціальні функції сучасної ювенальної віктимології.....	84
Розділ 3	
Кримінологічна характеристика неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень. Запобігання віктимологізації неповнолітніх	92
3.1. Неповнолітні як жертви кримінальних правопорушень та їх роль у механізмі кримінально протиправної поведінки.....	92

3.2. Стан і тенденції кримінально протиправних посягань, вчинених стосовно неповнолітніх в Україні	100
3.3. Спеціальна віктимологічна профілактика поведінки неповнолітніх, які стали жертвами кримінально протиправних посягань	113
3.4. Індивідуальна віктимологічна профілактика поведінки неповнолітніх, які стали жертвами кримінально протиправних посягань.....	127

Розділ 4

Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання кримінально протиправній діяльності щодо дітей .....

4.1. Міжнародно-правова основа запобігання кримінально протиправній діяльності щодо дітей.....	141
4.2. Міжнародні та європейські правові акти про допомогу дітям, які стали жертвами кримінальних правопорушень	158
4.3. Основні риси сучасних зарубіжних кримінологічних практик запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей	169
4.4. Сучасний зарубіжний досвід у сфері соціальної реабілітації дітей-жертв кримінальних правопорушень.....	178

Висновки .....

Список використаних джерел.....

189

194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація об'єднаних націй

СРСР – Союз радянських соціалістичних республік

УРСР – Українська радянська соціалістична республіка

Вступ

Кримінально протиправна діяльність – феномен, який протягом значної кількості століть залишається не до кінця дослідженим, що призводить до стабільної її ескалації та еволюціонування. Стрімко зростаючі масштаби феномену, а також темпи його поширення вимагають від кримінального законодавства постійного динамізму та гнучкості, в окремих випадках – революційності, але при цьому – забезпечення якісної взаємодії та дієвості комплексу принципів, серед яких принципи гуманізму, справедливості, співрозмірності тощо. Водночас кримінальна репресія, яка являє собою комплекс взаємозамінних, актуальних для кожного індивідуального випадку сугестивних засобів та заходів, не повинна полягати у здійсненні однакового впливу на суб'єкта кримінального правопорушення, оскільки статева та вікова приналежність відіграє значну роль як під час криміналізації та віктимізації особи, так і під час її виправлення та ресоціалізації. При цьому якщо статеву приналежність лише дещо обмежує якісно-кількісну змістовну каральних заходів, то вік стає причиною скорочення їх переліку. Така ж тенденція (але у діаметральній протилежності) спостерігається й коли неповнолітні стають жертвами суспільно небезпечного діяння – кримінальна відповідальність за вчинення у їх відношенні суспільно небезпечного діяння є значно суворішою, що, як і у попередньому випадку, пояснюється особливостями психофізіологічного та інтелектуального розвитку підлітків. Саме тому законодавець в нормах чинного Кримінального кодексу України визнав кримінально протиправний акт щодо малолітньої дитини або у присутності останньої, а також з її використанням обставинами, обтяжуючими покарання.

Однак, події останніх років, які мають місце у нашій державі, свідчать про суттєву інтенсифікацію криміногенних загроз суспільним відносинам у сфері захисту прав та свобод неповнолітніх осіб. Не

дивлячись на прагнення держави сприяти розвитку кримінального законодавства в частині посилення відповідальності за суспільно небезпечні діяння, вчинені у відношенні підлітків, рівень такої кримінальної активності залишається стабільно високим. Відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Генеральної прокуратури України, у 2013 році потерпілими від кримінальних правопорушень стали 7446 неповнолітніх осіб, при цьому у відношенні 1567 дітей було вчинено тяжкі та особливо тяжкі діяння; у 2014 році 4996 неповнолітніх стали жертвами суспільно небезпечних діянь, із них 1108 – тяжких та особливо тяжких; у 2015 році – 4809 неповнолітніх зазнали протиправні посягання, 1125 з них – тяжкі та особливо тяжкі; у 2016 – 4838 стали жертвами кримінальних правопорушень, 1089 – тяжких та особливо тяжких; у 2017 – 4095, 1078 – тяжких та особливо тяжких, у 2018 році – 3701 неповнолітній потерпів від кримінальних правопорушень, 932 особи стали жертвами тяжких та особливо тяжких посягань; у 2019 – 3249, 681 – тяжких та особливо тяжких; у 2020 році – 3202, 782 – тяжких та особливо тяжких; станом на вересень 2021 року 3154 неповнолітні особи зазнали протиправний вплив, 724 із них стали жертвами тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень. Така ситуація підтверджує наявність гострої потреби в об'єднанні зусиль як нормотворців та правоохоронних органів на усіх рівнях, так і вчених із різних дотичних віктимології галузей науки для створення єдиного механізму захисту прав неповнолітніх, гідного для інтегрування у загальну систему запобігання та протидії злочинності.

На сьогоднішній день українське законодавство має достатньо повноцінну нормативно-правову базу з питань охорони неповнолітніх від кримінально протиправних посягань, серед яких необхідно відмітити: Конституцію України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Закон України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства», які засновані на міжнародних нормативно-правових актах (Конвенція ООН про права дитини, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації

та сексуального насильства, Європейська конвенція про здійснення прав дітей тощо).

Водночас не знаходяться у статичній й теоретичній пошуку у сфері ювенального кримінального права та віктимології. Не можна оминути увагою праці таких вітчизняних учених як С.Б. Алімов, М.І. Бажанов, І.О. Бандурка, Н.Л. Березовська, О.Д. Бойков, В.М. Бурдін, Є.М. Вечерова, Т.О. Гончар, П.С. Дагель, О.В. Дащенко, А.О. Джужа, О.М. Джужа, Ю.В. Єгорова, В.Є. Квашиш, А.О. Клевцов, О.О. Книженко, Н.Я. Ковтун, В.П. Козирєва, А.Ю. Коновалова, Н.М. Крестовська, В.О. Меркулова, Н.А. Орловська, Л.М. Палюх, Д.В. Рівман, В.Я. Рибальська, О.О. Северин, В.В. Сташиш, В.О. Туляков, В.І. Шакур, А.О. Яровий та ін. Однак, не дивлячись на широкий перелік наукових праць та їх різноманітну тематику, значна кількість проблемних питань залишаються невирішеними. Відтак до сьогодні не існує чітко розробленої класифікації неповнолітніх жертв, відсутнє стале уявлення про детермінанти віктимності підлітків, не визначено роль неповнолітньої жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки, не встановлено особливості інтеракції кримінального правопорушника та потерпілого. Такі прогалини у кримінально-правовій доктрині призводять до регресу кримінального законодавства, значно звужують межі його повноважень та знижують дієвість, що негативно впливає на рівень кримінально протиправної діяльності в країні. Таким чином, необхідним є модернізований підхід до феномена ювенальної віктимології, який дозволить скорегувати пріоритети кримінально-правової політики держави, удосконалити нормативно-правову базу та на один крок наблизити Україну до членства у Європейському Союзі.

Отже, сучасні тенденції, продиктовані необхідністю створення нових шляхів впливу на кримінально протиправну діяльність, і визначають актуальність та значення даного дослідження для наук кримінально-правового циклу.

Р о з д і л 1

Теоретико-методологічні засади дослідження ювенальної віктимології

1.1. Становлення та розвиток наукових поглядів про неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень

Сучасна держава – складне явище, котре постійно знаходиться у динаміці – розвивається, намагаючись відповідати вимогам громадян. Прогрес суспільства став причиною виникнення нових потреб, задоволення яких не завжди відбувається правомірним шляхом, що стало причиною появи сучасних форм кримінально протиправної діяльності, розширення переліку суб'єктів кримінальних правопорушень, потерпілих від останніх та викликало необхідність внесення змін до кримінального законодавства. Однією з таких змін стало передбачення у 2001 році у чинному Кримінальному кодексі України самостійного розділу, присвяченого особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх та розширення Особливої частини Кодексу шляхом внесення нових норм (частин норм), в яких передбачено більш сувору кримінальну відповідальність за посягання на неповнолітню особу. Отже, можна вважати, що у 2001 році вперше було присвячено комплексну увагу місцю дитини в механізмі кримінально протиправної поведінки, в тому числі – у ролі жертви, та закладено підґрунтя для розвитку самостійного наукового напрямку, присвяченого вивченню особливостей віктимної поведінки неповнолітніх осіб, – ювенальній віктимології, яка, нажаль, досі залишається недооціненою вітчизняною науковою спільнотою.

Це призвело до відсутності до сьогодні сукупності заходів та засобів, які дозволяють на належному рівні здійснювати віктимологічну профілактику, що, на нашу думку, негативно впливає на рівень кримінально протиправної діяльності взагалі та ювенальної

зокрема. Враховуючи зазначене, а також те, що будь-який феномен наук кримінально-правового циклу не може бути досконало досліджений без вивчення його генези, вважаємо за доцільне зупинитись більш детально на особливостях становлення та розвитку наукових поглядів про неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень. Розпочати наше дослідження пропонуємо з розгляду періоду зародження загального вчення про жертву кримінального правопорушення – віктимології.

Як вірно зазначив О.М. Гаргат-Українчук, виникнення кримінологічної віктимології пов'язано з достатньо відомим явищем в історії формування багатьох наук, коли в результаті проведених досліджень у межах окремих галузей права накопичується такий матеріал, який під впливом суспільних потреб привертає увагу фахівців у сфері спеціальних пізнань. Саме в процесі взаємного впливу нового дослідницького матеріалу та суспільних потреб відбувається диференціація галузей науки або з окремих галузей знань виокремлюються нові за своїм змістом. Такий історичний процес відбувався в період становлення та розвитку кримінологічної віктимології як окремого напрямку знань про жертву злочинного посягання¹. На нашу думку, вивчення особливостей особистості суб'єктів, які беруть безпосередню участь у суспільно небезпечному діянні (правопорушник та жертва) дозволило вченим сформулювати уявлення про сутність кожного окремого кримінального правопорушення та закласти підґрунтя для майбутньої нормотворчості, оскільки саме на знаннях про основні способи вчинення того чи іншого суспільно небезпечного діяння, суб'єктний склад та на основі статистичних даних базуються норми сучасного кримінального законодавства (в тому числі вихідні положення Загальної частини, яка надає алгоритм та визначає особливості реалізації норм Особливої частини).

Безпосередньо вчення про жертву (потерпілого) від злочину (віктимологія) як самостійний науковий напрямок у кримінології

---

¹ Гаргат-Українчук О. М. Історія виникнення та становлення кримінологічної віктимології. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 109.

з'явилося у 40-х рр. ХХ ст. з публікацією робіт Ганса фон Гентінга та Бенджаміна Мендельсона, які заклали основи віктимології, визначили її предмет, методи дослідження і розробили відповідну термінологію. В 1947 році, виступаючи на конференції психіатрів у Бухаресті з докладом «Нові психосоціальні горизонти: віктимологія», Б. Мендельсон вперше застосував термін «віктимологія». Пізніше в праці «Нова галузь біопсихосоціальної науки – віктимологія» були визначені основні теоретичні положення віктимології: розкрито понятійний апарат; виділено окремі групи жертв; вперше дано поняття «кримінальна пара», «добровільна жертва», «кандидат у жертви», «жертва-провокатор», «жертва-агресор», «індекс жертвеності». Утворення віктимології, як наукового напрямку в середині ХХ ст. обумовлено наявністю обставин, які сприяють виникненню даного знання на певному етапі історичного розвитку: досягнення необхідного рівня розвитку базових наук; наявності соціального замовлення на розвиток знань, які представлені новим науковим напрямком². Варто звернути увагу на те, що віктимологія розвивалась за рахунок кримінологічної науки, яка, досліджуючи особливості кримінально протиправної поведінки, особи правопорушника, заходів протидії, чинників, що сприяють розвитку протиправної діяльності, тим чи іншим чином цікавилась особою потерпілого, місце якого у сценарії суспільно небезпечного діяння є провідним, а часто – домінуючим. Віктимологічні чинники, у більшості випадків, впливають на причини та умови кримінальної активності та можуть вважатися одними із детермінантів останньої. Отже той факт, що віктимологічний ресурс займає одне із важливих місць в контексті кримінологічного попередження є беззаперечним, більше того, – протидія протиправним проявам – загальна мета обох наук: і кримінології, і віктимології. Протягом століть правопорушник та його жертва – це симбіоз, без якісної взаємодії якого продуктивність суспільно небезпечного

² Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейська перспективи*. 2014. № 8. С. 119.

діяння знижується майже до нуля та втратило б свій сенс ще на етапі приготування або замаху.

У 1948 році Г. Хентіг опублікував працю «Злочинець та його жертва. Дослідження за соціобіологією злочинності», в якій він сформулював і розвинув принципи для віктимології положення. Злочинця і потерпілого він розглядає як суб'єктів взаємодіючого партнерства. У низці випадків жертва формує, виховує злочинця і завершує його становлення, вона мовчазно погоджується стати жертвою, кооперується зі злочинцем і провокує його. У роботі розглядаються різні типові ситуації й відносини, пов'язані з особистістю і поведінкою жертви, різні типи жертв, які наділені особливою привабливістю для злочинців, а саме: вони неспроможні до опору, є «марними» для суспільства. Це – люди похилого віку, алкоголіки, наркомани, емігранти, безробітні, іновірці, національні меншини, жінки, діти тощо. Виокремлюються також «уявні» жертви, жертви з обтяженою спадковістю, жертви, схильні стати злочинцями, тощо³. Таким чином, ще з моменту зародження, або, більш правильним, на нашу думку, буде сказати – переродження віктимології у самостійну науку, вченими було встановлено можливість диференціювати жертв кримінальних правопорушень в залежності від причин появи у них віктимних схильностей, у зв'язку із чим почав формуватися самостійний науковий напрям – ювенальна віктимологія. Відношення як законодавця, так і вчених до сутності особистості підлітка завжди було неоднозначним. У біблейські та стародавні часи нестійка психіка дитини викликала масу запитань у оточуючого дорослого середовища, а відсутність необхідних знань у галузі педагогіки, психології та анатомії призводило до ототожнення підлітка із «нечистими» силами та примушувало позбавлятися від останнього. Інтелектуальний розвиток, поступова зміна менталітету дещо змінила погляди суспільства, у зв'язку із чим дитину перестали розглядати як втілення диявола на землі, однак гідної поваги вона все одно не отримала.

---

³ Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 119.

В. Федяєва, спираючись на роботи психоісторика Л. Демоза, розглядає декілька трансформацій у ставленні до дитинства: інфантіцидний стиль (із давнини до IV ст. н. е.), який характеризувався широким дитиновбивством, насиллям (інфантіцид – дитиновбивство); IV–XIII ст. – дитина залишається об'єктом агресії, її часто відправляють до монастиря, в чужу сім'ю; амбівалентний стиль (XIV–XVII ст.), дитина ще не стала окремою духовною особистістю та повноцінним членом сім'ї, їй відмовляють у самостійності й індивідуальності, у вихованні переважає «ліплення» характеру, а якщо дитина творить супротив такому «ліпленню», то піддається побиттю; стиль (нав'язливий) (XVIII ст.) дитина стає ближче до батьків, але поведінка і внутрішній світ дитини контролюються; соціалізуючий стиль (XIX – перша половина XX ст.), дитина – об'єкт виховання й навчання, провідні зусилля батьків спрямовані на тренування волі та підготовки дитини до самостійного життя; допомагаючий стиль (із середини XX ст. – сьогодні), батьки прагнуть забезпечити індивідуальний розвиток дитини, переважає емоційний контакт і співчуття⁴. Зневажливе відношення до дітей можна також пояснити тим, що протягом тривалого часу одним із можливих шляхів отримання коштів було землеробство, до якого залучалися всі дієздатні особи. Діти ж, через свою фізичну незрілість, достатньо слабе здоров'я (що підтверджує достатньо високий рівень дитячої смертності) не могли повноцінно працювати та заробляти на їжу, у зв'язку із чим їх існування знецінювалось для дорослих. Неповнолітній вважався, скоріше, небажаним наслідком гріха, ніж повноцінним членом суспільства.

Схожої думки дотримуються й учені, зазначаючи, що в епоху середньовіччя дитинству не було місця, до XII ст. дітей практично не зображали. Тільки у наступному столітті з'явиться кілька дитячих типів в образотворчому мистецтві: ангел, Ісус-немовля, якого найчастіше зображали з Богородицею, оголене дитя... А у XIII ст. зображення

⁴ Федяєва В. Дитинство: підходи до вивчення в наукових розвідках французького історика Ф. Арієса (1914-1984). URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2012/2012_1_13.pdf

голих немовлят символізували дитячу невинність. Також до цього часу належить зображення душі, яка покидає тіло у вигляді оголеного немовляти. Починаючи з XIV ст. тема дитинства Ісуса розвивається, що тісно переплелось із розвитком культу Богородиці. Саме в цей час в іконографії з'являється тема дитинства інших святих. Все це символізує поступову зміну ставлення до дітей. У XV–XVI ст. з'являються зображення дітей у колі сім'ї, а згодом, не пізніше XVI ст., з'являються зображення дітей на надгробках. Те, що дитинство спершу не розглядалось як важливий етап життя, радше за все було пов'язано із високою дитячою смертністю. Слушно зауважив Філіпп Ар'єс: «Думка про збереження образу дитини не виникала, якщо дитина вижила і стала дорослою, або якщо померла немовлям. У першому випадку дитинство – всього лиш перехідний період, пам'ять про який не варто фіксувати; в другому випадку, у випадку смерті дитини, рання кончина чогось малого не заслуговувала запам'ятовування – дітей багато і далеко не всі переживуть критичний період!»⁵. Варто зазначити, що дітей, які вчинили кримінальні правопорушення, на відміну від дорослих злочинців, більш суворо карали, що також можна пояснити сталою думкою про те, що дитині відведено короткий вік, та спровокованим суспільством уявленням щодо можливості ототожнення дитини із твариною. Поступове переродження дитини із диявольського виродка у символ невинності та чистоти призвело до романтизації періоду дитинства та перенесення дитини на п'єдестал.

За припущеннями, дитині властиві окремі тваринні інстинкти, тому їй передане у спадок відчуття провини. У зв'язку з цим існує необхідність подолання неслухняності та потреба виховання. Звідси впливає авторитарно-романтичний міф дитинства, який бере до уваги не конкретну дитину, а абстрактне уявлення про дитинство, яке коливається між демонізуванням та романтизуванням дитинства і до сьогодні впливає на дослідження дитинства й практику виховання. Ця основоположна амбівалентність характеризує сучасні

---

⁵ Гошко Т. Уявлення про дитинство у кодексах міського права в речі посполитій XVI – початку XVII ст. URL: <http://mics.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/04.pdf>

концепції дитинства, незалежно від пропагованих ідеологій дитинства і виховання. Це стосується також нових положень, що вперше ставлять на п'єдестал саму дитину. У концепції Ж.-Ж. Руссо, чи згодом у праці Еленн Кей «Століття дитини»^{6,7} об'єктом виховання стає конкретна дитина, обов'язком якої є вдосконалення аж до ідеалізованої дорослості. Концепції дитинства та виховні програми у реформаторській педагогіці намагалися на практиці поєднати суперечливі ідеали буржуазної моралі успіху і романтичних міфів із самостійністю дітей. Вони мали пропагувати розвиток здібностей дітей відповідно до їхніх особливостей, прилучення до суспільної праці та формування творчих здібностей у грі, виховання індивідуальної самосвідомості і суспільної відповідальності, поєднуючи працю, гру, мистецтво⁸. Таким чином, можна сказати, що аж до XI ст. дитину не тільки не сприймали як повноцінну людину, а й вважали її істотою, яка не несе жодної користі. Із розвитком суспільства, переродилось і відношення до неповнолітніх осіб, що викликало потребу у розгляді їх життєдіяльності та рольових функцій у різних сферах буття, в тому числі і в кримінальній, – як правопорушника та як потерпілого. Ретроспективний аналіз дозволив нам підсумувати, що перші згадки про неповнолітніх, як жертв протиправних діянь, з'явилися під час правління Ярослава Мудрого та знайшли своє відображення в одному із найгуманніших нормативно-правових актів, прийнятих у суспільстві – «Руській правді».

Остання, беззаперечно, є найважливішою пам'яткою, яка являє собою підсумок усієї системи звичаєвого права східного слов'янства. Приписи даної історичної пам'ятки свідчать про існування поряд

---

⁶ Квас О. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. URL: http://dspu.edu.ua/pedagogics/wp-content/uploads/2016/06/2016_2_12.pdf.

⁷ Key E. *Stulecie dziecka*; przekład I. Mszczęńska. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «ŻAK», 2005. S. 43.

⁸ Квас О. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. URL: http://dspu.edu.ua/pedagogics/wp-content/uploads/2016/06/2016_2_12.pdf

із загальним статусом спеціального, для окремих категорій осіб. Відповідно до норм «Руської правди», загальними процесуальними правами та обов'язками наділені усі без винятку жертви злочину⁹. Позбавлення нормативно-правового акту диференціації населення на багаті та бідні прошарки, а також урівноваження статусу неповнолітніх та повнолітніх осіб можна пояснити прагненням законодавця змістити на другий план матеріальні блага, які активно захищались попередніми правовими актами, та зосередити увагу на забезпеченні безпеки особи, її прав, свобод та законних інтересів. І, хоча безпосередньої згадки про потерпілих неповнолітніх осіб в «Руській правді» (визначення дефініції «неповнолітній потерпілий», прав та свобод останніх тощо) немає, сам факт відсутності акцентуації уваги саме на дорослому населенні каже про перший крок законодавця до визнання підлітків повноцінними учасниками кримінального процесу.

Третій Литовський Статут 1588 р. виділяє підмову дітей перейти до мусульманської чи іудейської віри, їх обрізання, найом жінки-християнки нехристиянами до своїх дітей в якості «мамки». Ряд положень, що містилися в пам'ятках древнього права знайшли своє місце в Соборному Уложенні 1649 року. Зокрема, ст.26 Соборного Уложення передбачає покарання у вигляді страти за вбивство незаконнонародженої дитини; проте, як і в Статуті Ярослава, ця норма по суті має на меті не охорону життя неповнолітнього, а осуд фактів незаконного і позашлюбного народження дітей. Незважаючи на закріплення Соборним Уложенням окремих випадків перевищення батьківської влади над дитиною як злочинів, покарання за їх здійснення було вкрай м'яким. Так, вбивство дитини каралося одним роком тюремного ув'язнення і церковним каяттям; проте вік, до якого особа вважалася дитиною, закріплений не був. Скаржитися на батьків діти не могли. Стаття 6 Соборного Уложення наказувала навіть за спробу отримати підтримку після незаслужених образ

⁹ Крукевич О. М. Генезис здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб. *Судова апеляція*. 2016. № 4. С. 81.

і подати скаргу на своїх батьків. Таких дітей били батогами та віддавали їх батькові і матері, які скоріш за все, також застосовували подібне покарання за проявлення активності своїми «чадами». Вказана норма є віддзеркаленням середньовічної педагогіки. Сімейна влада батька над дітьми була практично безроздільною; держава принципово стояла на позиції невтручання в ці стосунки¹⁰. Отже, можна казати про те, що в цей період законодавець вже почав не тільки виділяти в окрему категорію кримінальні правопорушення проти неповнолітніх, а й посилювати кримінальну відповідальність за останні. При цьому відношення до батьків, які вчиняють протиправні діяння проти своїх дітей залишалось стабільно байдужим, що, на нашу думку, можна пояснити впевненістю у тому, що батьки бажають тільки найкращого своїй дитині та мають виховувати її у максимально суворих умовах задля того, щоб виростити добропорядного та працьовитого громадянина. Саме тому, перш ніж віддати неповнолітніх, які поскаржились на свою родину, їх карали, тобто таким чином законодавець давав зрозуміти беззаперечну владу батьків над своїми дітьми та їх долею.

Подальшою своєю еволюцією норми про відповідальність за злочини проти неповнолітніх зобов'язані законодавчої діяльності Петра I. Видані ним Військовий і Морський артикули містили ряд кримінально-правових норм, спрямованих на вирішення питань про відповідальність і покарання за злочини проти дітей. Звертає на себе увагу те, що в ряді випадків права дитини підлягають такій же кримінальній охороні, як і права та інтереси повнолітніх осіб. Артикул 163 передбачав кваліфікований вид смертної кари – колесування за вбивство, зокрема малолітньої дитини («дитя во младенчестве»). Проте у разі, якщо спричинення смерті було неумисним результатом виховання дитини, покарання могло бути значно пом'якшене. Артикули встановлюють заборону сексуальних зазіхань відносно

---

¹⁰ Плашовецький О.А. Становлення та розвиток законодавства про вік потерпілого від злочину на території України в X-XIX ст. Митна справа. 2015. № 1(2.1). С. 30-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_1%282.1%29_7

неповнолітніх¹¹. Таким чином, можна підсумувати, що із укладенням нових нормативно-правових актів, привілейоване становище батьків не зазнало значних змін. Авторитарний та диктаторський стиль виховання, застосування не завжди помірного насильства вважались чи не «пом'якшувальними обставинами» під час вирішення питання щодо меж кримінальної відповідальності батьків-дітовбивць. При цьому, значним кроком стала спроба захисту честі та статевої недоторканності неповнолітніх, шляхом закріплення у законодавстві норми про заборону сексуального насильства, в тому числі – мужолозтва.

Наступним документом в історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства є збірник законів під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Відповідно до цього збірника законів така ознака, як народження дитини в шлюбі чи поза ним, не бралася до уваги при притягненні до відповідальності жінки за дітовбивство. З XVIII ст. відношення до вбивства позашлюбної дитини як кваліфікованого виду вбивства піддається критиці, церковним догматам протиставляються вибачальні мотиви, які штовхають матір на злочин. Значний вплив на європейське законодавство того часу здійснили наукові праці І. Бентама, Ч. Беккарія, Бріссо де Варвіля, а пізніше А. Фейєрбаха і І. Канта. Зокрема, Ансельм Фейєрбах одним з першим обґрунтував у кримінальному праві точку зору про особливі причини, що пом'якшують відповідальність за дітовбивство. Він вважав, що «...страх втрати статевої гідності слугує особі морально доброякісним мотивом настільки благородним, як і виправданим» при вчиненні такого злочину, як дітовбивство, що є основою для зменшення покарання за нього¹². Тобто у цей час захист прав та свобод дитини, а також її цінність протиставляється моральним якостям дорослої людини, у зв'язку із чим відходить на

¹¹ Плашовецький О.А. Становлення та розвиток законодавства про вік потерпілого від злочину на території України в X–XIX ст. Митна справа. 2015. № 1(2.1). С. 30–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_1%282.1%29_7.

¹² Там само.

другий план. На нашу думку, цей часовий проміжок в контексті розвитку законодавства, спрямованого на захист неповнолітніх жертв, можна вважати кроком назад. Захист інтересів збездиченої дорослої жінки, яка свідомо пішла на чи не самий ганебний для того часу крок – вступила в статевий зв'язок поза шлюбом та допущення можливості позбавити життя невинну дитину, яка є своєрідним «речовим» доказом її проступку свідчить про низький рівень моральності законодавця того часу та нівелювання інтересами неповнолітніх.

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. також є низка глав, що містять склади злочинів проти неповнолітніх: розділ XI, глава 2 «Про зловживання батьківською владою і про злочини дітей проти батьків» і глава 4 «Про зловживання влади опікунів та піклувальників». Позитивним моментом закріплення вказаних глав стало те, що визнана ще Домостроєм (правилами сімейного співжиття XVI ст.) безмежна влада батьків над дітьми поступово обмежується законом. Так, зловживання батьківською владою в розумінні Уложення були примус дітей до шлюбу або постриження в монахи, розбещення моральності; залучення до злочину, а також привласнення і розтрата майна, що належить дитині. Покарання за вчинене діяння передбачалось до двох років тюремного ув'язнення; тільки втягнення дітей до злочинної діяльності каралося максимальною мірою покарання, передбаченого за той злочин, у вчинення якого дитина була залучена. Глава 4 містила положення, аналогічні нормам глави 2, проте відносно діянь, здійснених опікунами. У інших розділах кримінального законодавства також є окремі норми, спрямовані на охорону прав дитини¹³. Отже, можна вважати зазначений нормативно-правовий акт першим документом, який не тільки обмежив владу батьків над дітьми та заборонив вчинення над ними незаконного надмірного насильства, а й визначив необхідність диференціації віку жертви, яка була визнана однією

---

¹³ Плашовецький О.А. Становлення та розвиток законодавства про вік потерпілого від злочину на території України в X-XIX ст. Митна справа. 2015. № 1(2.1). С. 30–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_1%282.1%29_7

із впливових ознак, які мають ураховуватися під час обрання виду та строку покарання.

Визначним кроком у розвитку кримінального процесу було закріплення у законодавстві перших років радянської влади в Україні права всім громадянам віком до 18 років, в тому числі потерпілим, бути обвинувачами в суді (постанова Народного секретаріату Української Народної Республіки «Про введення народного суду» від 4 січня 1918 р, та Положення про революційні трибунали, затвержене Народним секретаріатом у судових справах УНР 23 січня 1918 р.). І хоча через рік дане положення було скасоване Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали Української Соціалістичної Радянської Республіки, виданим Раднаркомом УСРР 19 лютого 1919 р., і замінене посадовим (державним) обвинуваченням, проте існування такої норми, хоч і не тривалий період, у суспільстві, де головним завданням вважався насамперед захист держави, свідчить про зародження особливого статусу неповнолітніх потерпілих у кримінальному провадженні¹⁴. Гальмування процесу повноцінного введення статусу неповнолітнього потерпілого, на нашу думку, також може бути пояснене побоюванням законодавця неадекватної оцінки підлітком події суспільно небезпечного діяння, спричиненої, притаманним дитячій психіці, надмірним фантазування та романтизмом, а також відсутністю навичок повноцінного ведення діалогу на одному рівні з дорослими. На сьогоднішній день ця проблема вдало вирішена шляхом введення обов'язку патронажу неповнолітнього потерпілого протягом усіх етапів досудового та судового розслідування його батьками, педагогом, психологом тощо, тобто дорослими особами, які здатні сприяти не тільки здійсненню повноцінного правосуддя, а й зберегти комфортні умови участі у ньому потерпілої дитини.

З прийняттям Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 р. процесуальне становище потерпілого зазнало значних пози-

---

¹⁴ Крукевич О. М. Генезис здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб. *Судова апеляція*. 2016. № 4. С. 86.

тивних змін. Проаналізувавши положення ст. 49 КПК УРСР 1960 р., можна стверджувати, що потерпілий набув статусу самостійної процесуальної фігури, про що свідчить комплекс прав, яким він наділявся. Незважаючи на значний крок уперед у розширенні прав учасників кримінального провадження, у КПК УРСР 1960 р. так і не було жодної згадки про неповнолітніх потерпілих та відповідно реалізації ними своїх прав¹⁵. Статус неповнолітнього потерпілого вперше був введений до вітчизняного законодавства у 2012 році із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу від 13.04.2012 р. Ми впевнені, що цей крок законодавця зумовлений вимогами положень міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною. Однією з таких актів є Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року в ч. 1 ст. 3 якої зазначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини¹⁶.

Отже, на сьогоднішній день законодавство має визначений статус неповнолітнього потерпілого із чітко окресленим колом його прав, обов'язків та свобод. Останнє, звичайно, дало відчутний поштовх до розвитку циклу наук про неповнолітню жертву, найбільш об'ємною та досконалою з яких стала ювенальна віктимологія. Дослідження основних історичних етапів розвитку вітчизняного законодавства дозволило нам підсумувати, що протягом значної кількості століть неповнолітні залишались поза увагою законодавця, у зв'язку із чим зазнавали постійного протиправного впливу як з боку сторонніх осіб, так і від своїх власних батьків. Однак, прагнення вдосконалювати правову базу призвело до експериментів з боку тогочасних нормотворців, які довели значимість жертви як для кримінального

---

¹⁵ Крукевич О. М. Генезис здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб. *Судова апеляція*. 2016. № 4. С. 86.

¹⁶ Там само.

правопорушення та його суб'єкта, так і для кримінального процесу, що, врешті-решт, стало причиною появи у наші дні більш-менш повноцінної бази, спрямованої на захист інтересів дітей, у відношенні яких було вчинено суспільно небезпечне діяння.

1.2. Стан наукової розробленості вчення про неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень в Україні

Науки кримінально-правового циклу є одними із провідних у галузі юридичних знань, що пояснюється, по-перше, динамізмом кримінально протиправної діяльності в країні, по-друге – тим, що саме кримінально-правова галузь забезпечує захист інших галузей права та стабілізує суспільні відносини, надаючи можливість громадянам жити в демократичній державі. Однак, для нормального розвитку кримінально-правова доктрина потребує у систематичних дослідженнях, які повинні мати наслідком створення/вдосконалення певних інститутів, вироблення заходів запобігання кримінальній активності тощо. В цьому контексті варто звернути увагу на те, що в умовах євроінтеграції країни також існує необхідність у гуманізації кримінального законодавства та акцентуації уваги на обох учасниках суспільно небезпечного діяння – правопорушнику та потерпілому.

Нажаль, на сьогоднішній день учених більше цікавлять питання роботи з кримінальним правопорушником: перевиховання останнього, «лікування» його девіантних та маргінальних схильностей, ресоціалізації тощо. При цьому більшість науковців залишають без уваги той факт, що жодне суспільно небезпечне діяння не може відбутись без певного внеску з боку потерпілого, роль якого у сценарії кримінального правопорушення не можна применшувати. Потерпілий в механізмі протиправного діяння часто відіграє роль рушійної сили, а особливості його особистості можуть стати основними чинниками небезпечного акту. Особливе місце в контексті останньої думки займає неповнолітній потерпілий, віктимні схильності якого виправити простіше ніж у дорослої

особи. Вищезазначене свідчить про те, що вчення про неповнолітню жертву є не тільки сучасним та актуальним, а й необхідним задля покращення загальної кримінологічної картини в Україні. Відтак, із урахуванням останньої тези, вважаємо за необхідне розглянути більш детально підходи вчених до вивчення феномену ювенальної віктимності та їх вплив на розвиток кримінально-правової доктрини, а також встановити коло питань, які залишаються на сьогоднішній день невирішеними.

Аналіз наукових розробок в царині ювенальної віктимології дозволив нам підсумувати, що більшість праць учених, в яких підіймалося питання особи неповнолітньої жертви, були присвячені іншими проблемним питанням, здебільшого, – у галузі кримінального права та кримінології, які лише побічно стосувалися розглядуваної нами тематики.

Так, однією з ґрунтовних робіт, присвячених неповнолітнім потерпілим, є дисертація С.С. Косенко на тему: «Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх», в якій учена зробила спробу визначити і сформулювати напрями загальної та індивідуальної віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів; визначити найбільш важливі у віктимологічному плані особистісні характеристики неповнолітніх, які детермінують їх підвищену віктимність; більш детально вивчити комплекс причин та умов, які обумовлюють вчинення статевих злочинів щодо неповнолітніх, механізм їх дії; уточнити елементи конкретної життєвої ситуації, що впливають на підвищену індивідуальну віктимність неповнолітнього; вдосконалити обґрунтування положення, що негативні якості особи злочинця виступають «внутрішніми» причинами вчинення ними статевих злочинів щодо неповнолітніх¹⁷.

---

¹⁷ Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право Київ. 2004. С. 6–7

Детальне вивчення автореферату С.С. Косенко надало нам можливість встановити, що більшість висновків, отриманих ученою стосувались кримінологічної картини статевих кримінальних правопорушень у відношенні неповнолітніх. Майже без уваги залишились віктимологічні чинники, які сприяють розповсюдженню зазначених діянь. Особливий акцент було зроблено на факті наявності окремих маргінальних звичок (пристрасть до алкоголю, наркотичним та психотропним речовинам тощо) у неповнолітніх потерпілих та на тому факті, що більшість жертв або мали родинні зв'язки з правопорушником, або були близько знайомі. Таким чином, можна підсумувати, що досліджуване нами питання розглядалось ученою у вузькому контексті, без надання ґрунтовних висновків та універсальних для віктимологічної науки пропозицій.

Інші дослідники – Н.В. Кулакова та В.П. Білоус присвятили ювенальній віктимології невелике за обсягом дослідження – наукову статтю «Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів щодо неповнолітніх», висновком якої стала теза про те, що злочини корисливо-насильницької спрямованості щодо неповнолітніх з кримінологічної точки зору якісно різняться від злочинів цієї ж групи, які вчиняються щодо дорослих. Ряд психологічних та фізичних властивостей неповнолітніх, з одного боку, сприяють становленню жертви корисливо-насильницьких посягань, а з іншого – вимагають особливого підходу при здійсненні заходів віктимологічної профілактики¹⁸. В роботі вченими також було наголошено на ролі засобів масової інформації у здійсненні віктимологічної профілактики. Зазначено, що інформування населення, бодай, про факти вчинення злочинів сприяють готовності до можливості виникнення ситуацій, пов'язаних із вчиненням відносно нього правопорушень. Проте таке інформування повинно здійснюватись з допущених потерпілим помилок, особливостями взаємодії жертви та правопорушника, настановами та порадами

---

¹⁸ Кулакова Н. В., Білоус В. П. Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів щодо неповнолітніх. Право. 2015. № 28. С. 182.

щодо поведінки при виникненні подібних ситуацій позитивно впливають на зниження рівня віктимності неповнолітніх. А також наголошено на можливості використання різного роду об'єднань, молодіжних формувань, волонтерських організацій, які сьогодні набули широкої популярності для здійснення віктимологічної профілактики. Зокрема, такі організації можуть проводити низку заходів – лекції, бесіди, практичні заняття, тренінги, роз'яснювальні роботи серед неповнолітніх. Зазначеними організаціями також може здійснюватись розробка та розповсюдження пам'яток з інформацією про те як не стати жертвою злочину, або з алгоритмом дій у підозрілих ситуаціях, або у ситуаціях, коли особа опинилася жертвою злочину чи про правила поведінки при взаємодії жертви та правопорушника¹⁹. Варто зазначити, що вченими було надано достатньо ґрунтовну характеристику заходам віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх жертв корисливо-насильницької протиправної діяльності та розглянуто всі три її рівні: загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний. Було також досліджено статистичні дані щодо визначеної категорії суспільно небезпечних діянь, місця їх вчинення тощо. Однак, отримані вченими результати, як і у попередньому випадку, не є універсальними та можуть використовуватися, здебільшого, у вузькому напрямку профілактики.

Окрему увагу неповнолітнім жертвам було приділено В.П. Білоус в межах наукової статті, де вчена розглянула чинники віктимізації неповнолітніх в Україні. В роботі зазначено, що проблема віктимності неповнолітніх та шляхи зниження її рівня на сьогодні є актуальною, а її рішення вбачається у комплексі заходів, спрямованих на нейтралізацію внутрішніх (індивідуальних) та зовнішніх (соціальних) чинників, які обумовлюють віктимізацію неповнолітніх. Віктимологічна профілактика злочинів щодо неповнолітніх повинна здійснюватися з урахуванням соціальних, вікових та психологічних

---

¹⁹ Кулакова Н. В., Білоус В. П. Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів щодо неповнолітніх. Право. 2015. № 28. С. 182.

особливостей неповнолітніх²⁰. До зовнішніх чинників, учена, спираючись на доктринальні напрацювання науковців, віднесла наступні: розшарування груп населення за соціальним статусом, матеріальною нерівністю; зростання кількості стресових ситуацій у суспільстві, викликане економічними проблемами, політичною ситуацією у державі, які поступово набувають статусу буденних як у житті громадянськості загалом, так і в житті неповнолітніх зокрема; проблеми в сім'ї; деформація правосвідомості неповнолітніх, яка є наслідком пропаганди насилля та всездозволеності в засобах масової інформації, телепрограмах, сучасних мультфільмах, комп'ютерних іграх, доступу до неконтрольованого контенту мережі Інтернет, а також сукупності усіх вищезазначених процесів. Зокрема в засобах масової інформації висвітлюються тяжкі життєві ситуації, елементи насильства, жорстокості та насильства, які надалі починають сприйматися неповнолітніми як допустимі чи навіть необхідні; недоліки в діяльності суб'єктів віктимологічної профілактики злочинів щодо неповнолітніх²¹. Вивчення наукової статті дозволило нам підсумувати, що В.П. Білоус, зазначивши загальну інформацію щодо чинників віктимної поведінки неповнолітніх, надала занадто вузьку їх характеристику та неповністю описала механізм виникнення/становлення у підлітків схильностей до поведінки жертви. Також, в контексті такого роду дослідження, на нашу думку, доцільно було б визначити типологізацію потерпілих в залежності від того чи іншого чиннику. На сьогоднішній день вченими було доведено, що існує низка різних варіацій поведінки жертви, яка сприяє, або певним чином схиляє правопорушника вчинити суспільно небезпечне діяння у відношенні саме цієї особи: довірливість, агресія, провокація тощо.

Особливостям віктимності неповнолітніх було присвячено дослідження й Л.О. Шевченко та Ю.О. Оберемко. Праця вчених є достатньо цікавим доробком до циклу наук кримінально-правового напрямку,

²⁰ Білоус В. П. Чинники віктимізації неповнолітніх в Україні. Право і суспільство. 2016. № 2. С. 180.

²¹ Там само.

оскільки виконана фахівцями із різних галузей наукових знань: психології та юриспруденції. Відтак, результати спільного дослідження дозволили дійти до висновку, що підвищена віктимність неповнолітніх визначається їх соціально-психологічним статусом, де визначальною детермінантою схильності до віктимної поведінки є місце підлітка в соціумі, зокрема у сім'ї. Викривлення процесу соціалізації призводить до різних порушень соціального та особистісного розвитку, крайнім варіантом якого у підлітковому віці є віктимність. У вихованців інтернату на відміну від школярів присутні психологічні та соціальні риси, які роблять їх більш вразливими, схильними до перетворення в жертву, агресивність, конформність, незрілість емоційно-вольової сфери, нестабільність поведінки, схильність піддаватися зовнішньому впливу. Неповнолітні, які мають реалізовану віктимність, не усвідомлюють механізми своєї віктимізації, недооцінюють значущість своїх соціально-психологічних властивостей та особливостей поведінки, які сприяють формуванню особистісної віктимності²². На нашу думку, симбіоз наукових поглядів в контексті дослідження особливостей особистості потерпілих від кримінальних правопорушень (особливо, якщо це стосується неповнолітніх, поведінка яких ще піддається корекції) є важливою складовою на шляху до створення широкомасштабних профілактичних заходів. Віктимологію слід вважати комплексною наукою, яка не повинна відноситися до певної категорії наукових знань, оскільки вміщує в себе педагогіку, психологію, кримінологію тощо. Це можна пояснити тим, що більшість причин набуття особою статусу жертви ховається у неправильному вихованні, неблагонадійності родини, наявності у неї неправильних уявлень про життя, безпеку, тощо. Таким чином, логічним видається будування певного ланцюгу, в якому на першому місці знаходяться фізіологічні (нестабільність/лабільність нервової системи, вади розумового розвитку, невисокий рівень інтелекту, комплекси, фобії, неврози, психози тощо)

---

²² Шевченко Л. О., Оберемко Ю. О. Особливості віктимності неповнолітніх. Форум права. 2014. № 4. С. 357.

та психологічні (занижена/завищена самооцінка, відсутність здібностей надавати правильну оцінку ситуації, агресивність тощо) фактори; на другому місці – педагогічні фактори (відсутність якісного виховання як у родині, так і у спеціальних закладах, що стало причиною відсутності певної сукупності знань, необхідних для забезпечення власної безпеки); і вже на третьому місці – заходи профілактики, які базуються на даних, отриманих в ході кримінологічного та віктимологічного прогнозування. Враховуючи вищезазначене, вважаємо за необхідне приділити увагу проблематиці віктимізації підлітків в межах інших наук.

Так, наприклад, Л.В. Рень, розглядаючи підліткову віктимність у соціально-педагогічному вимірі, зазначив, що на думку соціальних психологів, люди свідомо або несвідомо обирають соціальну роль жертви (установка на безпорадність, небажання змінювати власне становище без втручання ззовні, низька самооцінка, заляканість, засвоєння віктимних стереотипів з боку суспільства), постійно втягуються у різні криміногенні кризові ситуації з підсвідомою метою одержання підтримки, виправданості рольової позиції жертви. Особливої уваги у контексті соціально-педагогічної діяльності потребують діти підліткового віку. Як відомо, підлітковий вік є перехідним у біологічному (статеве дозрівання і досягнення зрілості інших біологічних систем організму) та соціальному (зміна соціальних ролей, місця у системі соціальних стосунків) плані. Цей віковий період є важливою фазою у загальному процесі становлення особистості, оскільки у ході вироблення нової структури та складу діяльності дитини закладається базис усвідомленої поведінки, формується загальна спрямованість у формуванні моральних і соціальних установок. Невипадково підлітковий вік називають складним та критичним. Це зумовлено, насамперед, численними зрушеннями, що відбуваються у цей час і спричиняють зміну попередніх інтересів, ставлень дитини. Ці зміни нерідко супроводжуються появою у підлітка значних суб'єктивних труднощів, посткризовий період (14–15 років), формування нових психологічних утворень (вибір професії, способу поведінки, самостійне прийняття рішень). Зважаючи на ці особливості, для підліт-

ків важливо навчитися робити свій конструктивний життєвий вибір (у різних сферах життя) в умовах наявних соціальних, психологічних можливостей, що зменшить ризик виникнення віктимної поведінки²³. Отже, вчений вбачає причину віктимності неповнолітніх в особливостях їх оточення та психологічних якостях. Така думка є яскравим прикладом відмінностей між підходами до жертви суспільно небезпечного діяння у психології та віктимології. Відтак, перша вирішує «внутрішні» проблеми, які призводять до потрапляння у небезпечну ситуацію із «пасивною», конформною (інколи – субмісивною) роллю – особи, у відношенні якої вчиняється правопорушення. Друга ж наука вбачає певний взаємозв'язок між правопорушником та потерпілим, встановлює особливості їх «співробітництва», роль жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки.

Тобто, вчений вірно зазначає, що віктимність – це схильність індивіда, зумовлена певними особистісними рисами та соціальними чинниками, що можуть спричинити віктимну поведінку і потрапляння у соціально небезпечні ситуації. Віктимна поведінка є формою дезадаптивної поведінки, що проявляється у певному комплексі стійких властивостей, які обумовлюють підвищену схильність підлітка стати жертвою несприятливих умов соціалізації. Факторами віктимної поведінки підлітків є комплекс психологічних якостей (емоційна нестійкість, тривожність, неадекватна самооцінка), відсутність у дитини відчуття підтримки з боку близьких людей, деструктивні стратегії виховання, а також спостереження і переживання факту насильства. Важливість дослідження та вирішення проблеми віктимності підлітків у контексті соціально-педагогічної науки, зумовлена тим, що вона є превентивною щодо інших соціально небезпечних проблем (наприклад, втягнення у торгівлю людьми), відхилень у поведінці підлітків – делінквентних та адиктивних проявів²⁴. Отже, вчені

---

²³ Рень Л. В. Підліткова віктимність у соціально-педагогічному вимірі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 179.

²⁴ Там само.

розглядають вплив соціально-педагогічних наук як провідний, здатний унеможливити потрапляння неповнолітнього у ситуацію з високою віктимною ймовірністю. Така думка має право на існування, оскільки, своєчасна робота з підлітком надасть можливість сформулювати у нього комплекс необхідних знань та навичок, які допоможуть правильно та своєчасно зреагувати на суспільно небезпечне посягання. На жаль, віктимологічна та кримінологічна науки, здебільшого, пропонують шляхи вирішення проблеми «постфактум», після упущення з боку психологів та педагогів.

В цьому контексті доцільною є думка В.В. Папуша, який підсумував, що віктимна поведінка підлітка може бути необережною, легковажною, ризикованою, провокаційною, конфліктною та об'єктивно небезпечною для нього самого й у результаті чого може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках і вчиненню злочину. Підлітковий вік розглядається як такий, під час якого суперечності розвитку набирають особливої гостроти. Це зумовлено специфічними явищами, що свідчать про перехід від дитинства до дорослості, що супроводжується якісною перебудовою усіх аспектів розвитку особистості. Схильність потрапляти в ситуації, пов'язані з небезпекою для життя і здоров'я, у підлітковому віці є найвищою. Систематизація накопичених теоретичних і емпіричних фактів дозволить надалі підійти до прицільної розробки програм із профілактики різних видів віктимної поведінки підлітків²⁵. Вчений вбачає сутність віктимної поведінки підлітка у тих змінах у психіці, які відбуваються в процесі його дорослішання. Дійсно, упущення певних схильностей або уподобань дитини можуть призвести до його деградації та деморалізації. Доцільним також є спостереження за поведінкою дитини у групі, обрання певного роду ролей у колективних іграх, встановлення факту наявності домінуючих рис характеру або навпаки – схильності підкорюватися волевивленню більшості.

---

²⁵ Папуша В. В. Віктимна поведінка підлітка: форми прояву та їх аналіз. *Наука і освіта*. 2016. № 11. С. 61

С.О. Гарькавець питанню психології підліткової віктимності присвятила ціле монографічне дослідження, висновками якого стало те, що підлітковий вік має чинники ризику, які можуть призвести до формування певного «запускового» психологічного механізму віктимної поведінки особистості. Це: підвищений егоцентризм; схильність до опору, упертості, протесту, боротьби проти авторитетів; амбівалентність і парадоксальність характеру; прагнення до невідомого та ризикованого; загострене прагнення до дорослішання (соціальний імпринтінг); прагнення до незалежності та відриву від родини; незрілість моральних переконань; хворобливе реагування на пубертатні зміни та події, нездатність прийняти власну сексуальність, що формується; схильність перебільшувати ступінь складності проблем; криза ідентичності; деперсоналізація та дереалізація в сприйнятті себе та навколишнього світу; негативна або несформована Я-концепція; гіпертрофовані поведінкові реакції (емансипації, групування, захоплення, гіперкомпенсація тощо); низька переносимість труднощів; перевага пасивних стратегій у подоланні стресових ситуацій. Таким чином, віктимна поведінка підлітка це багатовимірний феномен, який зумовлений порушенням довільної регуляції поведінки, що є результатом розвитку вікових когнітивних особливостей та емоційно-вольових розладів та реалізацією неефективних стратегій поведінки, що врешті-решт сприяє перетворенню підлітка з потенційної жертви в реальну²⁶. Внутрішні процеси, які притаманні лише підлітковому віку часто стають чи не єдиною причиною потрапляння неповнолітнього у негативну життєву ситуацію. При цьому не можна упускати той факт, що інколи випадок також відіграє не останню роль у позитивному для правопорушника завершенні сценарію суспільно небезпечного діяння. Наукам кримінально-правового циклу відоме таке поняття як «конкретна життєва ситуація», яка «примушує» осіб виконувати кожен свою роль: правопорушника та жертви, тобто можна сказати, що нерідкими є випадки, коли про

²⁶ Гарькавець С. О. Психологія підліткової віктимності : монографія. Луганськ : вид-во «Ноулідж», 2013. С. 156.

віктимність, як конкретний набір певних якостей особи, мова не може йти. Цікавим також є феномен, популяризований у ХХ столітті американським соціологом Робертом К. Мертоном, який отримав назву «ефект Едипу» – пророцтво, яке певним чином впливає на реальний хід подій так, що стає дійсністю. В контексті віктимології, ефект Едипу має місце, коли особа перебуває у постійному страху, що стане жертвою протиправного діяння і, як наслідок, вчиняє дії, які, врешті-решт, призводять до його скоєння у її відношенні. Банальним прикладом може стати ситуація, де підліток постійно носить із собою предмет для самозахисту, який в наступному стане знаряддям для вчинення у його відношенні кримінального правопорушення. Однак, необхідно враховувати випадки, коли віктимна поведінка викликана не психологічними, а фізіологічними особливостями неповнолітнього.

Так, А.Є. Бистров у науковій статті, в якій розглядається проблема профілактики некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків, зазначив, що віктимністю конкретного індивіда є його потенційна здатність виявитися в ролі жертви злочину в результаті негативної взаємодії його особистих якостей із зовнішніми чинниками. Віктимність визначається сукупністю внутрішніх факторів і складається з інтелектуального і вольового компонентів. Віктимізація – процес придбання віктимності. Виникнення віктимної поведінки підлітків обумовлюється комплексною дією специфічних і неспецифічних чинників різного генезу (психофізіологічного, індивідуально-психологічного і соціально-психологічного характеру). Віктимність підвищується в результаті девіантної поведінки дітей, обумовленого як психопатологічними, так і соціально-психологічними причинами. Властива розумово відсталім інертність нервових процесів, недостатність мислення, знижена критичність, висока навіюваність зумовлюють труднощі формування вольової регуляції поведінки, призводить до віктимізації, та як наслідок до віктимної поведінки розумово відсталих підлітків. Профілактику віктимної поведінки розумово відсталих підлітків бажано проводити за декількома напрямками: 1) формування знань щодо правил поведінки, що

знижують вірогідність виникнення криміногенно небезпечних ситуацій; 2) виховання звичок безпечної поведінки в громадських місцях, на вулицях, в спілкуванні з незнайомими людьми; 3) розвиток культурних інтересів, захоплень, проведення дозвілля в колі однолітків²⁷.

Таким чином, можна підсумувати, що на сьогоднішній день наукові розвідки в царині дослідження віктимологічних особливостей підлітків проводяться достатньо активно, однак не приносять плідних результатів. Останнє, на нашу думку, можна пояснити тим, що вчені у своїх роботах оминають увагою велику кількість питань, які мають не тільки теоретичне, а й практичне значення. Такими питаннями, на нашу думку, є: проведення комплексних віктимолого-психологічних та педагогічних досліджень, які дозволять диференціювати профілактичні віктимологічні заходи в залежності від психологічних особливостей кожного окремого підлітка. Тобто особливої уваги потребують дослідження індивідуальної віктимологічної профілактики; розробка віктимологічних профілактичних заходів в залежності від статевої приналежності підлітка, оскільки психологічні особливості неповнолітніх юнаків та дівчат значно відрізняються та можуть впливати на поведінку; розробка певного роду рекомендацій для батьків для упередження/корекції віктимної поведінки підлітка. Зазначені проблеми не є вичерпними, – на сьогоднішній день віктимологічна наука має ґрунтовні дослідження лише стосовно термінології та загального уявлення щодо основних її засад. Таким чином, стан наукової розробленості вчення про неповнолітніх як про жертв кримінальних правопорушень в Україні потребує нових актуальних досліджень як в теоретичній, так і в практичній частині, чого можна досягти лише за рахунок систематичної наукової роботи, вивчення статистичної інформації, судової практики та безпосереднього спілкування із підлітками, які відчули на собі кримінальний вплив.

---

²⁷ Бистров А. Є. Профілактика некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006. 2015. С. 27–36.

1.3. Методологічні засади дослідження неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень

Кримінальне право – комплексна наука, яка не може існувати без певного «інвестування» з боку інших, тим чи іншим чином супутніх галузей. Динамізм кримінального законодавства, обумовлений зростанням рівня кримінально протиправної діяльності, вимагає від законодавця мобільності та постійного пристосування норм до вимог сьогодення. У зв'язку із зазначеним, виникає потреба у розвитку правових досліджень, які не можуть повноцінно та якісно здійснюватись без застосування методологічних напрацювань, оскільки підґрунтям будь-якої науки є методологія, котра надає можливість вченим всебічно та повно (із застосуванням різноманітних форм збору інформації, правильного алгоритму викладення власних думок та отриманих знань, що необхідно для комфортного сприйняття інформації читачем), вивчати той чи інший об'єкт. Отже, значення методологічних досліджень не можна применшити, у тому числі й у царині ювенальної віктимології. На сьогоднішній день вивчення особливостей розвитку у підлітків схильностей до потрапляння у ситуації із високим віктимологічним ризиком є достатньо «молодим» напрямом наукового знання, який не має достатньої кількості напрацювань та являє собою лише сукупність загальних уявлень наукової спільноти про базові поняття. У зв'язку із цим, актуальним видається більш зосереджене дослідження питань особливостей інституту ювенальної віктимології, що можна зробити лише за рахунок застосування методологічного базису.

Відтак, на думку Г.Ю. Лук'янової, будь-яка методологія полягає в тому, щоб чітко визначити такі методи дослідження соціальних явищ, які, по-перше, відповідають самому об'єкту дослідження, тобто адекватні природі самого досліджуваного явища, а, по-друге, дають теоретичне уявлення про систему методів дослідження конкретного явища, що треба сприймати як теорію, звернену до практики дослідження. При цьому методологію не можна розглядати як науково-дослідницький інструментарій. Методологія – це, перш за

все, теоретичне уявлення про саме явище й про можливості його вивчення з метою практичного вдосконалення, без чого ніяке практичне вдосконалення соціальної практики не має сенсу, а реформування буде щонайменше неефективним, якщо не шкідливим²⁸. Ми повністю погоджуємося із думкою вченої, оскільки методологію можна вважати чи не єдиною наукою, яка втрачає свій сенс без існування інших галузей знань. Тобто, можна стверджувати, що методологія є допоміжним інструментарієм, який дозволяє досліднику створити певне уявлення про досліджуване явище або його окремі особливості. При цьому методологія, будучи комплексною (такою, що включає в себе декілька складових елементів) доктриною, здатна розглядати як теоретичну, так і практичну складову досліджуваного об'єкта або явища.

Схожу думку має й М.С. Кельман, який зазначає, що ведучи активні методологічні розробки, сучасна наука поруч з об'єктами оточуючого світу включає у сферу своїх дослідницьких інтересів широке коло власних засобів, процедур, форм і умов пізнання. Наукові дослідження охоплюють сьогодні і засади виділення об'єкта науки, і організацію її предмета, правила співвіднесення об'єкта і предмета науки, і схеми пояснення та процедури дослідження, і суб'єктів наукового пізнання в системі їхніх засобів і ціннісно-цільових структур, що пов'язуються з цілями та цінностями суспільства, і питання реалізації наукового знання. Переважають, звичайно, інші, ніж двісті чи триста років тому уявлення про критерії наукового пізнання і засади та правила наукової діяльності, наукового знання. Однак і сучасні погляди на науку і способи оцінки наукового знання ще є далекими від єдності²⁹. А.О. Джужа зазначає, що у віктимологічних дослідженнях широко використовують загальнонаукові, конкретно наукові, а також спеціальні віктимологічні методи та методики. З-поміж

²⁸ Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 35.

²⁹ Кельман М. С. Наука і методологія як визначний самостійний напрям юридичної науки. URL: <http://ena.lp.edu.ua>.

загальнонаукових методів пізнання ця наука послуговується абстрагуванням, узагальненням, аналізом і синтезом, індукцією та дедукцією, історичним, логічним, структурно-функціональним аналізом тощо. Логічно стверджувати, що принципи, закони та категорії діалектики становлять загальне методологічне підґрунтя як кримінологічної, так і віктимологічної характеристики злочинності. Загальнонаукові методи пізнання – це загальні способи дослідження процесів і явищ, а також тенденцій їх змін у різних галузях науки. У сфері кримінологічної віктимології використовують також спеціальні методи дослідження: статистичний, аналітико-математичний, соціологічний, психологічний, соціально- психологічний. У подальшому перспективним є залучення методів кіберпростору³⁰.

Отже, методологія дозволяє структурувати дослідження, перевести його у ціннісний вимір та, як наслідок, встановити філософську природу об'єкта дослідження, що є підґрунтям для його подальшої генези. В цьому контексті варто зазначити, що методологічні розвідки допомагають ученим зрозуміти, що жодне явище не може досліджуватися лише в одній площині, оскільки кожен феномен є унікальним, необхідним у своїй галузі. Таким чином, можна стверджувати, що під **методологічними засадами** необхідно розуміти вихідні положення, які являють собою структурний алгоритм вирішення того чи іншого наукового завдання.

Змістовними елементами такого алгоритму можна вважати: 1) діагностичне дослідження; 2) формулювання завдання; 3) побудову моделі; 4) проведення аналізу; 5) апробацію результатів дослідження і вдосконалення моделі; 6) впровадження отриманих результатів³¹. Пропонуємо розглянути останні більш детально.

³⁰ Джужа А. О. Використання результатів віктимологічних досліджень у запобіганні злочинам. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 173.

³¹ Литвинов О.М., Назимко Є.С. Настільна книга ад'юнкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право) : наук.-практ. посіб. Донецьк : Кальміус, 2014. С. 93–94.

Діагностичне дослідження в межах кримінально-правових наук дозволяє встановити істинну причину виникнення та розвитку того чи іншого інституту, особливості та якість його функціонування, своєчасність в контексті існуючих вимог. Зазначене є доцільним з огляду на стрімку генезу суспільства, зміну пріоритетів та менталітету останнього, що призводить до «старіння» певних норм та переведення їх до категорії «мертвих» та «дрімаючих» через переродження або деактуалізацію певних суспільних відносин. Діагностичний етап проведення дослідження полягає, насамперед, в якісному аналізі проблеми. Метою цього первинного етапу є виявлення найбільш вагомих чинників, що впливають на необхідність проведення дослідження та розв'язання конкретного наукового завдання у певній сфері. Не виключено, що відібрані на даному етапі чинники в результаті подальших досліджень можуть виявитися неістотними. На цьому етапі складається попереднє уявлення про змістовну сторону основних завдань, які необхідно розв'язати, критерії співставлення законодавчих конструкцій³². Що стосується проблематики підліткової віктимності, то в цьому випадку діагностичне дослідження дозволяє встановити кількісно-якісні кримінально-правові показники у галузі ювенальної віктимології, вирішити питання актуальності такого роду розвідок та їх значення для розвитку вітчизняної кримінально-правової науки. На цьому етапі доцільним є виявлення розповсюдженості фактів вчинення кримінальних правопорушень у відношенні неповнолітніх, встановлення взаємозалежності між особливостями особистості підлітка та наслідками у вигляді позитивного для правопорушника розвитку сценарію (завершеного суспільно небезпечного діяння), найбільш важливих чинників віктимізації неповнолітніх та обрання інструментарію (в залежності від бажаних результатів дослідження), необхідного для формування завдання дослідження та послідовності викладення матеріалу.

³² Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 91.

Похибки на цьому етапі можуть призвести до постановки неправильної мети, обрання неактуальних методів та, як наслідок, – отримання помилкових результатів та спотворення висновків.

Тобто, можна стверджувати, що на етапі діагностичного дослідження має бути встановлена мета, основні елементи проблеми, має бути сформульована цільова постановка проблеми, бути визначені мета та задачі дослідження³³, що безпосередньо пов'язано із наступним етапом – формулюванням завдання. Відтак, завдання повинні розглядатись як основні етапи наукового дослідження. Завдання підпорядковуються основній меті і спрямовані на послідовне її досягнення. Вони не можуть формулюватись як «вивчення», «ознайомлення», «дослідження» тощо, оскільки таким чином вказують не на результат наукової розробки, а на окремі технологічні процеси. Завдання дослідження визначають для того, щоб більш конкретно реалізувати його мету. Завдання наукового дослідження, як правило, полягають у: вирішенні теоретичних питань, які пов'язані з проблемою дослідження (введення до наукового обігу нових понять, розкриття їх сутності і змісту; розроблення нових критеріїв і показників; розроблення принципів, умов і факторів застосування окремих методик і методів); виявленні, уточненні, поглибленні, методологічному обґрунтуванні суттєвості, природи, структури об'єкта, що вивчається; виявленні тенденцій і закономірностей процесів; аналізі реального стану предмета дослідження, динаміки, внутрішніх протиріч розвитку; виявленні шляхів та засобів удосконалення явища, процесу, що досліджується (практичні аспекти роботи); обґрунтуванні системи заходів, необхідних для вирішення прикладних завдань; експериментальній перевірці розроблених пропозицій щодо розв'язання проблеми, підготовці методичних рекомендацій для їх використання на практиці³⁴. До кола завдань, що мають

³³ Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 91.

³⁴ Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. С. 16.

бути вирішені під час дослідження неповнолітніх жертв злочинів доцільно віднести розгляд теоретичних положень ювенальної віктимології: встановлення предмету та об'єкту дослідження, дефініцій, які мають значення для повноти дослідження, проблематика, яка повинна бути вирішена наприкінці роботи. Тобто, формулювання завдання можна вважати етапом, який доводить факт наукової новизни розглядуваного напрямку, диференціюється від тематики дослідження та його бажаних результатів. Наступні етапи – побудова моделі та проведення аналізу є одними із найбільш важливих у процесі наукового пізнання. На етапі побудови моделі потрібно з'ясувати найдрібніші подробиці завдання: визначити початкові дані; встановити зміст і форму початкової інформації; установити взаємозв'язки між динамічними і статистичними структурними елементами³⁵. На цьому етапі проводиться розроблення та аналіз моделі правової регламентації інституту ювенальної віктимології. Варто зазначити, що аналіз останньої здійснюється за допомоги сукупності методів наукового пізнання, які пропонуємо розглянути більш детально.

Відтак, відправним методом для будь-якого дослідження є **історичний метод**, який дозволяє встановити передумови виникнення того чи іншого інституту, визначити особливості його розвитку крізь призму історичних подій. В окремих випадках доцільно застосовувати **порівняльно-історичний метод**, який надасть можливість не тільки розглянути певний феномен у динаміці, а й здійснити аналіз його прогресу або регресу у порівнянні з минулим. Цікавим також є історико-правовий аналіз кримінально-правових феноменів, які не мали загального поширення у минулі століття. Вивчення жертви кримінального правопорушення можна вважати достатньо новою течією у дослідженнях кримінально-правової галузі, яке виникло внаслідок необхідності встановлення чинників, які сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь. Хоча, не можна залишити без

---

³⁵ Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 91

уваги, що, не дивлячись на сучасність віктимологічної науки, сам феномен віктимності бере свій початок ще з біблійських часів, а найтипівішим та найяскравішим прикладом його значення для механізму кримінально протиправної поведінки можна вважати біблійну легенду про Каїна та Авеля, в якій останній через свої довірливість та надмірну необачність став жертвою свого заздрісного брата Каїна.

Історичний метод дозволив ученим (В.О. Туляков та ін.) дійти до висновку, що логіка формування віктимології як самостійного наукового напрямку диктувалася також операціональними цілями кримінологічних досліджень: визначити причини злочину і злочинності та розробити порівняно ефективні для забезпечення особистої і суспільної безпеки принципи контролю над злочинністю. Відомо, що наріжним каменем більшості сучасних кримінологічних концепцій є твердження про те, що дослідження злочину і злочинності неможливе без характеристики і розуміння трьох основних компонентів, аналізованих на різних рівнях соціального і наукового узагальнення: злочину (злочинності); злочинця (злочинців); його жертви (жертв). Усвідомлення факту значимості аналізу інтерації жертви і злочинців дозволяє говорити не стільки про конфлікт між злочинцем і його жертвою, скільки про взаємозалежність, визначену однопорядковість зазначених типів особистості, наявність системних, гомеостатичних зв'язків між ними. Сьогодні віктимологія в цілому формується як приватна самостійна соціологічна теорія, що має на меті наукове вивчення жертв соціально небезпечних діянь, процесів, причин і наслідків перетворення людини (спільності) в жертву девіації і мір поводження з такими жертвами. Віктимологія у цілому, поряд з розробкою заходів для підвищення безпеки і корекції поведінки потенційних жертв, може виконувати для кримінології функцію одного з відносно самостійних джерел побудови наукового знання³⁶. Порівняльно-історичний метод дозволяє розкрити сутність досліджуваних явищ у тих випадках, коли вона є неочевидною, на підставі

---

³⁶ Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2001. С. 8.

вже наявних фактів. Крім того, порівняльно-історичний метод надає можливість виходити за межі явищ, що вивчаються, та на основі аналогій робити широкі історичні узагальнення та проводити паралелі. І, нарешті, цей метод допускає застосування всіх інших наукових методів³⁷. Розвиток саме ювенальної віктимології обумовлений «омолодженням» кримінально протиправної діяльності, що призводить до ситуацій, в якій і правопорушником і потерпілим стають особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Часткова маргіналізація суспільства, пов'язана з негативними економічними процесами (інфляція тощо), призводить до зростання рівня алко- та наркозалежних осіб, стає причиною конфліктів у родині, в яких часто страждають саме підлітки, що також є рушійним чинником, сприяючим зростанню рівня віктимізації підліткового населення. В цьому контексті можна казати про феномен наступництва у праві, який також можна вдало проілюструвати за допомоги історичного методу. Наступництвом у віктимологічній науці можна вважати процес переродження норм кримінального права та напрацювань кримінологічної науки у самостійне вчення про жертву суспільно небезпечного діяння. Враховуючи те, що наступництво – це тісний взаємозв'язок минулого з теперішнім та допоміжний елемент у прогнозуванні майбутніх течій, можна констатувати, що започаткування у XX столітті вітчизняної ювенальної кримінальної політики (яка уперше знайшла своє відображення у Кримінальному кодексі 1960 року у вигляді окремих ремарок, регламентуючих особливості здійснення у відношенні неповнолітніх правосуддя та прогресувала у самостійний розділ, присвячений кримінальній відповідальності неповнолітніх у чинному Кримінальному кодексі України) призвело до появи у законодавця думки про необхідність більш детального розгляду протилежної сторони суспільно небезпечного діяння – потерпілої особи. Таким чином, можна підсумувати, що історичний та історико-порівняльний методи дослідження неповнолітньої

³⁷ Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ. *Форум права*. 2012. № 2. С. 791.

жертви дозволяють прослідкувати розвиток інституту ювенальної віктимології у динаміці.

Наступним методом, який доцільно використовувати під час вивчення певного феномену після історичного є принцип ортогональності під час побудови логічних моделей. Принцип потребує відображення загальних вісей простору подій взаємно-перпендикулярно (ортогонально) один одному. Застосування закону нормального розподілу під час побудови віктимологічних моделей передбачає попереднє вивчення статистичних показників варіації у вигляді середніх величин та величин відхилення від середніх. Такий підхід дозволяє виразити ступінь напруги віктимогенних процесів та встановити момент їх переходу у девіантно-делінквентне відхилення. Для визначення області нормального розподілу використовуються середні лінійні та середні квадратичні відхилення, а також коефіцієнт варіації³⁸. Дослідження неповнолітніх як жертв кримінального правопорушення із застосуванням ортогонального методу полягає у проведенні аналізу феномену підліткової віктимності шляхом поділу останнього на складові, якими є: місце неповнолітньої жертви у механізмі протиправної поведінки, місце ювенальної віктимології в контексті наук кримінально-правового циклу, чинники віктимності тощо. Таким чином, ортогональний метод застосовується у сукупності зі статистичним та дозволяє оцінити кожен окремий елемент досліджуваного явища за допомогою математичних показників особливостей віктимологічних процесів, провести логічний аналіз інституту ювенальної віктимології, а також структуровано викласти його у логічній послідовності із наданням необхідних дефініцій та роз'яснень.

Продовженням логічного аналізу є метод синтезу, який дозволяє розглядати кожен окрему складову інституту ювенальної віктимології у тісному взаємозв'язку, який являє собою взаємозалежність предмету, об'єкту, причин, наслідків та чинників підліткової віктим-

---

³⁸ Івшин, В. Г., Идрисова С. Ф., Татьяна Л. Г. Виктимология: учебное пособие. Москва : ВолтерсКлувер, 2011. С. 21.

ності. Синтез допомагає створювати нові шляхи корекції поведінки неповнолітніх потерпілих – моделі та форми віктимологічної профілактики. Метод абстрагування дозволяє виділити із отриманої інформації найбільш важливі аспекти розвитку схильностей підлітків до поведінки жертви та надавати їм індивідуальність та самостійність. Дослідження кожної окремої складової інституту ювенальної віктимології дозволяє отримати більш повноцінні, вузькопредметні знання, які дозволять узагальнити результат наукового пошуку, типологізувавши спільні ознаки.

Окремого значення набувають й методи індукції та дедукції. Так, наприклад, Д.А. Шигаль справедливо зазначає, що великого значення у дослідженнях з правової тематики набувають і такі логічні методи як індукція та дедукція. Так, індукція полягає у тому, що загальний висновок робиться з окремих посилок; при цьому пізнання прямує від окремого та конкретного до загального. При дедукції, навпаки, окремий висновок робиться з загального положення, а пізнання від загального повертається до одиничного, збагачуючи дослідника новими знаннями про це одиничне. Взагалі ж результат дослідження за своєю логічною природою, як правило, є неповною індукцією, тобто таким висновком, що отриманий в умовах відсутності відомостей про всі причинно-наслідкові зв'язки та характеристики порівнюваних державно-правових явищ та інститутів. Порівняно з індукцією дедукція відіграє більш допоміжну роль у історико-правових порівняннях і допомагає пояснити з точки зору загальних закономірностей державно-правового розвитку конкретні елементи порівняльного аналізу, а також отримані проміжні та остаточні результати³⁹. Що стосується проблематики віктимності неповнолітніх осіб, то таке дослідження, зазвичай, доцільно проводити саме із застосуванням методу індукції, тобто, дослідник під час розгляду окремих спірних питань отримує висновки, які в комплексі дозволять скласти уявлення про цілісну

³⁹ Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ. *Форум права*. 2012. № 2. С. 794.

структуру інституту віктимології та створити загальні рекомендації по його удосконаленню. Метод індукції набуває значення, також, у зв'язку із тим, що компонентне дослідження «скелету» будь-якого правового інституту дозволяє удосконалити механізм його дії та упередити в майбутньому прогалини в його роботі. Метод дедукції в контексті досліджуваної тематики доцільно використовувати під час вивчення генези інституту ювенальної віктимології, встановлення окремих причин його занедбання в Україні.

Під час проведення досліджень з віктимології, окрему увагу вчені приділяють також такому методу як побудування віктимологічної карти. Його застосування полягає у нанесенні на великомасштабну карту зареєстрованих злочинів із указуванням часу, місця та способу вчинення злочинного посягання. Пропонується окремими символами наносити на карту латентні злочини, інформація про котрі може бути отримана шляхом проведення віктимологічного анкетування та метода експертних оцінок (підсилення, підтвердження аргументації стосовно висунутих гіпотез, інтерпретації отриманих результатів дослідження, прогностичних висновків та ін. за рахунок думок якісного авторитетного складу експертів⁴⁰). При складенні зазначених карт необхідно розробити систему умовних позначень, заснованих на виокремленні типів жертв та характері злочинних посягань. Застосування даного методу дозволяє отримувати інформацію щодо віктимізації об'єктів та територій, що необхідно використовувати у віктимологічній профілактиці⁴¹. Таким чином, досліджуваний метод може бути застосований і під час роботи з неповнолітніми жертвами у якості допоміжного інструментарію для швидкого розкриття суспільно небезпечного діяння. Під час дослідження зазначений метод може бути використаний з метою наочної ілюстрації наведених гіпотез.

⁴⁰ Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. С. 25

⁴¹ Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Одеса, 2016. С. 20.

Отже, застосування зазначеного комплексу методів на етапі побудови моделі надає можливість більш зосереджено вивчати кожен окремий елемент інституту ювенальної віктимології та отримати сукупність результатів, які можуть бути впроваджені у якості практичних рекомендацій для удосконалення зазначеного феномену, що є необхідним для переходу до наступного етапу – проведення аналізу та апробації результатів дослідження із наступним вдосконалення отриманої моделі. Проведення аналізу та апробація результатів дослідження і вдосконалення моделі є найбільш важливими етапами дослідження, адже вони взаємозалежні, і під час проведення аналізу та апробації може виникнути ситуація, в якій дослідник зрозуміє, що всі попередні етапи привели його до неправдивих результатів⁴². Апробація результатів дослідження й удосконалення моделі – це безперервний процес, що може здійснюватися не лише після проведення аналізу розрахунків, а й під час складання самої моделі. Аналіз результатів апробації дозволяє виявити недоліки моделі і намітити шляхи її вдосконалення⁴³. Відтак, проведення аналізу отриманої моделі інституту ювенальної віктимології дозволяє узагальнити висновки, отримані в ході дослідницької роботи та перевірити їх практичним шляхом, наприклад, в ході віктимологічної профілактики (застосування педагогічних, психологічних, кримінально-правових, кримінологічних заходів впливу на особистість неповнолітньої жертви). Такого роду апробація необхідна для підтвердження дієвості та своєчасності викладених пропозицій та їх придатності для впровадження у традиційні для правової науки чотири сфери: нормотворчу, правозастосовну, освітню та науководослідну. В межах нормотворчості засади ювенальної віктимології можуть бути використані під час підготовки нормативно-правових

---

⁴² Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Одеса, 2016. С. 20.

⁴³ Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 88–12.

актів кримінально-правової тематики (у т.ч. тих, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх), цивільно-правової (в частині відшкодування завданої шкоди) тощо. У правозастосовній сфері – для вдосконалення практики застосування до неповнолітніх осіб заходів віктимологічної профілактики і підвищення ефективності діяльності суб'єктів останньої. У науково-дослідній сфері – для подальшого розв'язання проблемних питань ювенальної віктимології. У навчальному процесі – при підготовці підручників з віктимології, у викладанні студентам (курсантам), аспірантам (ад'юнктам) спецкурсів з віктимології тощо.

Отже, методологічна основа віктимологічного пізнання ґрунтується на використанні матеріалістичної діалектики – науки про загальні закони, рухи, зміни, оновлення і розвитку природи, суспільства і мислення. Віктимологія, як і кримінологія, використовує вихідні положення матеріалізму та діалектичної логіки (закони, категорії, основні логічні принципи і прийоми, а також вимоги теорії пізнання), які є необхідними і достатніми для дослідження свого предмету і отримання про нього нового знання. Методологія віктимології розглядається як сукупність вихідних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів, категорій, логічних принципів, способів і прийомів, якими ця наука користується при описі, вивченні та аналізі фрагментів реальної дійсності, що складають предмет цієї науки, а також при створенні нового знання⁴⁴. Методологічні засади дослідження неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень покликані спростити дослідникові процес отримання нових знань про теоретичну та прикладну сторони ювенальної віктимології, стати допоміжним інструментарієм в конструюванні моделі віктимної поведінки підлітка, та як наслідок, – сприяти редукції віктимних чинників в межах механізму кримінально протиправної поведінки.

---

⁴⁴ Віктимологія: навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. С. 19.

1.4. Ювенальна віктимологія у системі знань про кримінально протиправну діяльність та заходи реагування на неї

Кримінально протиправна діяльність – явище, яке існує рівно стільки, скільки існує суспільство. Це пов'язано з тим, що людська психологія побудована таким чином, що особі завжди мало того, що вона має, а постійне прагнення пізнати аристиппівський гедонізм – досягти максимального задоволення, уникаючи болю та фізичного страждання, примушує окремих осіб отримувати бажане альтернативним правомірному шляхом – через суспільно небезпечне діяння. Сутність кримінального правопорушення розглядалась протягом століть з точки зору різних наукових течій: філософи вбачали потяг особи до вчинення суспільно небезпечних посягань у провіденціальному факторі, тобто вважали кримінальне правопорушення зумовленим явищем, котрого неможливо уникнути; біологи бачили проблему в антропологічних особливостях самого суб'єкта протиправного діяння; кримінально-правові науки – як явище, зумовлене низькою правосвідомістю особи, особливостями особистості потерпілого, а також їх інтеракцією. Саме остання наукова позиція поклала основу для розвитку нового вчення – про жертву кримінального правопорушення, яке отримало назву «віктимологія». На сьогоднішній день віктимологічна наука поділяється на декілька складових частин, однією з яких є ювенальна віктимологія, присвячена дослідженню неповнолітніх потерпілих. Актуальність зазначеного напрямку обумовлюється розвитком ювенальної юстиції в межах євроінтеграції України. Однак, не дивлячись на своєчасність дослідження неповнолітніх потерпілих, такі розробки не є достатньо розповсюдженими, що призводить до існування низки проблемних питань, які до сьогодні залишаються невіршеними та негативно позначаються на кримінологічній ситуації нашої країни. Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне розглянути більш детально сутність та зміст ювенальної віктимології та її взаємозв'язок з науками кримінально-правового циклу. З метою більш деталізованого

та послідовного викладення матеріалу, вважаємо за доцільне розпочати з визначення сутності загального знання про жертву суспільно небезпечного діяння.

Відтак, віктимологія виникла і розвивалась як напрямок в кримінології, що вивчає жертву злочину. Однак із часом погляд на неї змінився, були висунуті різні позиції стосовно предмета віктимології і її наукового статусу. Д.В. Рівман їх визначив наступним чином: 1) віктимологія – це галузь кримінології, або приватна кримінологічна теорія, і відповідно розвивається в її межах; 2) віктимологія – це допоміжна для кримінального права, кримінально-процесуального права, криміналістики міждисциплінарна наука про жертву злочину. Вона існує і функціонує паралельно з кримінологією; 3) віктимологія – це загальна теорія, вчення про жертву, що має предметом дослідження жертву будь-якого походження, як кримінального так і не пов'язаного зі злочиним. Віктимологія, таким чином, самостійна наука, приналежність якої до юридичної можна визнати тільки частково. Скоріше це наука про безпеку життєдіяльності людини⁴⁵. Одними із засновників вчення про жертву вважаються німецький вчений – Г. Гентінг (1888–1974) та вчений із Румунії Б.Мендельсон (1900–1998). Перша робота Ганса фон Гентінга з'явилася в 1941 році «Зауваження по інтеракції між злочинцем і жертвою», у який вперше жертва розглядається одним із причинних факторів злочину. Досліджуючи кримінальні справи, – Г. Гентінг визначив, що жертва злочину не повинна розглядатися як пасивний об'єкт, тому що вона – активний суб'єкт процесу криміналізації. Вона може піддаватися, сприяти або провокувати виникненню злочинної ситуації. «Якщо ми вважаємо, що є природжені злочинці, є і природжені жертви»^{46 47}. Доцільними, на нашу думку, є міркування щодо існування «природжених» жертв.

⁴⁵ Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Hentig G. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1941. V. 31. P. 304.

Останнє можна також розглядати в контексті кримінологічної науки, яка передбачає наявність такого феномену як теорія диференціального зв'язку, прихильники якої вважають, що кримінальний правопорушник – не вроджена аномалія, а комплекс набутих у несприятливому (антигромадському) мікросередовищі (родина, друзі, школа тощо) уявлень та навичок, які сприяють девіатизації особи. Ця ж теорія має право на існування й стосовно жертви, особистість якої може формуватися роками, вбираючи в себе емоційну лабільність та інертність оточуючого середовища, а також фундаментально спотворені уявлення щодо справедливості та кримінально-правового захисту прав і свобод громадянина від протиправних посягань.

Аналізуючи наукові дослідження, що здійснювалися з часу виникнення віктимології, як наукового напрямку, до сьогодні, вчені визначили, що віктимологія в широкому сенсі розглядається тільки як наукова позиція, на відміну від вузького значення віктимології, а саме кримінологічної (кримінальної) віктимології, яка має предметом дослідження тільки жертв злочинів, та все, що з цим пов'язано⁴⁸. Предметом вивчення кримінологічної віктимології може бути: віктимологічна характеристика жертв (потерпілих) від злочинних посягань як на соціальному (статистичному), так і на індивідуальному (фізичному) рівнях, згідно з їх класифікаційними диференційованими ознаками і властивостями віктимності певних груп ризику; соціальні та особистісні (об'єктивні і суб'єктивні) причини й умови, які сприяють становленню потерпілих; їх роль у генезисі й механізмі злочину; особистісно-ситуаційна природа взаємодії злочинця і жертви під час вчинення злочину (віктимологічна ситуація); комплекс запобіжних (профілактичних) заходів, спрямованих на потерпілого та потенційну жертву на різних соціальних, у тому числі на індивідуальному (фізичному), рівнях; шляхи, засоби та способи захисту і відшкодування збитків, заподіяних потерпілому (жертві) внаслідок

⁴⁸ Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118.

злочинного посягання^{49,50}. Взаємозв'язок віктимології і кримінології є очевидним, оскільки вивчаючи сутність та природу кримінально протиправної діяльності, а також механізм кримінальної поведінки, що входить до кола напрямів кримінологічного знання, не можна применшити роль жертви у «сценарії» суспільно небезпечного діяння. Відтак, вивчення поведінкових особливостей потерпілих, дозволяє диференціювати останніх в залежності від вікової та статевої приналежності, професії, рівня освіти тощо, що допомагає отримувати статистичну інформацію, необхідну для здійснення на належному рівні кримінологічного прогнозування. Дослідження особливостей інтеракції злочинця та жертви на всіх етапах реалізації умислу (попередній – під час приготування до вчинення кримінального правопорушення; безпосередній – під час суспільно небезпечного діяння; завершальний – після настання суспільно небезпечних наслідків та посткримінальний – під час викриття органами досудового розслідування факту вчинення діяння) дозволяє встановити які саме чинники сприяли залученню саме цієї особи у якості потерпілого, сконструювати модель поведінки останнього та згрупувати аналогічні випадки, що дозволить покращити якість кримінологічних заходів та засобів запобігання.

Логіка формування віктимології як самостійного наукового напрямку диктувалася також операціональними цілями кримінологічних досліджень: визначити причини злочину і злочинності та розробити порівняно ефективні для забезпечення особистої і суспільної безпеки принципи контролю над злочинністю. Відомо, що наріжним каменем більшості сучасних кримінологічних концепцій є твердження про те, що дослідження злочину і злочинності неможливо без характеристики і розуміння трьох основних компонентів, аналізованих на різних рівнях соціального і наукового узагаль-

---

⁴⁹ Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118.

⁵⁰ Джужа О. М. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. К. : Атіка, 2006. С. 5.

нення: злочину (злочинності); злочинця (злочинців); його жертви (жертв). Усвідомлення факту значимості аналізу інтеракції жертви і злочинців дозволяє говорити не стільки про конфлікт між злочинцем і його жертвою, скільки про взаємозалежність, визначену однопорядковість зазначених типів особистості, наявність системних, гомеостатичних зв'язків між ними⁵¹. Отже, можна підсумувати, що **віктимологія** – *самостійний напрям наук кримінально-правового циклу, сутність якого полягає у вивченні жертв кримінальних правопорушень, моделюванні поведінки особи, потерпілої від суспільно небезпечного посягання та ролі останньої у механізмі кримінально протиправної поведінки*. Напрацювання віктимологічної науки складають комплекс заходів, які сприяють удосконаленню кримінально-правової політики держави та загального стану правової системи держави. Знання про жертву злочину у симбіозі із відповідними щодо правопорушника надають можливість законодавцеві конструювати нові нормативно-правові акти та диференціювати останні в залежності від вікової та статевої приналежності. Тобто, можна стверджувати, що віктимологія є сполучною ланкою між кримінальним правом та кримінологією. Що стосується розглядуваних нами неповнолітніх жертв, варто зазначити, що вчення про останніх дозволяє більш широко охопити супутні науки, оскільки захист прав та свобод підлітків, які зазнали на собі протиправний вплив є однією з функцій відносно нового способу організації правової системи – ювенальної юстиції.

Під ювенальною юстицією слід розуміти комплекс заходів, направлених на роботу з деморалізованими неповнолітніми особами, які знаходяться у стані взаємодії з судовою системою, через вчинення правопорушень. Вчені відстоюють думку, що інститути ювенальної та пенальної політики є взаємозалежними, майже тотожними інститутами, адже пенальна політика втілює чотири сфери (кримінально-правову, кримінально-виконавчу, кримінальну процесуальну,

---

⁵¹ Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса. 2001. С. 7.

кримінологічну) та комплексно забезпечує досягнення мети покарання, підвищення його ефективності⁵². Аналогічно й ювенальна політика має на меті застосування або незастосування до неповнолітнього засобів впливу (специфіка цілей та засобів застосовуваних до дитини примусових заходів, що дозволяє зробити висновок про поступове формування окремого виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності (заходів виховного впливу – за вчинення адміністративного правопорушення, примусових заходів виховного характеру – за вчинення злочину тощо⁵³). Тобто ювенальна політика має відношення до кримінально-правової галузі), обрання та контроль за виконанням засобів впливу (кримінально-виконавча галузь), забезпечення дотримання прав неповнолітнього під час досудового розслідування (кримінальна процесуальна галузь) та дослідження його особи та умов життя (кримінологічна галузь)⁵⁴.

І.Я. Мокриць зазначає, що робота з неповнолітніми складається із парадоксів. Дитина, яка виросла в родині з батьком-тираном, може вважатися потенційним правопорушником, у той же час майже половина малолітніх злочинців росла взагалі без батька. Забрати дитину з неблагополучної родини означає позбавити її батьків, однак не забрати іноді означає наразити на небезпеку її життя. Ставитися до підлітків, котрі переступили межу закону, відповідно до всіх суворих вимог та приписів негуманно (півтора тижня, проведені разом із колишніми злочинцями, часом буває достатньо для того, щоб підліток залишився на кримінальному шляху), однак і зайва м'якість

⁵² Литвинов О. М., Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. К. : ВД «Дакор», 2015. С. 26.

⁵³ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис. ... докт. юр. наук 12.00.01. Одеса, 2008. С. 130.

⁵⁴ Литвинов О. М., Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К. : ВД «Дакор», 2015. С. 26.

теж не завжди йде на користь. Незважаючи на парадоксальність, ювенальна юстиція орієнтована на гуманне ставлення до підлітків. Судді повинні забезпечувати стосовно розгляду справ неповнолітніх виважені терміни, а справи, у яких діти перебувають під арештом, розглядати в першу чергу; уважно ставитися до розгляду питання щодо обрання запобіжного заходу (взяття під варту), а якщо є можливість, до суду відмовлятися від такого суворого заходу; враховувати як обставини правопорушення, так і індивідуальні риси особистості самого підлітка. Адже негуманно направляти дітей в місця позбавлення волі, не надавши їм можливості відчутти турботу про себе, якщо не від батьків, то хоча б від держави⁵⁵. Тобто, вчені, на нашу думку, занадто звужують межі ювенальної юстиції, зводячи завдання останньої лише до роботи із неповнолітніми правопорушниками. При цьому без уваги залишаються питання реабілітації неповнолітніх, які зазнали на собі кримінальний вплив, допомоги неповноцінним родинам (де дитину виховує один із батьків, малозабезпечені родини, родини, в яких батьки/один із батьків ведуть аморальний спосіб життя тощо). Така позиція законодавця не тільки звужує межі впливу органів ювенальної юстиції та змішує сутність ювенальної юстиції та ювенальної пенальної політики, а й обмежує права неповнолітніх жертв. Це стає причиною й відсунення останніх на другий план актуальних для нашої держави проблем гуманізації та модернізації кримінальної політики. Отже, на нашу думку, необхідним є зосередження уваги на можливості розглядати віктимологію в межах ювенальної юстиції, у зв'язку із чим, не підтримуючи загальний сенс запропонованої позиції, вважаємо за доцільне звернути увагу на випадки, коли неповнолітній є правопорушником та жертвою одночасно, така ситуація має місце під час втягнення підлітка у протиправну діяльність. В такому контексті віктимологія може розглядатися в межах ювенальної юстиції, в загальноприйнятному уявленні про сутність останньої, яка полягає у захисті прав

⁵⁵ Мокрицька І. Я. Ювенальна юстиція: правовий захист дітей. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/21128/%CC>.

неповнолітніх, які вступили у конфлікт із законом. Відтак, причини набуття неповнолітнім віктимності та девіантних схильностей знаходяться в одній площині, яка являє собою деформацію уявлення про «добро та зло». Останнє ж є наслідком прогалин у вихованні, відсутності здатності до емпатії, неприйняття власного «Я», проблеми з самоідентифікацією тощо. Все це розвиває у підлітка схильність до сугестії, яка спрощує його використання як у ролі жертви, так і в ролі правопорушника.

Таку саме позицію займає й Н.Я. Муринець, яка вважає, що особа у підлітковому віці характеризується схильністю до сугестивних впливів, внаслідок чого є надзвичайно вразливою, не захищеною від негативного впливу навколишнього середовища. До вікових особливостей розвитку особистості, що сприяють розвитку зазначених якостей, варто віднести: протиріччя підліткового віку, викликане перебуванням підлітка між дитинством та дорослістю (вже не дитина – водночас ще не дорослий), прагнення набути статусу самостійної людини, часто не обираючи засобів; емоційну нестійкість, часті коливання настрою, схильність до поспішного прийняття рішень; пошук шляхів самоствердження; інтенсивне рефлексування щодо себе, інших, суспільства, критичне ставлення, передусім до оточуючих, що породжує певне відчуження від важливих малих соціальних груп (родини, однокласників, друзів тощо); змінення (руйнування) стосунків підлітка з близькими людьми; внесення змін (іноді кардинальних) до шкали цінностей тощо⁵⁶. Однак, учені наполягають на тому, що у випадку втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність його не можна вважати потерпілим, оскільки особа свідомо приймає рішення прийняти активну участь у суспільно небезпечному діянні.

Відповідно до Постанови ПВС України № 2 від 27.02.2004 р. «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втяг-

⁵⁶ Муринець Н. Я. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність-передумова девіантної поведінки дітей. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 824. С. 290.

нення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» втягнення у заняття жебрацтвом – це умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб як самостійно неповнолітнім, так і спільно з дорослими особами⁵⁷. Стосовно «використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», то чіткого визначення у законодавстві не має. Тому довкола співвідношення цих понять серед науковців існує багато дискусій. Але все ж таки принципова відмінність між поняттям «втягнення» та «використання». «Втягнення» – це схиляння дитини до злочину або іншої негативної девіації, тобто вчинення дитиною активної протиправної або аморальної дії (крадіжки, шахрайства, вживання спиртних напоїв, жебракування тощо). Використання, у свою чергу означає трактування злочинцем дитини не як людини, а як корисної для нього речі, що своїм виглядом спонукає інших осіб до безоплатної передачі йому певних матеріальних цінностей (грошей, продуктів тощо), тобто в такому разі дитина є знаряддям учинення антигромадських дій, будучи одночасно беззахисною жертвою правопорушника⁵⁸. Вважаємо, що така позиція як законодавця, так і вчених є не зовсім виваженою, через низку аргументів. По-перше, віктимологія розглядає жертву як особу, яка народилася зі схильністю потрапляти у ситуації з високою віктимною ймовірністю, або набула її в процесі своєї життєдіяльності. Коли доросла людина має на меті втягнення дитини у протиправну діяльність не можна не брати до уваги можливість обману зі її сторони, у зв'язку із яким дитина вчиняє бажане діяння, не усвідомлюючи, що останнє є протиправним та може бути кримінально караним.

Доцільною з цього приводу можна вважати думку М.В. Сенаторова, який зазначає, що потерпілий разом з іншими

⁵⁷ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. Харків : Одиссей, 2010. С. 231.

⁵⁸ Дегтярьова І. В. Щодо особливостей діяння передбаченого ст. 150-1 Кримінального кодексу України. Право і безпека. 2011. № 3(40). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_3/PB-3/PB-3_50.pdf

ознаками складу злочину може характеризувати різні рівні суспільної небезпечності злочину. У тих складах злочинів, в яких потерпілий характеризує типову суспільну небезпечність, він виступає конститутивною ознакою складу злочину (див., наприклад, ст. 170 КК «Перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій», ст. 280 КК «Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків», ст. 304 КК «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»). Таку функцію потерпілий виконує у 87 складах злочинів, що становлять 12,4 % від їх загальної кількості. У тих складах злочинів, у яких потерпілий відбиває підвищену суспільну небезпечність, він розглядається як ознака, що обтяжує відповідальність (див., наприклад, ч. 3 ст. 152 КК, ч. 3 ст. 303 КК). Таку роль потерпілий відіграє у 35 складах злочинів, що становлять 5 % від їх загальної кількості. Дослідження злочинів, передбачених у КК, показує, що потерпілий ніколи не характеризує знижену суспільну небезпечність, тобто потерпілий не може бути ознакою складу злочину, що пом'якшує відповідальність^{59, 60}. В контексті останньої думки вважаємо за доцільне більш детально розглянути місце ювенальної віктимології в контексті кримінального права, котре, поряд із кримінологією, є однією з найбільш впливових, у механізмі впливу на кримінально-протиправну діяльність, наук.

Відтак, Загальна та Особлива частини Кримінального кодексу містять значну кількість статей, в яких вказано на певні види потерпілих від злочинів (статті 8, 46, 67, 112, 170, 206, 431, 442 КК та ін.). Дослідження цих та інших нормативних приписів, а також положень теорії кримінального права та практики застосування кримінального законодавства дозволяють стверджувати, що з'ясування суті того чи іншого виду потерпілого має значення для встановлення соці-

⁵⁹ Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: моногр. / за ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. С. 131.

⁶⁰ Хряпінський П. В. Кримінальна правотворчість (гуманізація кримінального законодавства). Дніпропетровськ : ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. С. 48–49.

альної природи відповідного злочину; з'ясування його характеру та ступеня суспільної небезпечності; вирішення питань про криміналізацію чи декриміналізацію діяння, диференціацію кримінальної відповідальності; розмежування злочинів, їх кваліфікації; призначення покарання; а також для вирішення питань чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі та звільнення від кримінальної відповідальності⁶¹. На сьогоднішній день чинний Кримінальний кодекс України 2001 року майже в кожній нормі Особливої частини передбачає кваліфіковану відповідальність суб'єкта за вчинення кримінального правопорушення у відношенні неповнолітньої та малолітньої особи. Очевидним є те, що завищена межа кримінальної відповідальності та достатньо суворий перелік видів покарань були обрані законодавцем з метою акцентувати увагу на привілейованій позиції неповнолітніх осіб у суспільстві, яка виникла у зв'язку з особливостями їх психічного розвитку. Варто звернути увагу на те, що така ж ситуація має місце і у випадку вчинення неповнолітніми протиправного діяння, – кримінальне законодавство передбачає більш м'які види покарань (наприклад, до підлітків не застосовується довічне позбавлення волі тощо), більш широкий перелік видів звільнення від покарання та його відбування, та ін. Зазначене пояснюється тим, що особистість неповнолітньої особи можна вважати свого роду «пластиліном», який набуває «зручної» для певного місця та ситуації форми. У випадку вчинення у відношенні дитини суспільно небезпечного діяння, її психіка може зайняти захисну позицію, яка допоможе побороти не тільки свій страх, а й негативні спогади. Інколи такий захист може полягати у психічних відхиленнях та нервових розладах, що в наступному призведе до появи девіацій та переродженню жертви в жорстокого кримінального правопорушника, який прагне помститися за свою дитячу травму. У зв'язку із цим законодавець у КК зробив спробу упередити посягання на

---

⁶¹ Брижак А. В. Зв'язок потерпілого із злочинцем при правомірній поведінці потерпілого при скоєнні злочину. Прикарпатський юридичний вісник. 2012. № 2. С. 179.

неповнолітнього, попередивши потенційного суб'єкта про існування достатньо суворого покарання. Взагалі, кримінальне право, кримінологія та віктимологія є нероз'ємним комплексом засобів та заходів як боротьби зі кримінальною активністю, роботи з правопорушниками та захисту прав та свобод останніх, так і допомоги потерпілим (жертвам) суспільно небезпечних діянь. Реалізація цих заходів та засобів можлива за допомоги кримінального процесуального законодавства, яке визначає сутність особи потерпілого, перелік його прав та обов'язків, надає алгоритм дій як у стандартних, так і у нестандартних ситуаціях.

Кримінальний процесуальний кодекс захищає й права неповнолітніх жертв, наприклад, ст. 10 (ч. 2 – у випадках і порядку, передбачених цим Кодексом, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.), ст. 59 (ч. 1 – якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник.), ст. 226 (особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи), ст. 227 (участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи)⁶² та ін. Динамізм кримінального процесуального законодавства призводить до стабільного зростання рівня гуманізму в нормах останнього стосовно неповнолітніх жертв, що можна пояснити впливом міжнародної правової спільноти.

Міжнародні стандарти забезпечення прав неповнолітніх потерпілих включають: надання їм інформації про роль та обсяг прав, що належать неповнолітньому потерпілому; створення необхідних умов для викладу заяв та клопотань на всіх етапах розслідування; надання неповнолітньому потерпілому правової допомоги, забезпечення його безпеки та безпеки членів його родини; поперед-

---

⁶² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI.
URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

ження невинуватих затримань розслідування злочинів стосовно неповнолітніх... Однак, на сьогоднішній день, аналіз міжнародно-правових актів, зарубіжного законодавства та практики правового захисту неповнолітнього потерпілого показує, що чинне українське законодавство не відповідає міжнародним стандартам і правилам цієї діяльності: їм не надається необхідна інформація про обсяг встановлених законом прав і рух розгляду їх справи, не забезпечується можливість викладу і розгляду думок неповнолітніх потерпілих та їх представників на стадії досудового розслідування, не гарантується особиста безпека. Заходи щодо покращення становища неповнолітнього, потерпілого від злочину, не варто розглядати як протиріччя іншим цілям правосуддя чи обмеження прав обвинувачених. Навпаки, ряд заходів можна застосовувати в інтересах обох сторін: відстрочка виконання вироку і передача на поруки, поєднана з виконанням вимог щодо відшкодування збитків, посередництва та примирення сторін тощо⁶³.

Отже, ювенальна віктимологія є комплексним вченням про неповнолітню жертву кримінального правопорушення, напрацювання якої використовуються як допоміжний інструментарій у системі знань про кримінально протиправну активність та заходів реагування на неї, основними серед яких є наступні:

- у кримінальному праві – під час конструювання норм або частин норм, в яких потерпілою є неповнолітня особа; знання про особливості появи та розвитку віктимних особливостей підлітка дозволяє законодавцю передбачити можливі ситуації, які сприятимуть вчиненню у відношенні дитини суспільно небезпечного діяння, передбачити його як злочинне у КК та підібрати адекватне покарання;
- у кримінології – під час вивчення особливостей взаємодії неповнолітньої жертви та правопорушника (роль у механізмі кримінально протиправної поведінки), під час вивчення кількісно-

⁶³ Мокрицька І. Я. Правовий захист неповнолітніх потерпілих за нормами міжнародного права. Наукові записки. 2006. № 53. С. 175.

якісного показника кримінальної активності в країні, під час створення профілактичних засобів; встановлення чинників, які сприяють розвитку віктимних схильностей у підлітків дозволяють передбачити які саме заходи попередження кримінально протиправної діяльності є більш дієвими, а у комплексі із вивченням особи правопорушника надає можливість встановити, що стало каталізатором вчинення суспільно небезпечного діяння;

- у кримінальному процесуальному праві – під час створення алгоритму роботи з неповнолітнім потерпілим в межах кримінального провадження;
- у міжнародному праві – взаємодія з міжнародними правовими організаціями з метою своєчасного реагування на порушення прав та свобод неповнолітнього потерпілого, надання належної правової допомоги; забезпечення безпеки як потерпілого так і його близьких родичів;
- у ювенальній юстиції – як допоміжний інструментарій під час роботи з неповнолітніми кримінальними правопорушниками, як старт для розвитку окремого самостійного напрямку ювенальної юстиції, присвяченого захисту прав неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень.

Р о з д і л 2

Характеристика ювенальної віктимології

2.1. Історія становлення ювенальної віктимології

Історія наукового становлення є обов'язковим, невід'ємним, актуальним, вкрай важливим та необхідним елементом в рамках комплексного змістовно-інформативного базису будь-якої системи/галузі наукового знання. Дане твердження в абсолютно рівній мірі стосується і «класичних», тобто достатньо розвинутих, і так званих «молодих», тобто відносно нових напрямків наукових досліджень. Це є необхідністю та загальноприйнятою вимогою в рамках як минулих, так і сучасних фундаментальних та прикладних, гуманітарних, природничих та точних наук. На основі виявлення, верифікації, фіксації та всестороннього розгляду ключових попередніх етапів історичного розвитку певної науки вирішується комплекс важливих суто пізнавальних та інших завдань.

Так, зазираючи у минуле, дослідник визначає та фіксує, по-перше, *конкретні основні та додаткові причини*, які стали поштовхом для розвитку певної системи/галузі наукового знання в цілому. Ці причини можуть бути причинами соціально-об'єктивного, природно-об'єктивного та іншого характеру. Однак у їх історично-причинній основі завжди знаходиться той чи інший елемент або сукупність елементів оточуючої об'єктивної дійсності, часто достатньо гострого проблематичного характеру. По-друге ж, дослідник виявляє *історичні етапи спочатку наївного, інтуїтивного, безсистемного сприйняття*, а *потім вже і суто зрілого, ґрунтовно-наукового осмислення* тієї чи іншої проблематичної дійсності. Таким чином, дослідник відтворює історію формулювання та перегляду, власне і безпосереднього формування об'єкту та предмету, цілей та завдань, напрямів,

функцій та принципів тієї чи іншої системи/галузі наукового знання. По-третє, виявлення, верифікація, фіксація та всесторонній розгляд дослідником історії наукового становлення забезпечує оцінку та аналіз ним *попередніх помилок, недоліків* в рамках даної системи/галузі наукового знання. За допомогою зазначених дій формулюються, у свою чергу, *загальна стратегічна та тактична перспектива подальшого наукового розвитку*, подальшого цілісного опанування тією чи іншою актуальною науковою проблематикою.

Не може бути сумнівів у тому, що все сказане жодним чином не оминає і такої відносно молоді підгалузі сучасної кримінології та загальної віктимології як власне *ювенальна віктимологія*, яка становить достатньо актуальну, соціально важливу сферу науково-кримінологічного знання та дослідження, та яка зазнає невпинного розвитку. Усі зазначені нами наукові завдання, пов'язані із дослідженням етапів наукового становлення, безпосередньо та актуально відтворюються і в рамках даної науки.

Дана система/галузь науково-кримінологічного знання обумовлюється власним, очевидним надзвичайно гострим соціальним та суто кримінологічним причинно-предметним контекстом – вчиненням кримінальних правопорушень проти неповнолітніх та/або малолітніх осіб, причинами та наслідками вчинення проти них тих чи інших протиправних діянь. Питаннями, які під тим чи іншим змістовним кутом зору осмислювалися в рамках ювенальної віктимології раніше, та осмислюються в ній наразі, є питання про глибокі, фундаментальні причини, чинники, наслідки ювенальної віктимності, віктимізації та заходи із її попередження. Дослідження історії наукового становлення даної підгалузі загальної віктимології допоможе зрозуміти її суттєві науково-змістовні, науково-методологічні та інші прогалини, визначити її новітні, подальші наукові цілі. Власне історія наукового становлення ювенальної віктимології являє собою явну змістовну лакуну, прогалину в рамках даної системи знань, яка має бути заповненою.

Отже, загальноісторична природність зародження ювенальної віктимології є обумовленою не чим іншим як саме давнім, значним,

гостро-позитивним ціннісно-етичним, моральним, тобто аксіологічним суспільним ставленням до всього комплексу соціальних, кримінально-правових та інших проблем дитинства, неповноліття, малолітства тощо.

Саме тому сучасний російський науковець-правник, віктимолог Сорокун П.В. відмічає: «На думку дослідника даної проблеми Г.П. Лупарьова, основа віктимології почала зароджуватися на ґрунті життєвих та побутових висновків, які назрівали в умах людей давно». У своїй науковій праці «Віктимологічна мудрість народів у прислів'ях та приказках» він вказує на те, що вже у народному фольклорі знаходила своє відображення поведінка жертви (зокрема, таким чином, і неповнолітньої. – *прим. авт.*), а також передумови та чинники злочину, деякі умови віктимності та інше»⁶⁴.

Так, наприклад, у Євангелії від Матвія сказано: «Хто ж спокусить одне з цих малих, що вірують в Мене, то краще б такому було, коли б жорно млинове на шию йому почепити, і його потопити в морській глибині»⁶⁵. Великого кримінально-правового, антивіктимологічного значення мають і окремі положення іудейсько-християнських Десятьох заповідей (Книга Вихід): не вбивай, не кради, не чини перелюбу, не жадай дому ближнього свого, не жадай дружини ближнього свого, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого»⁶⁶.

Саме тому сучасні російські науковці-правники, ювенальні віктимологи Лелеков В.А. та Кошелєва Є.В. прямо зазначають наступне (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «У Священному Писанні містяться зачатки ювенальної кримінології

⁶⁴ Сорокун П. В., Лексина Д.О. История развития виктимологии. *ЭПИ Международный научно-практический журнал «эпоха науки»*. 2017. № 12. С. 111.

⁶⁵ Біблія. Новий Заповіт. Книга Вихід, 20: 13, 14, 15, 17. URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/ishod.html>. Євангеліє від Матвія, 18:6 // Біблія он-лайн. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/40/18/#6>

⁶⁶ Біблія. Старий Заповіт. Книга Вихід, 20: 13, 14, 15, 17. URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/ishod.html>

(і, таким чином, на нашу думку, безумовно, ювенальної віктимології. – прим. авт.). У Біблії містяться поради батькам, суспільству із виховання (зокрема, і антикримінального, і антивіктимного. – прим. авт.) дітей, засуджується безкарність»⁶⁷.

У Сурі ж 17:31 Корану сказано наступне (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Не вбивайте дітей своїх, побоюючись злиднів, бо Ми забезпечуємо їхнє и ваше харчування. Воістину, вбивати дітей – тяжкий гріх»⁶⁸.

Якщо, у свою чергу, звернутися не до релігійних, а до стародавніх світсько-етичних основ ювенальної криминології та віктимології, то в даному випадку слід згадати античних грецьких та римських мислителів. В ювенологічних вченнях Давньої Греції превалювали ідеї раннього антивіктимного та антикримінального виховання та захисту дітей і молоді в інтересах полісно-державних, полісно-республіканських інститутів. Так, безумовними та вкрай необхідними прямими і опосередкованими виховними засобами попередження дитячої та юнацької криміналізації та віктимізації древньогрецькі мислителі-філософи Протагор, Сократ, Платон та Аристотель вважали: суворий підбір для підростаючого покоління художніх творів, роздільне виховання юнаків та дівчат, призначення громадських вчителів за рахунок держави, високоморальне виховання молодих громадян, регулювання шлюбів та народжень, боротьба із пияцтвом та лихослів'ям, організацію дитячого і молодіжного корисного дозвілля тощо⁶⁹.

Відомі ж давньоримські філософи, історики Цицерон, Тацит, Квінтіліан, Плутарх та інші безспідставно вважали та вказували на те, що явними, очевидними причинами ювенальної віктимізації та криміналізації є: юридична і фактична безкарність злочинців та їхнє власне розвинуте почуття безкарності, загальне недодержання громадянами законів, античні, зокрема римські елітно-патриціанські

⁶⁷ Лелеков В. А., Кошелева Е. В. Ювенальная криминология: учебник. Воронеж : ВИ МВД России, 2012. С. 27.

⁶⁸ Коран. URL: <http://timesofu.com/books/1/quran.pdf>

⁶⁹ Лелеков В. А., Кошелева Е. В. Ювенальная криминология : учебник. Воронеж : ВИ МВД России, 2012. С. 27–28.

системи виховання дітей та молоді (вони, мовляв, розбещують юнацтво, розвивають в ньому культ багатства, розкоші, нестримного гедонізму, а не скромності, працьовитості та добродійства), негативний, зокрема кримінальний поведінковий приклад власних батьків та багатьох інших дорослих осіб (пияцтво, перелюбство, непристойність, лихослів'я, бійки, войовничість тощо), тілесні покарання (вони надзвичайно озлоблюють, криміналізують і віктимізують малолітніх осіб, дітей)⁷⁰.

Все сказане безпосередньо стосується також і відповідних думок, точок зору величезної кількості мислителів Середньовіччя, Нового та Новітнього часів. Так, наприклад, Франсуа Рабле, Мішель Монтень, Еразм Роттердамський, Томас Мор, Мартін Лютер, Шарль Монтеск'є, Чезаре Беккарія, Ян Амос Коменський, Джон Локк, Франсуа Фенелон, Жан-Жак Руссо, Іоганн Песталоцци у своїх філософських, загально-правових, кримінально-правових та інших працях висловлювали думки про те, що попередження злочинів є важливішим, ніж виконання покарання за його вчинення⁷¹. В цьому погляді, безумовно, відтворюється, таким чином, безпосередня ювенально-віктимологічна проблематика, яка наголошує на необхідності не лише попередження кримінальних дій по відношенню до неповнолітніх осіб з боку потенційних правопорушників, але й на антивіктимно-профілактичній роботі серед дітей, юнацтва, підлітків.

Саме ж попереднє формування загальної та власне ювенальної віктимології пов'язано, у свою чергу, із становленням та розвитком кримінологічного знання як такого та його предметно-проблематичного, змістовно-проблематичного наукового поля.

Так, в рамках антропологічної, соціологічної та біосоціологічної наукових шкіл у кримінології (Ч. Ламброзо, А. Кетле та Ф. фон Ліст відповідно) відтворюється, актуалізується, розглядається та вирішується питання про причини вчинення кримінальних

---

⁷⁰ Лелеков В. А., Кошелева Е. В. Ювенальная криминология : учебник. Воронеж : ВИ МВД России, 2012. С. 27–28.

⁷¹ Там само.

злочинів⁷². Однак даний, суто кримінологічний акцент зосереджується на проблематиці формування особистості та кримінальних нахилів виключно потенційного та/або фактичного правопорушника, комплексу причин, витоків його протиправної поведінки тощо. Даний суб'єктно-центричний підхід до проблематики причин вчинення кримінальних правопорушень, їхнього суспільного явища як такого не передбачав, таким чином, врахування чинника жертви/потерпілої особи в рамках протиправного діяння в якості, як це не дивно, активної, віктимно-провокуючої, віктимно-активної, «віктимно-винуватої» сторони.

Віктимологічна «революція» у світовій та, зокрема, європейській кримінології є пов'язаною із ім'ям та вагомих науково-кримінологічним внеском німецького науковця-правника Г. Гентінга. У своїх працях «Зауваження по інтеракції між злочинцем і жертвою» та «Злочинець і його жертва. Дослідження за соціобіологією злочинності» він зазначав, що «жертву слід розглядати в якості одного із причинних факторів злочину», що «жертва злочину не повинна розглядатися як пасивний об'єкт, тому що вона – активний суб'єкт процесу криміналізації (і, таким чином, власної віктимізації. – прим. авт.)»⁷³. Так, сам Г. Гентінг надзвичайно чітко та красномовно зазначав з цього приводу наступне (подається в авторському перекладі Давиденко Л.В.): «Якщо ми вважаємо, що є природжені злочинці, то є і природжені жертви»⁷⁴. Така точка зору відтворює суто антропологічний підхід тепер в рамках віктимологічного знання.

Сучасний російський науковець-правник Вишневецький К.В. висловлює аналогічну, достатньо чітку науково-віктимологічну точку зору, однак більш об'ємно (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Поведінка людини за своєю природою

⁷² Лелеков В. А., Кошелева Е. В. Ювенальная криминология : учебник. Воронеж : ВИ МВД России, 2012. С. 27–28.

⁷³ Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118.

⁷⁴ Hentig G. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim // *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1941. V. 31. P. 304.

може бути не лише злочинною, але й віктимною, тобто небезпечною для неї самої, необережною, ризикованою та, таким чином, за певної ситуації може стати приводом для вчинення (проти неї, людини. – *прим. авт.*) злочинного діяння»⁷⁵.

В цілому ж, таким чином, відмічається, що віктимологія як така є достатньо новим, «молодим» підгалузевим напрямом в рамках системи кримінологічного знання. Так, наприклад, сучасний російський науковець-правник Савельєв А.І. зазначає з цього приводу наступне (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «На теперішній час, коли науковий прогрес (власне науково-кримінологічний прогрес. – *прим. авт.*) багато в чому є наслідком диференціації та інтеграції окремих галузей наукового пізнання, з урахуванням значущості проблеми охорони громадян, яким в найбільшій мірі загрожує віктимізація, постає питання про необхідність всебічного вивчення жертв злочинів. Цю роль взяло на себе *порівняно новий напрям кримінології – віктимологія* (курсив мій. – *авт.*), і низка вчених дотримуються точки зору про необхідність виокремлення в її рамках ювенальної віктимології»⁷⁶.

Сучасний російський науковець-правник Борисова А.О. також зазначає зі свого боку наступне щодо історії розвитку загального віктимологічного знання (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Протягом тривалого часу правоохоронні органи односторонньо орієнтувалися на роботу навколо злочину та злочинця без належної уваги до жертви злочину. Як наслідок, від нагоди до нагоди проводяться заходи віктимологічної профілактики, і в цілому потерпіла особа нерідко розглядається лише в якості джерела інформації про злочинця та злочин, в якості учасника (сторони) кримінально-процесуальних відносин. Між тим майже усе світове співтовариство, починаючи із кінця 1940-х років, послідовно

⁷⁵ Вишневецкий К. В. Классификация виктимности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 2. С. 417.

⁷⁶ Савельев А. И. Несоввершеннолетние жертвы преступлений как объект виктимологического исследования. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2012. № 1(48). С. 61.

впроваджує ідею захисту жертв злочинів від свавілля злочинців та властей. В цьому напрямку вдосконалюється національне законодавство, проводяться семінари, симпозиуми, створюються різного роду соціальні служби, фонди допомоги, дома довіри та порятунку потерпілих. Поряд із професійною діяльністю за фактом злочину не менш професійно проводиться робота із жертвами злочинів в інтересах недопущення їхньої повторної віктимізації»⁷⁷.

Однак першим науковцем-правником, науковцем-кримінологом, який запровадив у науковий оборот термін/поняття «віктимологія» був румунський дослідник Б. Мендельсон. Так, у 1975 році в своїй монографії «Загальна віктимологія» він запропонував віктимологічну концепцію «клінічної» або «практичної» віктимології, до змісту поняття якої мали бути включені не лише жертви злочинів, але й жертви природних катаклізмів, геноциду, етнічних конфліктів, війн⁷⁸.

В цілому ж, вже цитований нами Сорокун П.В. виділяє наступні чотири етапи розвитку суто віктимологічного знання: 1) перша половина XIX ст., коли дана проблематика була вперше актуалізованою А. Фейербахом («Документальний виклад знаменитих злочинів») та Ф.Т. Джасом («Вбивство та мотиви»); 2) середина XX ст., коли з'явилася перша віктимологічна стаття вже згаданого Г. Гентінга «Злочинець та його жертва»; 3) друга половина XX ст., коли вийшли у світ науково-віктимологічні праці Б. Мендельсона («Походження та доктрина віктимології», «Загальна віктимологія») та праць Ф. Вертхама, А. Фаттаха, Х. Нагеля та Р. Гассера; 4) 70-80-ті роки XX ст., коли було засновано Всесвітнє товариство віктимологів⁷⁹.

Що ж стосується тепер відокремлення власне ювенальної віктимології від загальної, то наприклад, британський дослідник наво-

⁷⁷ Борисова А. А. Виктимологические аспекты профилактики преступлений в отношении несовершеннолетних. *Вестник Международного института экономики и права*. 2015. № 4(21). С. 75.

⁷⁸ Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 119.

⁷⁹ Сорокун П. В., Лексина Д. О. История развития виктимологии. *ЭПИ Международный научно-практический журнал «эпоха науки»*. 2017. № 12. С. 111.

дить таку науково-історичну довідку з цього питання (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «В рамках переважної більшості британських наукових досліджень з проблематики «молодь та кримінальні злочини» увага фокусується на молодих людях в якості правопорушників, а не жертв кримінальних злочинів. Однією із перших спроб зосередитися на проблематиці ювенальної віктимізації (курсив мій. – авт.) слід вважати дослідження Моубі (1979 р.), яке проводилося по відношенню до учнів від 11 до 15 років із двох шкіл Шеффілду. Він виявив, що 40 відсотків стали жертвами крадіжок, а 25 відсотків були жертвами фізичного нападу. В цілому 67 відсотків повідомили, що вони були жертвами злочинів»⁸⁰. Суттєвою етапно-змістовною «революцією» саме у західній ювенальній віктимології стали запровадження та розвиток в ній декількох авторитетних теоретичних моделей, науковим призначенням яких є пояснення поступового, а також «не» механізму дитячої, малолітньої та неповнолітньої віктимізації.

Так, вже згаданий нами Вишневецький К.В. зазначає, що найбільш розповсюдженою західною моделлю є циклічна модель, на основі якої стверджується, що насильство, протиправні діяння по відношенню до дітей здійснюють переважно особи, які самі у дитинстві стали жертвами подібного насильства. Представником цієї моделі є відомий американський кримінолог-віктимолог К. Дадж. Він дослідив цикл розвитку агресивних тенденцій у дитини, проаналізувавши соціальні умови розвитку 309 чотирьохлітніх дітей в дитячих садочках штатів Тенісі та Індіана. К. Дадж взяв інтерв'ю у матерів, персоналу; ним також було вивчено необхідні психологічні параметри у дітей. Ним використовувався метод прямого спостереження. Було виявлено, що діти, які зазнавали фізичного насильства в сім'ї, були більш агресивні по відношенню до інших дітей: «індекс агресії» для скривдженої дитини був на 93 % вище, ніж для інших дітей. К. Дадж дійшов висновку про те, що дитина, яка раніше стала жертвою насильства в сім'ї, була найменш здатною обробити інформацію

⁸⁰ John Muncie. Youth Victimization // Cjm. – Autumn, 2000. – № 41. P. 20.

та вирішити проблеми міжособистісного спілкування у толерантній формі. К. Дадж вважає, що модель агресивної поведінки, яка відтворюється у ранньому дитинстві, може здійснити екстраполюючий вплив на майбутні дії агресії, в тому числі і у формі злочинів проти суспільства. Віктимізація дитини, таким чином, детермінує криміналізацію дорослої особи⁸¹.

Іншою моделлю, яка свого часу увійшла у науковий ювенально-віктимологічний обіг, є психопатологічна модель. На нашу думку, в достатній мірі відповідає, скажімо так, науково-цільовому призначенню як загальної, так і ювенальної віктимології – розкриттю та обґрунтуванню віктимо-провокуючої, віктимо-активної поведінки потенційної неповнолітньої жертви кримінальних злочинів. Так, в рамках даної моделі акцент робиться на необхідних, важливих характеристиках та ролі самого молодого «віктима». Ця модель включає в себе три особливих підходи до проблеми жорсткого поводження із дітьми, які характеризуються як психодинамічна модель, модель психічного захворювання та модель рис характеру⁸². Не менш актуальною є і так звана кримінологічно-інтеракціоністська модель. Її засновники (Х. Мартін) виділяють три основні чинники жорсткого поводження із дітьми, потенційними, майбутніми неповнолітніми, малолітніми вікtimaми. Цими чинниками є: роль дитини, випадкові події, структура дисфункціональної родини⁸³.

На думку Вишневецького К.В., однією із науково перспективних західних віктимологічних моделей є соціолого-культурологічна модель Н. Полянські. Ця модель розглядає жорстоке поводження із дітьми в якості результату суспільних напружень, які є первинними причинами зловживань. До цієї моделі можуть бути віднесені такі приватні соціо-віктимологічні моделі як, наприклад, модель соці-

---

⁸¹ Вишневецький К. В. Виктимность несовершеннолетних и проблемы социализации личности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 9. С. 266–267.

⁸² Там само.

⁸³ Там само.

ального напруження, соціально-психологічна модель та психо-соціологічна модель⁸⁴.

В цілому ж, сучасний російський кримінолог-віктимолог Якімова Є.Д. слушно зазначає (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Можна виділити деякі країни, де віктимологія (зокрема, таким чином, безумовно, і ювенальна. – *прим. авт.*) розвивається найбільш інтенсивно (США, Німеччина, Канада, Швейцарія, Японія, Італія,) і де відбувається активна розробка практичних аспектів віктимологічного напряму профілактики правопорушень. Так, наукові центри у деяких університетах США організують спеціальні віктимологічні клініки. У навчальних закладах поліції Німеччини викладається спеціальний курс із основ віктимології, читаються лекції із застосування положень цього курсу в поліцейській практиці. В Японії застосовуються спеціальні лабораторії психології, виховні праці, які досліджують особистість та поведінку потерпілих осіб, шкоду, яку їм було завдано, форми взаємовідносин між жертвою та правопорушниками»⁸⁵.

Таким чином, сучасна ювенальна віктимологія становить собою окрему, актуальну, важливу, корисну та достатньо розвинуту підгалузю загальної віктимології та кримінології. В цілому, її науково-історичними витоками є природне, стародавнє та перманентне суспільно-чутливе, суспільно-обережливе, суспільно-охоронне ставлення до соціальних та зокрема кримінально-правових проблем дитинства, малолітства та неповноліття. Історія наукового становлення даної сфери віктимологічного та кримінологічного знання відтворюється в комплексному, загально-цільовому науково-віктимологічному контексті – визначенні та дослідженні неповнолітньої/малолітньої жертви кримінального правопорушення в якості віктимо-активної, віктимо-провокуючої сторони в рамках того чи іншого протиправного діяння.

---

⁸⁴ Вишневецкий К. В. Виктимность несовершеннолетних и проблемы социализации личности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 9. С. 266–267.

⁸⁵ Якімова Е. Д. Виктимологическая профилактика преступности: содержание и задачи. *Виктимология*. 2014. № 1(1). С. 56.

2.2. Сучасна ювенальна віктимологія та її науково-змістовні складові

Невід'ємною фактичною та власне науково-теоретичною складовою проблематики взаємовідносин між жертвою суспільно небезпечного діяння і, таким чином, правопорушником є комплекс очевидних та прихованих соціальних, особистісних, психологічних та фізичних чинників, характеристик, причин, обставин та умов, які уможливають, обумовлюють, скажімо так, «забезпечують» певну, подекуди достатньо високу вірогідність вчинення того чи іншого протиправного вчинку. Однак не меншого наукового, а саме науково-кримінологічного значення має також, безумовно, і низка певних психологічних, соціальних, правових та інших наслідків вчинення того чи іншого протиправного діяння. Власне саме тому відповідні, предметні галузі сучасної вітчизняної та зарубіжної кримінології та зокрема кримінальної психології акцентують свою науково-дослідницьку увагу на комплексних характеристиках особистості правопорушника, чинниках формування, розвитку та рецидиву суспільно небезпечної, соціально девіантної поведінки, проблематиці кримінальної відповідальності, кримінального та іншого покарання, а також бажаного та можливого виправлення та ресоціалізації особистості.

Однак сучасна вітчизняна та зарубіжна кримінологія містить, у свою чергу, і таку фундаментально-предметну галузь як *віктимологія*, яка у своєму вузькому сенсі означає *комплексне науково-кримінологічне знання саме про потерпілу особу, тобто жертву кримінального правопорушення*. Більш широке, розгорнуте поняття про дану важливу галузь сучасної вітчизняної та зарубіжної кримінології означає комплекс науково-теоретичних, емпірично верифікованих досліджень, знань, висновків, результатів, уявлень, думок, термінів, категорій щодо комплексу характеристик, притаманних потенційній та/або фактичній жертві кримінального правопорушення, різноманітних причин віктимізації людини, її початкової, навіть природної, та/або наступної схильності до перебування у стані та статусі жертви протиправного діяння, комплексу наслідків сприйняття людиною

вчиненого по відношенню до неї протиправного акту. Однак сучасна вітчизняна та зарубіжна віктимологія, зосереджуючись, таким чином, саме на жертвах, актуалізує необхідність врахування власне і *вікових особливостей* останніх. Безумовно, чинник вікової належності жертви обумовлює її однозначно окремі, специфічні, особливі, характерні риси, причини її потенційної та/або фактичної віктимізації. Власне саме тому в рамках зазначеного науково-кримінологічного контексту надзвичайно важливого та актуального значення має така підгалузь загальної віктимології як *ювенальна/дитяча/підліткова віктимологія*.

Відомо, що належність людини до неповнолітньої вікової категорії часто зумовлює її подекуди підвищену віктимність, підвищені ризик та вірогідність її віктимізації через фізичну та психологічну слабкість неповнолітньої особи, її розумову незрілість, певний стан її здоров'я, її довірливість, надмірну цікавість, розповсюджену необережність, безпечність, надмірну комунікабельність тощо. Ризик первинної та/або наступної віктимізації неповнолітньої особи може обумовлюватися і її комплексним соціально-матеріальним, фінансовим, соціально-духовним, освітнім неблагополуччям. До того ж, важливим чинником підвищеної віктимності неповнолітньої особи є гострі психічні, психосексуальні, емоційні та психологічні розлади, притаманні як повнолітнім, так, безумовно, і неповнолітнім особам. Вражаюча жажливість та абсолютна неприпустимість кримінальної віктимізації неповнолітньої особи є фундаментальним та незаперечним морально-ціннісним, релігійним, філософським та власне кримінально-правовим імперативом багатьох минулих та всіх сучасних цивілізацій, культур, суспільств, ладів, держав.

Основоположна соціальна небезпека даного явища полягає, як відомо, у тому, що саме досвід перебування в якості жертви кримінального правопорушення накладає на неповнолітню особу глибоку, жакливу та подекуди, нажаль, невиліковну протягом усього її подальшого життя соціальну, психологічну та іноді й суто фізичну травму. Таким чином, ґрунтовне, комплексне та цільове науководослідницьке осягнення даної важливої та актуальної наукової

кримінологічно-віктимологічної проблематики може сприяти внесенню необхідних змін/поправок/доповнень до діючого кримінального та іншого законодавства України, а також до відповідних вітчизняних діючих та/або майбутніх, перспективних вітчизняних соціальних заходів, стратегій, декларацій, концепцій, рекомендацій, програм, планів дій тощо. Отже, комплексний розгляд поняття «ювенальна віктимологія» слід здійснювати, виявляючи та розкриваючи її невід'ємні науково-цільові, системно-змістовні кримінологічні складові.

Однією із основоположних кримінологічних складових ювенальної віктимології є комплексне, міждисциплінарне знання про поняття, причини та чинники ювенальної, зокрема, наприклад, ювенально-групової віктимності. Тобто мова йде про природну, навіть іноді «добровільну» або ж, навпаки, «вимушену» схильність, нахили, обумовленість або можливість тієї чи іншої неповнолітньої особи до того, щоб стати жертвою того чи іншого кримінального правопорушення. Однак варто окремо зазначити, безумовно, що всі дані кримінологічні знання є похідними від загальної віктимології, тобто є безпосередньо пов'язаними із цією останньою.

Так, наприклад, сучасний російський науковець-правник Вишневецький К.В. говорить про наявність в рамках віктимології так званих «винуватої та невинуватої – необережної віктимностей»⁸⁶. Згідно даної точки зору, саме неповнолітні особи в рамках їхнього дещо широкого вікового діапазону відтворюють, на перший погляд, саме другий, тобто «невинуватий» тип віктимності. Даний автор зазначає, що людина може стати жертвою злочинної поведінки зокрема, таким чином, «і в силу своїх (тобто невід'ємних, природних. – *авт.*) біофізичних особливостей (жінки, діти)»⁸⁷.

Слід додати, що в даному віктимологічному контексті, безумовно, повинні враховуватися, насамперед, неповнолітні жінки (дівчинки,

⁸⁶ Вишневецький К. В. Классификация виктимности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 2. С. 417.

⁸⁷ Там само.

дівчини). Так, Джон Мунчі зазначає (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «У той час як кількість осіб чоловічої статі-неповнолітніх жертв кримінальних злочинів, подорослішавши, скоротилася, аналогічна категорія осіб жіночої статі зросла в такому об'ємі, що 30 відсотків 14–15-річних дівчаток зазнавали сторонніх «торкань» та інших домагань⁸⁸.

Вишневецьким К.В. окремо підкреслюється (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Для таких (тобто, неповнолітніх. – прим. авт.) жертв є характерною невинувата віктимність, оскільки немовля, наприклад, не є винуватим, що за сучасних умов спостерігається зростання викрадень дітей з метою отримання викупу або подальшого продажу за кордон»⁸⁹. Власне, що стосується неповнолітніх потенційних та/або фактичних жертв кримінальних правопорушень, то чинниками їхньої віктимності, поряд із впливом наведеного зовнішнього криміногенного середовища (наприклад, вже згаданий інтернаціональний кримінальний різноцільовий попит на дітей тощо), можуть бути і елементи їхньої власної загальної, тобто групової, видової, однак часто саме свідомої віктимної, віктимно-провокуючої поведінки.

Тому Вишневецький К.В. слушно зазначає (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Поведінка людини за своєю природою може бути не лише злочинною, але й віктимною, тобто небезпечною для неї самої, необережною, ризикованою та, таким чином, за певної ситуації може стати приводом для вчинення (проти неї. – прим. авт.) злочинного діяння»⁹⁰. Таким чином, надзвичайно важливою складовою поняття ювенальної віктимності є комплекс науково-кримінологічних, віктимологічних знань про те, що широко іменується «груповою віктимністю». Так, Вишневецький К.В., знову ж таки, зазначає (подається в авторському

⁸⁸ John Muncie. Youth Victimization // Cjm. – Autumn, 2000. – № 41.

⁸⁹ Вишневецький К. В. Классификация виктимности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 2. С. 417.

⁹⁰ Там само.

перекладі з мови-оригіналу джерела): «Групова віктимність є певним елементом, приватним випадком масової віктимності. Вона виступає в якості специфічної характеристики окремих категорій населення (зокрема, таким чином, безумовно, і вікових категорій – неповнолітніх осіб! – прим. авт.), яким притаманні схожі (тобто групові. – авт.) соціальні, демографічні, психологічні, біофізичні та інші якості; ця характеристика вказує на ступінь їхньої (групової. – авт.) схильності за певних обставин бути жертвами злочинів»⁹¹.

Дана схильність відтворюється і через такий кримінологічний чинник як, мабуть, часто неминуче і, таким чином, свідоме «відхилення від норм та правил безпечної поведінки», що в значній мірі, як відомо, є притаманним неповнолітнім особам. Саме тому Вишневецький К.В. звертає увагу на наступне (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Достатньо перспективним видається досвід розгляду віктимності в якості форми відхилення від норм та правил безпечної поведінки, оскільки такий підхід передбачає можливість класифікації форм віктимної активності в залежності від інтенсивності такого відхилення, а також можливість дослідження *соціальних умов* (курсив сій. – авт.), які визначають віктимність особистості. Вперше таку спробу здійснив Д.В. Ривман, який вказав, що існує нульовий рівень віктимності, а також нормальна, середня та потенційна віктимність всіх членів соціальної групи, обумовлена існуванням в суспільстві злочинності»⁹². Таким чином, на наш погляд, питання про поняття, об'єктивний зміст, чинники, причини та групову належність, обумовленість ювенальної віктимності, ювенальної віктимізації можуть залишатися відкритим. Тобто, варто ставити законне питання про те, чи припустимо ювенальну віктимність визнавати суто «винуватою» або ж, навпаки, суто «невинуватою»?

З іншого ж боку, зазначені нами вище віково-психоемоційні характерні риси неповнолітніх осіб обумовлюють їхню «невину-

⁹¹ Вишневецький К. В. Классификация виктимности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 2. С. 417.

⁹² Там само.

вату віктимність». Тобто їхня віктимізація переважно трапляється незалежно від їхньої хоча і свідомої, але ж, безумовно, психологічно «незрілої» волі. Сучасна ювенальна віктимологія оперує також і поняттям та видами «повторної/вторинної віктимізації неповнолітньої особи». Так, наприклад, західні віктимологи зазначають, подальше кримінальне провадження за фактом кримінального злочину проти дитини, насамперед, кримінального злочину сексуального характеру та численні бесіди із постраждалою дитиною на цю тему спричиняють більшу шкоду, ніж сам злочин⁹³.

Також слід особливо виокремити і чинники суто соціальної обумовленості ювенальної віктимості в якості формуючих саме «невинувату віктимність» неповнолітніх осіб. Маються на увазі такі чинники розповсюдженого соціального неблагополуччя дітей та підлітків як їхнє повне або часткове сирітство, розлучення їхніх батьків, байдуже, безвідповідальне та жорстоке ставлення їхніх батьків та інших їхніх родичів/опікунів, фінансове неблагополуччя дитини і пов'язані із ним соціальні наслідки (голод, бродяжництво, жебрацтво, відсутність постійного та гідного житла), неабияка привабливість «культу вулиці», привабливість дитячого, молодіжного та дорослого злочинного світу тощо.

Зокрема, Вишневецький К.В. зазначає необхідність розробки та врахування в сучасній ювенальній віктимології таких передвіктимних відхилення як паління, вживання спиртних напоїв, прогул шкільних занять, залишення школи в цілому, вживання наркотичних речовин, дружні взаємовідносини із правопорушниками, рані статеві стосунки, залишення домівки, бродяжництво⁹⁴. Важливого ювенально-віктимогенного значення має і загальна гостра духовно-ціннісна криза сучасного суспільства. Чинниками даного процесу виступають, наприклад, вражаюча наркотизація та алкоголізація

⁹³ Вишневецький К. В. Віктимность несовершеннолетних и проблемы социализации личности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 9. С. 266.

⁹⁴ Вишневецький К. В. Віктимологическая характеристика несовершеннолетних. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 21. С. 94.

суспільства в цілому, пагубний вплив на дітей, молодь та дорослих, зрілих осіб багатьох сучасних ЗМІ, телебачення, мережі Інтернет, індустрії розваг, сучасна криза та дезорганізація традиційної сім'ї, девальвація традиційних громадських, патріотичних та моральних устоїв і цінностей, майже суцільна комерціалізація життя тощо⁹⁵.

Саме тому Вишневецький К.В. зазначає (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Криза державних та цивільних інституцій соціалізації особистості є прямою передумовою віктимізації особистості та соціальних статусів на всіх рівнях структурної організації суспільства»⁹⁶. Безумовно, надзвичайно актуальним змістовним сегментом сучасної ювенальної віктимології є її ґрунтовна статистико-емпірична, інформативно-фактологічна складова.

Так, сучасні російські науковці-правники Щеголева А.Н. та Новікова Є.П. наводять наступні характерно-підсумкові кримінологічні дані по Російській Федерації: в кінці 80-х років минулого століття питома вага неповнолітніх потерпілих осіб (31,3 %) перевищує питому вагу неповнолітніх, які вчинили злочини (23,7 %); в період з 2010 по 2013 роки доля потерпілих неповнолітніх осіб стабільно перевищує долю неповнолітніх злочинців на 38–46 %, а за січень 2014 року – на 83 %⁹⁷. В Німеччині ж, наприклад, щорічно від рук власних батьків гинуть від 600 до 1000 дітей⁹⁸. За даними та висновками віктимологів США, діти у віці до 4 років мають більше шансів бути вбитими в сім'ї, ніж діти старшого віку. Немовлята та маленькі діти з більшою вірогідністю будуть вбиті своїми матерями, ніж їхніми

⁹⁵ Щеголева А. Н., Новікова Є. П. Особенности виктимности несовершеннолетних и пути ее снижения. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2015. № 1. С. 192–193.

⁹⁶ Вишневецький К.В. Виктимность несовершеннолетних и проблемы социализации личности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 9. С. 266.

⁹⁷ Щеголева А.Н., Новікова Є.П. Особенности виктимности несовершеннолетних и пути ее снижения. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2015. № 1. С. 192–193.

⁹⁸ Вишневецький К. В. Виктимность несовершеннолетних и проблемы социализации личности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 9. С. 266.

батьками. У три рази більшим є кількість сексуального насильства над дівчатами, ніж над хлопчиками⁹⁹.

Загальносвітові віктимологічні дані є, наприклад, такими: за інформацією Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), у світі щодня (!) від жорстокого поводження гинуть три дитини; приблизно кожні 1-2 із 100 випадків фізичного насильства завершуються смертю¹⁰⁰. Власне ж саму віктимність неповнолітніх осіб видатні російські науковці-правники, а саме Франк Л.В., Коновалов В.П., Рибальська В.Я. та Ільїна Л.В. визначають в якості (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела) «реалізованої злочинним шляхом та потенційної «схильності», вразливості або здатності стати за певних обставин жертвою злочину або, іншими словами, нездатності уникнути небезпеки там, де вона об'єктивно могла бути попереджена в силу соціальних або соціально-психологічних якостей особистості»¹⁰¹.

Таким чином, поняття ювенальної віктимності відтворюється через таку наукову підгалузь ювенальної віктимології як соціальний, фізичний, психічний, особистісно-психологічний, психофізіологічний, психоемоційний та інший портрет потенційної та/або фактичної неповнолітньої жертви того чи іншого кримінального правопорушення. Складові такого портрету обумовлюють ті чи інші дії потенційної та/або фактичної неповнолітньої жертви.

Так, Савельєв А.І. виділяє та детально характеризує шість основних типів неповнолітніх жертв кримінального злочину: 1) агресивні; 2) активні; 3) ініціативні; 4) пасивні; 5) некритичні; 6) нейтральні¹⁰². Власне сучасну ювенальну віктимологію неможливо уявити і без цілісних наукових зусиль із визначення саме вікових

⁹⁹ Вишневецкий К. В. Виктимность несовершеннолетних и проблемы социализации личности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 9. С. 266.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Щеголева А. Н., Новикова Е. П. Особенности виктимности несовершеннолетних и пути ее снижения. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2015. № 1. С. 192–193.

¹⁰² Савельев А. И. Несовершеннолетние жертвы преступлений как объект виктимологического исследования. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2012. № 1(48). С. 62.

меж поняття «неповнолітня особа»/«неповнолітня жертва кримінального злочину». Савельєв А.І. зазначає (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Під неповнолітніми, як правило, розуміються особи, які не досягли 18 років. При цьому (російський – прим. авт.) законодавець також під поняттям «неповнолітній» розуміє особу, яка не досягла 14 років («малолітній»)». На початку минулого століття в Росії виокремлювалося три віки неповноліття, два з яких називалися малолітніми, і лише особи віком від 17 до 21 року і були власне неповнолітніми. Таким чином, існувало чітке розмежування дітей на малолітніх та неповнолітніх»¹⁰³.

Власне життєва практика демонструє, що в більшій мірі віктимними серед неповнолітніх стають підлітки у віці 12-15 років. «Для даного віку, – вказує Савельєв А.І., – є характерною некерованість процесів збудження та гальмування, що знаходить свій відбиток в емоціях неповнолітнього: легка збудливість, ефективність, неадекватна реакція на ту чи іншу життєву ситуацію»¹⁰⁴. Таким чином, основним завданням та функціонально-цільовою метою сучасної ювенальної віктимології є, за визначенням Вишневецького К.В., комплексний «віктимологічний аналіз злочинів, що вчиняються по відношенню до неповнолітніх осіб»¹⁰⁵.

Сучасна ювенальна віктимологія зосереджує свою науководослідну увагу на причинах, чинниках та наслідках вчинення конкретних видів кримінальних злочинів проти неповнолітніх осіб. Ці злочини обумовлюються вищенаведеними характеристиками неповнолітніх осіб та злочинців. Так, Вишневецький К.В. зазначає, що неповнолітні особи є жертвами переважно таких кримінальних злочинів: комерційна сексуальна експлуатація, трудова (рабська) експлуатація, насильство над неповнолітніми жебраками, злочинне

¹⁰³ Савельєв А. И. Несовершеннолетние жертвы преступлений как объект виктимологического исследования. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2012. № 1(48). С. 62.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Вишневецький К. В. Виктимологическая характеристика несовершеннолетних. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 21. С. 93.

застосування біотехнологій, незаконне всиновлення¹⁰⁶. Серед інших кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб слід також назвати: вбивство, завдання тяжкої шкоди здоров'ю, побиття, легка шкода здоров'ю, посягання на статеву недоторканність, крадіжки, шахрайство, грабіж, розбої тощо.

Як вже було зазначено вище, надзвичайно розповсюдженим видом кримінального злочину проти неповнолітніх осіб є домашнє/сімейне насильство. Так, дослідження Орегонського центру свідчать про те, що «жорстоке поводження з дитиною в сім'ї призводить до розвитку агресивності, схильності до насилля та жорстокості у дорослому житті, обертаючи фізичну агресію на життєвий стиль особистості»¹⁰⁷. Тому дуже часто злочинці самі у дитинстві були жертвами жорстокого поводження, негативний досвід якого вони надалі переносять на своїх та чужих дітей¹⁰⁸. Таким чином, ніяк не можна стверджувати, що ювенальна віктимологія та, у свою чергу, загальна віктимологія, зосереджуючись на проблематиці жертв кримінальних правопорушень, оминають проблематику особистісного становлення правопорушника та причини його протиправного діяння. Саме причини, які послідовно формували його нахили, визначають місце даного питання в рамках ювенальної та загальної віктимології.

Наступною надзвичайно важливою науковою складовою ювенальної віктимології є проблематика дієвих, ефективних соціальних, медичних та інших заходів, інструментів, засобів із попередження ювенальної віктимізації та допомоги фактичним неповнолітнім жертвам. Таким чином, мова йде про якомога ефективне усунення, подолання чинників ювенальної віктимності.

¹⁰⁶ Вишневецкий К. В. Виктимологическая характеристика несовершеннолетних. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 21. С. 93.

¹⁰⁷ Степанова М. А. Виктимологическая характеристика и профилактика преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних. *Проблемы правоохранительной деятельности*. 2015. № 4. С. 40.

¹⁰⁸ Вишневецкий К. В. Виктимность несовершеннолетних и проблемы социализации личности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 9. С. 266.

Так, вже згадані автори Щеголева А.Н. та Новікова Є.П. виокремлюють заходи допомоги та заходи переконання. До перших належать медична та правова допомога, психологічна (емоційна підтримка). В рамках медичної допомоги варто здійснювати цілодобовий прийом неповнолітніх, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, надавати їм медичної допомоги, лікувати осіб, які вживають спиртні напої, наркотичні речовини, психотропні та одурманюючі речовини. Надзвичайно важливим антивіктимним попереджувальним заходом є виявлення та постановка на облік дорослих та неповнолітніх осіб із психічним відхиленнями, які можуть впливати на прояви агресивності та жорстокості. Медичні заклади мають докладати зусиль із розповсюдження серед неповнолітніх осіб санітарно-гігієнічних знань, необхідності здорового образу життя. Органи соціального захисту населення мають, у свою чергу, виявляти підлітків, що перебувають у соціально небезпечному становищі або іншій складній життєвій ситуації¹⁰⁹. Антивіктимологічні завдання освітньо-педагогічного сегменту суспільства мають полягати у психолого-педагогічному просвітленні учнів, батьків, педагогічних колективів тощо¹¹⁰.

Серед антивіктимологічних заходів із переконання Щеголева А.Н. та Новікова Є.П. наводять та рекомендують: сприяти ювенальному самовихованню, самоспостереженню, самоконтролю, самоаналізу; залучати юнацтво до творчих кружків, клубів за інтересами, суспільно корисного дозвілля. Суспільні, сімейні та державні інституції мають докладати усіх можливих зусиль задля виховання юнацтва у дусі поваги до законів та норм моралі, а також, таким чином, задля відволікання неповнолітніх осіб від безцільного дозвілля, вживання шкідливих речовин, відвідання сумнівних компаній, «тусовок» тощо¹¹¹.

---

¹⁰⁹ Щеголева А. Н., Новікова Є. П. Особенности виктимности несовершеннолетних и пути ее снижения. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2015. № 1. С. 192–193.

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Там само.

Сучасний російський науковець-правник Степанова М.О., у свою чергу, пропонує наступні профілактично-антивіктимологічні заходи: а) активно використовувати інститут інспекторів у справах неповнолітніх ОВС у закладах освіти; б) розробляти та оновлювати методичні рекомендації превентивно-антивіктимологічної спрямованості ОВС у закладах освіти; в) визначити основні форми та напрями взаємодії із педагогічним складом навчальних закладів з метою завчасного виявлення неблагополучних сімей; г) забезпечувати дієвість системи корисного дозвілля юнаків; г) вживати регулярних щомісячних заходів із надання юнакам, їхнім батькам та педагогам необхідних правових та антивіктимних знань; д) брати посильну участь у врегулюванні сімейних конфліктів; е) надання своєчасної психологічної допомоги фактичним неповнолітнім жертвам кримінальних злочинів з метою їхньої адаптації; є) введення до шкільної програми дисципліни «Прикладна віктимологія»¹¹².

Таким чином, сучасна ювенальна віктимологія є надзвичайно важливою науковою підгалуззю загальної віктимології. Її фундаментальними науково-змістовними складовими є: 1) розвинені знання про ювенальну віктимність та ювенальну віктимізацію, їхні види, риси, їхні причини, чинники, наслідки; 2) комплекс широких знань про соціальний, фізичний, психічний, особистісно-психологічний, психофізіологічний, психоемоційний та інший портрет потенційної та/або фактичної неповнолітньої жертви того чи іншого кримінального правопорушення; 3) комплекс аналогічних знань і про правопорушника, жертвами якого стають саме неповнолітні особи; 4) сукупні знання про традиційні та новітні віктимогенні суспільні чинники; 5) ґрунтовна статистико-емпірична, інформативно-фактологічна складова із даної кримінологічно-віктимологічної проблематики; 6) знання про конкретні види кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб; 7) проблематика дієвих, ефективних соціальних, медичних

---

¹¹² Степанова М. А. Виктимологическая характеристика и профилактика преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних. Проблемы правоохранительной деятельности. 2015. № 4. С. 42.

та інших заходів, інструментів, засобів із попередження ювенальної віктимізації та допомоги фактичним неповнолітнім жертвам. Сучасна ювенальна віктимологія є достатньо перспективним напрямом кримінологічних досліджень, результати яких носитимуть як фундаментальний, так і прикладний характер.

2.3. Основні наукові та соціальні функції сучасної ювенальної віктимології

Система того чи іншого фундаментального та/або прикладного наукового знання, критеріями якого, у свою чергу, є актуальність, цілеспрямованість, необхідний розвиток, логічна чіткість та послідовність, змістовна цілісність та емпірична верифікованість, не може відтворюватися заради себе самої. Її єдиним та істинним функціонально-цільовим призначенням є або ж має бути ніщо інше, як щире, високе, постійне наукове та соціальне служіння. Сказане стосується всього комплексу систем гуманітарного наукового знання і, зокрема, безумовно, кримінології. На нашу думку, не буде перебільшенням попереднє твердження про те, що в рамках сучасного кримінологічного знання, можливо як ніде інде, суто наукові та соціальні функціонально-цільові складові є тісно та надзвичайно осмислено взаємопов'язаними. Отже, ми маємо на увазі те, що розуміння, зміцнення, модернізація, перегляд, новітнє змістовне наповнення, розширення власне наукових функцій сучасної кримінології обумовлюють й суто соціальні функції та, таким чином, неабияку соціальну користь даної системи наукового знання. Усе сказане, у свою чергу, має безпосереднє актуальне відношення до такої важливої фундаментально-предметної галузі сучасної вітчизняної та зарубіжної кримінології як *віктимологія*. Зазначимо, що дана науково-кримінологічна галузь означає увесь комплекс теоретичних, емпіричних досліджень, знань, висновків, результатів, уявлень, думок, термінів, категорій, дебатів та парадоксів щодо характеристик, притаманних потенційній та/або фактичній жертві кримінального правопору-

шення, різноманітних причин віктимізації людини, її початкової, та/або наступної схильності до перебування у стані та статусі жертви, комплексу наслідків сприйняття людиною вчиненого по відношенню до неї протиправного діяння.

Однак сучасна вітчизняна та зарубіжна віктимологія, функціонально зосереджуючись, таким чином, саме на жертвах кримінального правопорушення, актуалізує необхідність окремого врахування та ґрунтовного наукового дослідження і *суто вікових віктимних/віктимогених/віктимізуючих особливостей* останніх. Саме тому надзвичайно важливого та актуального суто науково-кримінологічного та соціально-функціонального значення має така підгалузь загальної віктимології як власне *ювенальна віктимологія*, яка формулює та досліджує проблематику відомих та новітніх чинників, витоків, причин, процесів, особливостей, характерних рис та наслідків вчинення протиправних діянь саме проти неповнолітніх осіб/дітей/підлітків. Таким чином, увесь комплекс, скажімо так, наявних наукових та соціальних функцій сучасної ювенальної віктимології є чітко спрямованим на вирішення низки основних, стратегічних соціальних завдань у сфері боротьби із ювенальною віктимізацією. Цими завданнями є профілактика, суттєва редукція та навіть бажане цілковите, остаточне подолання, винищення такого неприпустимого явища як вчинення кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб.

Отже, першу фундаментальну, водночас наукову та соціальну функцію сучасної ювенальної віктимології слід визначати на основі сутності, об'єкту та предмету попереднього і новітнього кримінологічно-віктимологічного знання. Якщо, таким чином, віктимологія, – в даному випадку як загальна, так и ювенальна, – є, наприклад, за визначенням Рівмана Д.В., «загальною теорією, вченням про жертву»¹¹³, то її науково-соціальною функцією є фіксація/ ствердження/ актуалізація/ дослідження/ класифікація неповнолітньої

---

¹¹³ Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб. : Питер, 2002. С. 8.

жертви як такої та її поведінки в якості об'єктивної, надзвичайно важливої та, таким чином, «активної» сторони процесу вчинення кримінального правопорушення.

Тобто в даному контексті важливо поставити законне питання про те, чи фіксує сучасна ювенальна віктимологія неповнолітню жертву з огляду лише на суто соціальну жажливість та неприпустимість вчинення протиправних діянь проти даної вікової категорії осіб? Чи обмежується її фіксуючий, дослідницький інтерес фізичними, духовними, соціальними та іншими наслідками, наприклад, посягання на життя, здоров'я, честь та гідність неповнолітньої особи? Безумовно, ні. Надзвичайно важливою, «проривною» науково-цільовою, науково-функціональною складовою даної галузі сучасного кримінологічного знання є фіксація/ ствердження/ актуалізація/ дослідження/ класифікація неповнолітньої жертви кримінального правопорушення та її поведінки в якості дійсного, дієвого, активного віктимогенного, віктимізуючого, віктимопровоючого чинника. Однак яке відношення сказане має до неповнолітніх жертв та сучасної ювенальної віктимології?

В даному контексті відомо, що належність людини до вікової категорії неповнолітніх осіб часто зумовлює підвищені ризик та вірогідність її віктимізації через фізичну та психологічну слабкість, її розумову незрілість, природну або неприродно-підвищену пасивність, певний стан її здоров'я, її довірливість, надмірну цікавість, податливість, розповсюджену необережність, безпечність, надмірну комунікабельність тощо. Тому надзвичайно актуальною видається класифікація саме неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень, розроблена вже згаданим Савельєвим А.І. Даний науковець-правник, виділяє наступні, скажімо так, «віктимно-активні», «віктимно-провоуючі» типи неповнолітніх жертв кримінальних злочинів. Отже (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Агресивні – їхня поведінка є пов'язаною із нападом на потенційного завдача шкоди або інших осіб. Активні – їхня поведінка хоча і не є пов'язаною безпосередньо із нападом або спричиненням конфлікту, але активно сприяє завданню їм шкоди. Ініціативні – їхня

поведінка, з одного боку, характеризується позитивною установкою особистості, але в ситуації активного опору діям злочинця призводить до завдання їм шкоди»¹¹⁴. Не менш важливим та небезпечним типом віктимно-провокуючої поведінки є і пасивність неповнолітньої жертви кримінальних злочинів: «Пасивні – вони не вчиняють опору злочинцю за об'єктивних (неповнолітня або малолітня особа) та суб'єктивних (страх) причин»¹¹⁵.

Таким чином, важливою науково-дослідницькою функцією сучасної ювенальної віктимології є функція фіксації, актуалізації, ствердження, дослідження та класифікації неповнолітньої жертви в якості важливої сторони протиправного діяння, зокрема в світлі її безпосередніх та/або опосередкованих віктимно-поведінкових, віктимно-провокуючих, віктимно-активних віктимізуючих особливостей. На наш погляд, є всі законні наукові підстави узагальнити усю наведену багатоаспектну функцію сучасної ювенальної віктимології в контексті її *пізнавально-функціональної дії*. Тобто, завдяки виконанню вказаних наукових завдань відтворюється саме *дослідницько-пізнавальна функція* сучасної ювенальної віктимології.

Наведена та розглянута нами наукова функція сучасної ювенальної віктимології природним і логічним чином відтворює і так звану *міждисциплінарну* або ж, точніше сказати, *дисциплінарно-інтегруючу функцію*. Вона полягає у тому, що дана галузь кримінології, як зазначає Давиденко Л.В., безпосередньо спирається на ґрунтовний науково-змістовний базис таких фундаментальних та прикладних систем наукового знання як кримінальне право, кримінальний процес, кримінально-виконавче право, криміналістика, судова психологія, судова психіатрія¹¹⁶. З нашого ж боку додамо, що міждисциплінарний зв'язок сучасної ювенальної віктимології відтворюється також із

---

¹¹⁴ Савельев А. И. Несовершеннолетние жертвы преступлений как объект виктимологического исследования. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2012. № 1(48). С. 64.

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118.

дитячою та підлітковою психологією та психіатрією, соціологією, дитячою та підлітковою педагогікою.

Не може бути жодних сумнівів у тому, що без належної, постійної теоретичної та емпіричної наукової опори на перераховані системи наукового знання сучасна ювенальна віктимологія не у змозі протидіяти вчиненню кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб та долати наслідки віктимізації останніх. Сучасну ювенальну віктимологію важко уявити, або ж не слід уявляти і без її важливої аксіологічної, іншими словами, морально-ціннісної функції. Дана аксіологічна функція сучасної віктимології відтворюється у нерозривному зв'язку із суто інформативною (інформаційною) функцією галузі кримінологічного знання, яка, у свою чергу, базується на широкому, актуальному статистично-фактологічному матеріалі. Фахівці-правники в даній кримінологічній галузі, у свою чергу, ґрунтовно, детально інформують громадськість про проблематику вчинення, зростання або зменшення кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб, соціальні та інші наслідки цього явища.

Суто ж вітчизняна, українська ювенально-віктимологічна статистика не є, на жаль, досконалою, зокрема цілком відкритою, відомою. Так, український науковець-правник Косенко С. слушно зазначає: «В Україні значна кількість неповнолітніх щорічно потерпає від злочинів. На жаль, статистика не веде обліку потерпілих в залежності від їх віку (курсив наш. – прим. авт.) та вчинених проти них злочинів. Тому ці показники не можна проаналізувати по роках в цілому по Україні і окремих її регіонах. Між тим в аспекті, який розглядається, інтерес представляють дані аналізу цього питання, який провів в свій час Верховний Суд України, за даними якого, в 1996 році від усіх злочинів, які були розкриті і винні засуджені, потерпіло 7000 неповнолітніх і малолітніх. При цьому констатується, що найбільша кількість з них потерпіла від статевих злочинів»¹¹⁷. Останнім часом

¹¹⁷ Косенко С. Кримінологічна характеристика неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів. *Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально – процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доповідей наук. – практ. конф. У 2-х ч. Ч. 2. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. С. 66.*

в Україні з'явилась тенденція до активізації та поширення кримінально протиправної діяльності у відношенні неповнолітніх осіб, що можна пояснити зниженням рівня життя громадян країни, що призводить до маргіналізації та деградації населення. Зневіра у правоохоронних органах, поширення кінопродукції зі сценами насильства, інформаційний вакуум, недотримання правил особистої безпеки стають основними факторами розвитку віктимності в процесі становлення та дорослішання підлітка та призводять до зростання кількості суспільно небезпечних діянь, жертвами яких стають особи до вісімнадцяти років¹¹⁸.

Сучасну ювенальну віктимологію в якості розвинутої наукової галузі кримінології неможливо уявити і без її *науково-методологічної функції*. Російські науковці-правники Варчук Т.В. та Вишневецький К.В. зазначають (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Методологічною основою віктимологічного, як і будь-якого іншого (зокрема, таким чином, кримінологічного – *прим. авт.*) дослідження є, по-перше, загальнофілософська методологія (основні принципи, закони та категорії діалектики); по-друге, системний підхід, який у своїй основі є проявом діалектичного методу і тому є загальнонауковою методологією дослідження, яка опосередковує застосування діалектики. Здійснення віктимологічного дослідження передбачає використання практично усіх загальнонаукових методів пізнання, таких, наприклад, як абстрагування, узагальнення, формалізація, аналіз та синтез, індукція та дедукція, історичний та логічний, структурно-функціональний аналіз тощо»¹¹⁹.

Ну і врешті-решт надзвичайно важливе, власне практичне значення має суто прикладна *функція сучасної ювенальної віктимології*. Так, сучасний український науковець правник, фахівець-віктимолог Туляков В.О. зазначає наступне щодо прикладного функціонального

¹¹⁸ Андріяшевська М. С. Неповнолітні як жертви злочину та їхня роль у механізмі злочинної поведінки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 234.

¹¹⁹ Варчук Т. В., Вишневецький К. В. Віктимологія : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. С. Я. Лебедева. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2008. С. 46–50.

характеру загальної віктимології (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Прикладна віктимологія (емпіричний аналіз, розробка та запровадження спеціальних технік превентивної роботи із жертвами, технологій, соціальної підтримки, механізмів реституції та компенсації, страхових технологій тощо). Спираючись на результати емпіричних досліджень приватних віктимологічних теорій, дозволяється говорити про створення найбільш досконалих та оптимальних систем допомоги жертвам злочинів в залежності від інтенсивності та частоти різних типів віктимізації для суспільства в цілому та/або окремої особистості (соціальної групи). Аналізуючи частоту вчинення різноманітних типів віктимізації, їхні етимологічні характеристики, прикладна віктимологія розробляє типові програми попередження віктимізації та допомоги жертвам злочинів»¹²⁰. Таким чином, як ми можемо судити, *прикладна функція сучасної ювенальної віктимології є двоцільовою*. По-перше, її знання використовуються у правотворчій і правозастосовній діяльності. Тобто вона сприяє вдосконаленню відповідних, предметно-регулятивних норм сучасного кримінального права у частині кримінальної відповідальності осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб. По-друге ж, вона практично обумовлює розробку науково-обґрунтованих заходів щодо віктимологічної профілактики суспільно небезпечних діянь проти даної вікової категорії жертв.

Саме тому Варчук Т.В. та Вишневецький К.В. слушно підсумовують (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Результатом віктимологічних досліджень злочинності повинні стати теоретичні та практичні висновки з рекомендаціями та пропозиціями із програмно-цільового забезпечення віктимологічного попередження злочинності та вдосконалення законодавства про компенсації жертвам злочинів»¹²¹.

¹²⁰ Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса : Юридична література, 2000. С. 78–80.

¹²¹ Варчук Т. В., Вишневецький К. В. Віктимологія : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. С. Я. Лебедева. М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. С. 46–50.

Таким чином, ювенальна віктимологія відтворює комплекс надзвичайно очевидних, актуальних, дієвих, важливих та цінних наукових та соціальних функцій. Цими функціями є: 1) функція фіксації та дослідження неповнолітньої жертви кримінального правопорушення та її віктимогенної поведінки; тобто основна пізнавально-дослідницька функція; 2) міждисциплінарна або ж, точніше сказати, дисциплінарно-інтегруюча функція; 3) аксіологічна, іншими словами, морально-ціннісна функція; 4) інформативна (інформаційна) функція; 5) науково-методологічна функція; 6) двоцільова суто прикладна функція. Зазначені функції сучасної ювенальної віктимології є взаємопов'язаними; вони відтворюють не лише суто науковий, але й соціальний функціональний контексті.

Розділ 3

Кримінологічна характеристика неповнолітніх як жертв кримінальних правопорушень. Запобігання віктимологізації неповнолітніх

3.1. Неповнолітні як жертви кримінальних правопорушень та їх роль у механізмі кримінально протиправної поведінки.

Насильство в сім'ї є великою травмою не лише для тих, відносно кого воно відбувається, але і для очевидців цього насильства, молодших за віком дітей. Відбувається «вторинна віктимізація», яка міститься в переживанні очевидцями насильства тих же психологічних наслідків, що відчуває жертва¹²². Однак, не можна залишити без уваги той факт, що більшість суспільно небезпечних діянь у відношенні неповнолітніх осіб стають можливими саме завдяки певним діям чи бездіяльності з боку самої дитини. Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне зупинитись більш детально на розгляді характеристики неповнолітньої жертви кримінального правопорушення. З метою збереження логічності викладення матеріалу, пропонуємо розпочати дослідження з визначення поняття «жертва кримінального правопорушення» та основних типів останніх.

В сучасному правовому світі поняттю «жертва кримінального правопорушення» віддається менша перевага, ніж його синоніму – «потерпілий від кримінального правопорушення». Останнє поняття закріплене в державі на законодавчому рівні – в ст. 55 Кримінального процесуального кодексу, де під потерпілим розуміється фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано

---

¹²² Красносельська Л. С. Віктимність неповнолітніх: сутність, значення, профілактика. *Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні*. Харків : Право, 2016. С. 177.

моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди¹²³. Ще в 1941 р. німецький кримінолог Г. фон Гентінг відзначив існування зв'язку між правопорушником і жертвою (наприклад, взаємодія між шахраєм і обдуреним). Він виділив частину кримінальної активності як «... процес, у якому антигромадські елементи пожирають один одного». Таким чином, дві сфери (злочинність і жертва) стають самостійними і пов'язані одна з одною, тобто потерпілий і злочинець протиставляються залежно від обставин, що виникають у суб'єктивно-об'єктивних відносинах. Не є перебільшенням те, що в низці цих відомостей дані про особу жертви мають значення не менше, ніж інформація про злочинців. Роль жертви у виникненні й розвитку ситуацій злочинів зазвичай дуже значна, тому необхідним є аналіз кримінологічно значущих ролей жертв і облік усіх віктимологічних обставин як вихідної бази для конкретних висновків і узагальнень¹²⁴. Однак, необхідно звернути увагу на той факт, що у віктимології, на відміну від кримінального процесуального права, жертвою кримінального правопорушення може бути лише фізична особа. Отже, можна вважати, що *жертва кримінального правопорушення у віктимології – фізична особа, яка внаслідок власних поведінкових особливостей, своєю дією або сукупністю дій спричинила або полегшила вчинення у відношенні неї суспільно небезпечного діяння*. Що стосується класифікацій жертв, то на сьогоднішній день в блоці наук кримінально-правового циклу існує декілька підходів до типологізації неповнолітніх, у відношенні яких було вчинено суспільно небезпечне діяння.

В.О. Туляков вважає, що класифікувати жертв злочинів можна на:

а) імпульсивних жертв, що характеризуються переважним несвідомим почуттям страху, пригніченістю реакцій і раціонального

¹²³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹²⁴ Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіні і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. С. 71.

мислення на напади правопорушника (феномен Авеля); б) жертв з утилітарно ситуативною активністю. Добровільних потерпілих, рецидивних жертв, що в силу своєї діяльності, статусу, необачливості попадають у кримінальні ситуації; в) настановних жертв. Агресивних жертв, «ходячих бомб», істероїдів, провокуючих злочинця на відповідні дії зухвалою поведінкою; г) раціональних жертв. Жертв провокаторів, що самі готують ситуацію здійснення злочину і самі попадають у цю пастку; д) жертв із ретретистською активністю. Пасивних провокаторів, що своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю підштовхують злочинців до здійснення правопорушень¹²⁵. Класифікація, запропонована вченим є менш розгорнутою та, на нашу думку, не охоплює весь перелік видів жертв. В цьому контексті неповнолітніх можна віднести до імпульсивних жертв (оскільки через відсутність сталої психіки, активної розумової діяльності підлітки не завжди здатні своєчасно та правильно оцінювати ситуацію, в якій опинились), жертв з утилітарною ситуативною активністю (оскільки неповнолітні часто знаходяться у певному інформативному вакуумі, через що стають необачливими) та частково – настановних жертв (оскільки часто бувають агресивними та зухвалими).

Цікавою в досліджуваному контексті є запропонована Р. Ф. Спарксом категоризація поведінки жертв злочинів, а саме: 1) пришвидшення (жертва пришвидшує або провокує поведінку злочинця, наприклад, викликає у злочинця гнів, який підштовхує до відповідної злочинної поведінки); 2) полегшення (жертва веде себе таким чином, що створює реальний ризик вчинення відносно неї злочину, наприклад, не вивчає угоди перед її підписанням); 3) піддатливість (часто виникає у зв'язку з рисами характеру або соціальними функціями жертви); 4) здатність (мають місце обставини, без яких не можливим було би вчинення злочину, наприклад, для того, щоб стати жертвою крадіжки автомобіля, жертва

¹²⁵ Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса : 2001. С. 12.

спочатку має стати його власником); 5) привабливість (приваблива особа є більш схильною до вчинення відносно неї злочинів); 6) безкарність (ситуація, у якій злочинець передбачає, що жертва не може повідомити правоохоронні органи у зв'язку з тим, що перебуває у особливій ситуації, наприклад, є нелегальним емігрантом)^{126, 127}. Зазначена позиція, на нашу думку, є достатньо розгорнутою та вдало ілюструє типи поведінки жертви кримінального правопорушення.

Отже, досліджені класифікації дозволили нам встановити, що до типів неповнолітніх жертв необхідно віднести: 1) пасивний тип – неповнолітні, які несвідомо ставлять себе під загрозу стати жертвою кримінального правопорушення (підлітки, які не дотримуються правил поведінки та особистої безпеки); 2) активний тип – неповнолітні, які свідомо своїми діями ставлять себе під загрозу стати жертвою (підлітки, в оточуючому середовищі яких є правопорушники, а також підлітки, які самі створюють сприятливу ситуацію для вчинення протиправного акту); 3) агресивний (провокаційний) тип – неповнолітні, які своїми зухвалими діями схиляють особу до вчинення у своєму відношенні кримінального правопорушення; 4) добровільний (піддатливий) тип – неповнолітні, які відносяться до рецидивних, «хронічних» потерпілих. Поведінка, зазначених нами типів неповнолітніх жертв зумовлена низкою факторів та чинників, які входять до механізму кримінально протиправної поведінки. Отже, враховуючи те, що задля встановлення причин та наслідків віктимності неповнолітніх необхідно визначити типові ситуації, які сприяють вдалому здійсненню небезпечного наміру, продовжити дослідження пропонуємо із розгляду безпосередньо поняття «механізм кримінально протиправної поведінки» та визначення його основних елементів.

¹²⁶ Amin S.M. Ofiara przestępstwa we współczesnych systemach prawnokarnych ze szczególnym uwzględnieniem jurysprudencji Islamu. Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995. S. 45

¹²⁷ Марисюк, К. Б. Типи жертв злочинів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 446.

Механізм злочинної поведінки може бути також визначений як механізм кримінальної поведінки злочинця (тобто його поведінки протягом кримінальної події), так і як сукупність відомостей про докримінальну, кримінальну та посткримінальну поведінку злочинця. Відповідно, залежно від обсягу інформаційного наповнення категорію «механізм злочинної поведінки» можна розуміти у вузькому і широкому сенсі. Очевидно, що ця категорія у широкому значенні збігається з категорією «механізм поведінки злочинця»¹²⁸. Отже, на нашу думку, під **механізмом кримінально протиправної поведінки** необхідно розуміти інформативний комплекс узгоджених, взаємозалежних внутрішніх та зовнішніх явищ та процесів, а також активних та пасивних дій, які сприяють (передують та завершують) вчиненню кримінального правопорушення та настанню суспільно небезпечних наслідків.

Говорячи про роль неповнолітніх жертв в механізмі кримінально протиправної поведінки, А.О. Джужа та Д.М. Тичина зазначають, що для того, щоб визначити роль потерпілого в механізмі конкретного злочину, необхідно встановити: – якою мірою ситуація, що спричинила певним чином формування в злочинця рішучості вчинити злочин або містить умови, що сприяють учиненню злочину, була зумовлена поведінкою потерпілого; – яким був об'єктивний зміст ситуації, що вплинула на вчинення злочину, і наскільки адекватно потерпілий сприйняв те, що йому заподіяли шкоду; – яким чином і якою мірою потерпілий вплинув на формування особистісної установки злочинця, реалізованої у взаємодії із ситуацією в заподіянні шкоди; – які особистісні якості потерпілого зробили його більш вразливим для злочинця¹²⁹. Зазначені дані дозволять не тільки встановити тип віктимної поведінки неповнолітнього, а й нададуть можливість в майбутньому її виправити. Варто зазначити, що, здебільшого, під-

¹²⁸ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3(14). С. 110–119.

¹²⁹ Джужа А. О., Тичина Д. М. Роль потерпілого (жертви) в механізмі вчинення злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 87–98.

літки потрапляють в ситуацію, з якої вони виходять жертвами суспільно небезпечного діяння внаслідок своєї необачливості, незначення, думки, що з ними не може нічого трапитися. На це розраховує й суб'єкт, розробляючи алгоритм протиправних дій.

Всі ситуації, в яких неповнолітній може стати жертвою незаконного діяння вчені поділяють на декілька видів, серед яких: 1) ситуації, у яких поведінка жертви спричиняє об'єктивну можливість учинення злочину: дії жертви, що призвели до аварійної ситуації на транспорті; всепрощення, яке дає злочинцеві змогу продовжувати злочинну діяльність; відсутність критичності, без якої шахрайство було б неможливим; 2) ситуації провокаційного характеру з негативною поведінкою жертви. У цих випадках поведінка жертви полягає в нападі, образі, приниженні, провокації, підбурюванні, загрози тощо; 3) ситуації провокаційного характеру з позитивною поведінкою жертви (наприклад, дії працівника поліції, який постраждав під час захисту третьої особи); 4) замкнуті ситуації, у яких дії жертви спрямовано на заподіяння шкоди собі самій (наприклад, заподіяння собі каліцтва з метою ухилення від військової служби, знищення власного майна тощо); 5) ситуації, у яких поведінка жертви є абсолютно нейтральною з точки зору впливу на поведінку злочинця і вчинення злочину¹³⁰. Тобто, виходячи із запропонованої типологізації, можна говорити про те, що моменту найвищої точки віктимності (безпосередньо суспільно небезпечний акт) передують низка факторів: віктимна поведінка (яка включає в себе сукупність взаємопов'язаних дій: **суб'єктивні** – мотивація тих чи інших дій, які роблять вагомий внесок в механізм кримінального правопорушення, а саме: **латентна віктимна поведінка** (тривала позиція жертви, обумовлена небажанням співпрацювати із правоохоронними органами через страх помсти з боку правопорушника, зневіра в поліції, небажання завдати шкоду правопорушнику через родинні зв'язки

¹³⁰ Джужа А. О., Тичина Д. М. Роль потерпілого (жертви) в механізмі вчинення злочину. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 4. С. 87–98.

із ним, матеріальну залежність тощо (Б.М. Головкін зазначає, що моментом виникнення стану латентності жертви є фактичне заподіяння злочином шкоди фізичній чи юридичній особі. Моментом припинення стану є правова легалізація постраждалої особи шляхом її встановлення та визнання потерпілим у кримінальному провадженні¹³¹); **рецидивна віктимна поведінка** (стійка думка про те, що світ не може існувати без кримінально протиправної діяльності, небажання слідувати заходам безпеки через віру про неминучість долі тощо); **недбала віктимна поведінка** (зумовлена необачністю, невіглаством, зухвалістю, а також іншими психологічними особливостями неповнолітнього) та **об'єктивні** – конкретні фактори та життєві ситуації, які спричинили вчинення кримінального правопорушення: **особливості особистості підлітка**: вік, стать, зовнішні дані тощо, які роблять його випадковою жертвою, через особливі прикмети правопорушника (має місце, коли умови, в яких вчинюється суспільно небезпечне діяння не забезпечені поведінкою неповнолітнього: у денний час, у людному місці тощо); **конкретна життєва ситуація** (комплекс дій, які мають місце лише у даний час та у даному місці): протиправне діяння, обумовлене непередбачуваною поведінкою правопорушника (наприклад, завдання шкоди дитини батьками, які знаходяться у стані алкогольного/наркотичного сп'яніння тощо); діяння, обумовлене психічними захворюваннями суб'єкта (спонтанні гвалтівники, агресори тощо).

Варто звернути увагу на те, що, досліджуючи роль конкретної життєвої ситуації в механізмі кримінально протиправної поведінки, В.В. Пивоваров та Л.О. Мельничук зазначають, що для того, щоб конкретна життєва ситуація стала причиною вчинення злочину, важлива не лише ситуація сама по собі, а скоріше уявлення про неї певного суб'єкта. Так, вчинивши злочин, ситуація може і не змінитися, а проблема виникла лише у свідомості особи. Суть у тому, що особа має викривлений погляд на обставини, що склалися. Це могло бути

¹³¹ Головкін Б. М. Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=21808>.

зумовлено якимось попереднім власним негативним досвідом особи і тепер вона намагається не допустити повторення пройденого, при цьому не розуміючи, що ситуації не є тотожними. Ще однією з причин неправильного сприйняття подій є вплив сторонніх осіб, нав'язування чужої думки, страх опинитися «в програші» не вчинивши злочин. Така особа самостійно створює критичну обстановку, навіть не розібравшись, чи існують способи вирішення проблеми і чи є це проблемою взагалі. Потенційний злочинець у такому стані не може зважити усі ризики вчинюваного діяння, У такому випадку ситуація є явно перебільшеною, надуманою і лише через страх того, що законним шляхом вирішити її важко, а здобути благо непосильно, особа обирає легший варіант – злочинний, реалізація якого вже точно створює конфлікти та негативні наслідки як для злочинця, так і для третіх осіб... Тому, важливо раціонально оцінювати ситуацію, що склалася, інакше психологічний, емоційний аспект може стимулювати особу до антисуспільної діяльності¹³². Отже, можна стверджувати, що неповнолітня жертва в механізмі кримінально протиправної поведінки може відігравати декілька ролей: **провокуюча** – пасивні або активні дії, що є визначальними чинниками у прийнятті правопорушником рішення вчинити суспільно небезпечне діяння; **випадкова** – виникнення ситуації, яка не залежить від дій/бездіяльності та поведінкових особливостей неповнолітнього; **зв'язкова** – ситуації, в яких роль неповнолітнього у якості жертви допомагає особі досягти бажаних наслідків; **допоміжна** – виникнення ситуації, в якій неповнолітній виступає не тільки як жертва кримінального правопорушення, а і як його знаряддя.

Для правильного визначення ролі неповнолітньої жертви в механізмі злочинної поведінки необхідно також враховувати низку кримінологічно значущих ланок для конкретних віктимних ситуацій, а також низки злочинів – елементів, рис, які наявні в певних підструктурах особистості потерпілого. Серед них: – соціальна установка,

¹³² Пивоваров В. В., Мельничук Л. О. Роль конкретної життєвої ситуації у механізмі вчинення злочину. Карпатський правничий часопис. 2015. № 10. С. 74.

спрямованість, моральні якості, відносини; – індивідуально набутий досвід, звички, рівень особистісної культури; – психічні процеси, пов'язані зі свідомістю, почуттями, емоціями, волею; – біологічно зумовлені властивості особи (темперамент, інстинкти, органічні патологічні зміни)¹³³.

Роль будь-якої жертви (не лише неповнолітньої) є однією з найважливіших ланок в механізмі кримінально протиправної поведінки, оскільки саме вона визначає можливість досягнення суб'єктом кінцевої мети свого суспільно небезпечного діяння. Неповнолітній у якості потерпілого має низку поведінкових ознак, які відрізняють його від дорослого та пояснюються особливостями розвитку та дорослішання, та часто стають причиною недотримання банальних правил особистої безпеки. Основними складовими механізму кримінально протиправної поведінки є: поведінкові особливості неповнолітнього, виникнення небезпечного умислу, активне планування протиправної поведінки, приготування до вчинення кримінального правопорушення, безпосередньо кримінальний акт, віктимізація, отримання бажаних наслідків. Зазначені складові можуть змінювати своє місце в механізмі, в залежності від типу жертви, її ролі та виду кримінального правопорушення.

3.2. Стан і тенденції кримінально протиправних посягань, вчинених стосовно неповнолітніх в Україні

Як вже зазначалось, наразі наявних кримінально-правових засобів недостатньо для здійснення цілеспрямованого якісного впливу на кримінально протиправну діяльність у відношенні неповнолітніх. При цьому не можна не звернути увагу на те, що чинне кримінальне законодавство майже в кожному розділі має певні склади кримінальних правопорушень, які передбачають відповідальність суб'єкта за протиправні посягання, вчинені стосовно неповнолітніх.

¹³³ Джужа А.О., Тичина Д.М. Роль потерпілого (жертви) в механізмі вчинення злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. №4. С. 94.

Враховуючи зазначене, з метою формулювання комплексу рекомендацій щодо удосконалення кримінального законодавства, а також для більш повного викладення досліджуваного матеріалу, пропонуємо зупинитися на кожному комплексі суспільних відносин, на які здійснюється протиправний вплив більш детально.

Відтак, перший із розглядуваних комплексів – **суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я неповнолітніх** (ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ст. 137, ч. 2 ст. 140, ст. 141, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144 КК України) та другий – **суспільні відносини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення** (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 317, ст. 323, ст. 324 КК України), на нашу думку, необхідно об'єднати за тотожністю інтересів, на які здійснюється прямий або непрямий вплив: життя та здоров'я неповнолітнього.

Охорона життя і здоров'я неповнолітніх становила в минулому і становить у теперішньому часі підвищений інтерес суспільства, оскільки у своїй сукупності стосувалася проблеми виживання людства, забезпечення генофонду, виховання нового здорового покоління... Народження, зростання і розвиток дитини – представника нового покоління людства, відбувається в системі певних суспільних відносин, спрямованих на збереження нового життя, захисту його від різноманітних небезпек, надання всебічної підтримки, турботи, нагляду та догляду. У процесі належного виконання (функціонування) цих суспільних відносин дитина одержує, в першу чергу, життєво важливі і необхідні матеріальні блага, створити (придбати) які вона самостійно не може в силу вікових особливостей...¹³⁴. Дитина розвивається протягом всього свого життя та набуває певний досвід внаслідок спілкування з оточуючим середовищем, серед якого більшу частину займають дорослі люди,

¹³⁴ Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: монографія. Х. : Право, 2013. С. 12–13.

у яких неповнолітній отримує певні знання та навички. В неповнолітньому віці дитині також притаманна така властивість як бажання наслідувати поведінці дорослих, особливо авторитетних для них осіб, а тому якщо останні мають схильність до віктимності, то така вірогідність зростає й у неповнолітніх, які знаходяться у їх оточенні. Частими є випадки, коли дитина настільки довіряє дорослому, що вважає, що все, що робить останній є правильним та доречним, а тому необхідно виконувати все, що він каже. Особливе місце серед причин послаблення психіки неповнолітніх є неправильне, жорстке виховання.

В цьому контексті О.Л. Беспаль слушно зазначає, що застосування насильства до неповнолітніх з метою виховання є історично зумовленою традицією. Тривалий час правові норми загалом не передбачали покарання за дітовбивство, лише згодом – в окремих випадках (наприклад, убивство позашлюбної дитини) передбачалася смертна кара за цей злочин. У різні періоди кримінальне законодавство належним чином не охороняло життя і здоров'я неповнолітніх (якщо й мала місце кримінально-правова охорона вказаних об'єктів, то лише дорослих осіб). За радянських часів кримінальні кодекси УРСР 1922 р. і 1927 р. не ставили за мету здійснювати особливу охорону найменш захищених осіб (малолітніх і неповнолітніх) від посягань на їхнє життя і здоров'я. Лише в КК 1960 р. були передбачені окремі норми, що додатково передбачали кваліфікуючу ознаку – неповнолітній вік потерпілого¹³⁵. Отже, наявність в родині деспотичних батьків, які віддають перевагу авторитарному стилю виховання, а також несталі психічні та розумові властивості дитини не дозволяють їй надати вірну оцінку ситуації, що призводить до зростання кількості самогубств серед неповнолітніх.

Відповідно до даних, викладених на офіційному сайті Державної служби статистики України (без урахування даних тимчасово оку-

¹³⁵ Беспаль О.Л. Кримінально-правова охорона життя і здоров'я неповнолітніх в Україні: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 193.

пованой території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції), у 2005 році кількість самогубств серед неповнолітніх склала 196 випадків, у 2006 – 148, у 2007 – 182, у 2008 – 166, у 2009 – 168, у 2010 – 182, у 2011 – 209, у 2012 – 167, у 2013 – 159, у 2014 – 125, у 2015 – 148, у 2016 – 115, у 2017 – 45 неповнолітніх закінчили життя самогубством¹³⁶. Інші склади кримінальних правопорушень, об'єднані єдиним об'єктом – суспільними відносинами у сфері захисту життя та здоров'я особи, також обумовлені складністю всіх процесів, що відбуваються в організмі неповнолітньої особи.

А.І. Брайловська, надаючи характеристику злочину, передбаченому ст. 137 КК України (неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей), зазначає, що криміналізацію діянь, передбачених ст. 137 КК України, обумовлює суспільна небезпечність злочинів проти неповнолітніх, яка насамперед полягає у тому, що злочинні дії спрямовано щодо дитини, яка в силу свого віку не може протидіяти злочинцю. Крім того, неповнолітні – завжди найменш захищені у суспільстві, особливо в країнах, де мають місце кризові процеси. Сьогоднішня ситуація в Україні характеризується соціально-економічною і політичною нестабільністю, зниженням моральних засад, зростанням злочинності і насильства, що особливо загострило проблеми дітей і підлітків. Не зменшуються випадки сирітства, викрадення дітей, продаж їх за кордон, народження дітей неповноцінними. Зростає кількість дітей, що вживають алкоголь та наркотики. Не вдається зупинити зростання правопорушень і злочинів щодо неповнолітніх. Практика свідчить, що існуюча державна система охорони прав дітей у теперішній час не справляється зі своїми обов'язками. Отже, всі перелічені проблеми та урахування демографічних показників, насамперед – невеликої кількості дітей в Україні, обґрунтовують суспільну цінність та важливість тих суспільних відносин, на які спрямовано посягання за ст. 137 КК України, а саме – життя

¹³⁶ Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

та здоров'я дітей, чим пояснюється введення до Кримінального кодексу України нової норми (ст. 137)¹³⁷.

Схожу думку підтримують й учені, які присвятили свої наукові праці розгляду злочинів проти здоров'я дитини, одним із найнебезпечніших серед яких є суспільно небезпечне діяння, передбачене в ст. 142 КК України (незаконне проведення дослідів). Щодо зазначеного злочину В.М. Куц, С.В. Гізимчук та В.О. Єгорова зазначають, що в контексті безпосередньо норми, законним вважається проведення дослідів над неповнолітнім виключно з терапевтичною (лікувальною) метою і, окрім того, за наявності згоди цих осіб та/або згоди їх законних представників. Виділення ознаки неповнолітнього віку в якості кваліфікуючої обумовлено тим, що неповнолітні є особливою категорією піддослідних осіб. Фізіологічні та психологічні процеси в організмі неповнолітнього ще недостатньо сформовані і втручання в них може заподіяти не тільки шкоду здоров'ю, а й затримку розвитку чи, наприклад, психічні травми у потерпілого. В силу очевидних особливостей проведення дослідів у подібних випадках потребує не тільки дотримання порядку та умов, а й ретельнішого контролю за станом піддослідного¹³⁸. Отже, доповнюючи думку зазначених учених, звернемо увагу на те, що встановлюючи більш сувору відповідальність за вчинення правопорушень проти життя та здоров'я неповнолітнього, законодавець урахує сукупність декількох фактів: по-перше, – нестабільність психологічних процесів неповнолітнього, що дозволяє швидко та просто здійснити на нього протиправний вплив та перетворити на «хронічну» жертву; по-друге, – високий ступінь деградації особистості дорослого правопорушника (оскільки особа знає, що дитина

---

¹³⁷ Брайловська А.І. Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд.: спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2012. С. 9.

¹³⁸ Куц В. М., Гізимчук С. В., Єгорова В. О. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною: монографія. Харків : Юрайт, 2012. С. 201.

не здатна здійснити необхідний опір та захистити себе, не завжди знає, що те, що відбувається навколо неї є кримінальним правопорушенням, навряд чи звернеться до правоохоронних органів за допомогою тощо), моральні якості якого дозволяють завдавати шкоди дитини.

Оминаючи увагою, кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, які мають очевидну небезпеку для здоров'я та нормального розвитку неповнолітніх, зупинимось детальніше на діяннях, передбачених ст. 323 КК України (спонукання неповнолітніх до застосування допінгу) та ст. 324 (схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів). Відтак, зазначені правопорушення на сьогоднішній день не є розповсюдженими. Відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Генеральної прокуратури України, у 2013 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 323 не вчинявся, ст. 324 – два випадки; у 2014 році зазначені діяння не вчинялись, у 2015 році було вчинено по одному діянню, передбаченому ст.ст. 323, 324 КК України, у 2016-червні 2018 зазначені правопорушення не вчинялись¹³⁹. На нашу думку, такий стан справ може бути пояснений латентністю суспільно небезпечних діянь у галузі спорту, а також низькою професійністю та інертністю правоохоронних органів. При цьому вплив допінгу на організм людини до сьогодні недостатньо вивчений.

З цього приводу В.М. Панькевич та Н.С. Біліченко зазначають, що загальний негативний вплив допінгу на організм доволі багатогранний. Допінг примушує спортсмена працювати за межами можливого, тобто виконувати надроботу. Ця межа відділяє втому від перевтоми, здоров'я – від хвороби і хворобу – від смерті. А якщо забрати у людини відчуття втоми, як це робить допінг, то перехід від здоров'я до хвороби і смерті відбувається непомітно. Крім того, у разі довготривалого застосування допінгу з'являються всі клінічні симптоми деградації особистості. Немає жодного органа чи

¹³⁹ Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

системи, на яких би не позначився вплив допінгу, що призводить до функціональних, а згодом і органічних змін в організмі. Отже, боротьба з допінгом – це боротьба за життя і здоров'я спортсмена, та навіть більше – це боротьба за існування спорту, адже не може бути спорту, що завдає шкоди здоров'ю, загрожує смертю його учасникам. Зазначене вище зумовлює велику суспільну небезпеку цього явища та вимагає від законодавця створення правового інструментарію, у тому числі й кримінально-правового, для боротьби з ним¹⁴⁰.

Отже, вплив наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, допінгу та одурманюючих засобів має значний негативний вплив на неповнолітніх, який може призвести до тяжкого розладу здоров'я, що унеможливить в майбутньому нормальну життєдіяльність дитини, інколи аж до смертельних наслідків, що обумовлює їх криміналізацію. Підсумовуючи розгляд зазначеного блоку суспільних відносин, зазначимо, що стан протиправної діяльності у сфері захисту життя та здоров'я неповнолітніх на сьогоднішній день є незадовільним. Зростання кількості тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень проти дітей та самогубств останніх свідчить про недосконалість кримінального законодавства, а саме – нелогічність викладення заборонених діянь та нестабільне відношення до особи неповнолітнього потерпілого. Доцільним, на нашу думку, буде внести низку змін, серед яких:

- доповнити п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України наступним чином: *2. Умисне вбивство ... 2) малолітньої або неповнолітньої дитини, або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;*
- доповнити ст. 121 КК України ч. 3 із наступною редакцією: *3. Умисне тяжке тілесне uszkodження якщо воно було вчинене у відношенні неповнолітнього, та/або якщо воно спричинило смерть потерпілого, – карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років;*

¹⁴⁰ Панькевич В. М., Біліченко Н. С. Кримінально-правові та криміналістичні аспекти спонукання неповнолітніх до застосування допінгу. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1. С. 32.

- доповнити ст. 127 КК України ч. 3 із наступною редакцією: *3. Ті самі дії, вчинені у відношенні неповнолітнього, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років;*
- доповнити ст. 143 КК України ч. 6 із наступною редакцією: *6. Дії, передбачені частинами другою, третьою чи четвертою цієї статті, вчинені у відношенні неповнолітнього, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.*

Також, доцільним, на нашу думку, буде посилити кримінальну відповідальність за усі види посягання на життя, здоров'я та нормальний розвиток неповнолітнього, як за рахунок зміни покарання на більш суворе, так і шляхом збільшення строків відбування останнього.

Переходячи до розгляду наступних видів протиправних посягань, вчинених у відношенні неповнолітніх, зазначимо, що третій – **суспільні відносини у сфері охорони волі, честі та гідності неповнолітніх** (ч. 2 ст. 147, ч. 2 ст. 149, ст. 150 КК України), четвертий – **суспільні відносини у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх** (ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ст. 155, ст. 156 КК України) та п'ятий – **суспільні відносини у сфері охорони громадського порядку та моральності неповнолітніх** (ч.ч. 2,3 ст. 299, ч.ч. 2,3 ст. 300, ч.ч. 2,4 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч.3 ст. 303 та ст. 304 КК України) із розглядуваних комплексів суспільних відносин, на які здійснюється протиправний вплив, вважаємо за доцільне об'єднати в одну групу, оскільки більшість із них завдають шкоду одним і тим самим інтересам: волі, честі, гідності, нормальному статевому розвитку та формуванню адекватної системи морально-етичних якостей.

Відтак, що стосується зазначених груп суспільних відносин, на які здійснюється посягання, вважаємо, що акцентуація уваги законодавця на виділенні неповнолітніх в окрему категорію потерпілих може бути пояснена двома факторами: закріпленням в ст. 3 Конституції України положенням, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава

відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави¹⁴¹, низкою положень, викладених в міжнародних нормативно-правових актах, а також негативними наслідками таких кримінальних правопорушень, серед яких: пригнічення власного волевиявлення неповнолітнього, деформація світосприйняття, втрата власного «Я», деморалізація, інколи – девіація поведінки.

Не позбавляючи очевидної тяжкості діянь, передбачених ст.ст. 147 та 149 КК України (хоча варто звернути увагу, що торгівля дітьми не є розповсюдженим в Україні кримінальним правопорушенням: в період з 2013 року по червень 2018 було обліковано 21 успішно небезпечне діяння, передбачене ч. 2 ст. 149 КК України), вважаємо, що особливу небезпеку в розглядуваному блоці суспільно небезпечних діянь становить правопорушення, передбачене ст. 150 КК України – експлуатація дітей. Хоча, на сьогоднішній день останнє також не є особливо розповсюдженим суспільно небезпечним діянням (відповідно до статистичних даних у 2013 році встановлено 11 випадків експлуатації дитини, у 2014 році – 4, у 2015 – 2, у 2016 – 6, у 2017 – 1, станом на червень 2018 року встановлено 1 випадок експлуатації дитини¹⁴²). Особливу небезпеку становить сексуальна експлуатація дитини, що можна пояснити високими факторами ризику виникнення небажаної вагітності (переривання якої в неповнолітньому віці часто призводить до безпліддя), венеричними захворюваннями, розвитком віктимних схильностей та як наслідок, – зниженням самооцінки, внаслідок зневажливого відношення суспільства (що може призвести до депресій, неврозів, психозів та інших психічних розладів), проблемами в майбутньому з будівництвом «здорових» міжстатевих взаємовідносин. При цьому останні негативні фактори можуть мати місце і при вчиненні у відношенні дітей кримінальних правопо-

¹⁴¹ Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР) України. 1996. – № 30). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

¹⁴² Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

рушень, передбачених ст. 152 (зґвалтування), ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), ст. 155 (статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку), ст. 156 (розбещення неповнолітніх), ст. 301 (ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів), ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництва), ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією) КК України.

З приводу злочинів, пов'язаних із порушенням нормального статевого розвитку, статевої свободи та недоторканності цікаве дослідження було проведено польськими ученими Йоанной Влодарчик та Малгожатой Хамелой, якими було сформовано дослідницький звіт про комерційну сексуальну експлуатацію дітей та підлітків. Вчені зазначили, що на думку респондентів, на рішення про надання сексуальних послуг підлітками може вплинути як «легкість» отримання грошей (можна заробити багато за короткий час), так і переконання, що в їхньому віці важко отримати будь-яку роботу. Ще одна причина, яка може призвести до встановлення таких контактів – це наркоманія, необхідність отримати гроші на наркотики або інші стимулятори/добавки, вплив знайомих, «погані» компанії, патологічна родина, погані стосунки з батьками, відтворення шаблонів поведінки в родинному домі, бажання зробити щось «екстремальне», емоційне, пошук пригод, бажання справити враження, похвалитися перед подругами багатим «спонсором», розвага, почуття задоволення від сексу тощо¹⁴³. Отже, сучасні умови розвитку сприяють віктимізації неповнолітніх. Демонстрація насильства у засобах масової інформації, кінофільмах, музичних кліпах та інколи, навіть у мультфільмах призводить до спотворення у дітей нормальних понять «добра» та «зла». Сьогодні все частіше в телевізійних передачах, які йдуть по телебаченню у вечірній час обговорюються теми проституції, гомосексуалізму та інших перверсій, що викликає у неповнолітніх бажання спробувати заборонене

¹⁴³ Влодарчик Й., Хамела М. Комерційна сексуальна експлуатація дітей і підлітків. Ставлення до проблеми. Дослідницький звіт. URL: <http://fdds.pl>

для того, щоб відчути себе більш дорослим та досвідченим, кращим за своїх однолітків, отримати фінансові блага або бажані речі. Останнє також призводить до спрощення втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (пияцтво, зайняття жебрацтвом, азартними іграми).

Так, відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Генеральної прокуратури України, у 2013 році було обліковано 791 кримінальне правопорушення, передбачене ст. 304 КК України (втягнення у злочинну діяльність – 680 випадків, у пияцтво – 79, у зайняття жебрацтвом – 27), у 2014 році обліковано 616 діянь (втягнення у злочинну діяльність – 554 випадків, у пияцтво – 39, у зайняття жебрацтвом – 23), у 2015 обліковано 526 діянь, передбачених ст. 304 КК України (втягнення у злочинну діяльність – 501, у пияцтво – 14, у зайняття жебрацтвом – 11), у 2016 році – 322 (втягнення у злочинну діяльність – 305, у пияцтво – 10, у зайняття жебрацтвом – 7), у 2017 році – 282 (втягнення у злочинну діяльність – 275, у пияцтво – 2, у зайняття жебрацтвом – 5), станом на червень 2018 року було обліковано 154 діяння, передбачені ст. 304 КК України (втягнення у злочинну діяльність – 148 випадків, у пияцтво – 2 випадки, у зайняття жебрацтвом – 4)¹⁴⁴. З цього приводу Н.Я. Муринець зазначає, що особа у підлітковому віці характеризується схильністю до сугестивних впливів, внаслідок чого є надзвичайно вразливою, не захищеною від негативного впливу навколишнього середовища. До вікових особливостей розвитку особистості, що сприяють розвитку зазначених якостей, варто віднести: протиріччя підліткового віку, викликане перебуванням підлітка між дитинством та дорослістю (вже не дитина – водночас ще не дорослий), прагнення набути статусу самостійної людини, часто не обираючи засобів; емоційну нестійкість, часті коливання настрою, схильність до поспішного прийняття рішень; пошук шляхів самоствердження; інтенсивне рефлексування щодо себе, інших, суспільства, критичне ставлення, передусім до оточуючих, що породжує певне відчуження від важли-

¹⁴⁴ Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

вих малих соціальних груп (родини, однокласників, друзів тощо); змінення (руйнування) стосунків підлітка з близькими людьми; внесення змін (іноді кардинальних) до шкали цінностей тощо¹⁴⁵. Зміна поведінки часто призводить до замикання в собі, внаслідок чого виникає інформативний вакуум та гальмування комунікативних навичок, що стає причиною емоційної нестабільності та в-решті-решт призводить або до віктимізації неповнолітнього, або до його маргіналізації та девіацій. В дитині розвивається схильність до жорстокості (що, до речі, властиво і для неповнолітніх, які були свідками жорстокого поводження з тваринами, передбаченого ст. 299 КК України), яка поступово перероджується у ненависть до оточуючого середовища, відчуття відторгнення. Отже, враховуючи зазначені тенденції до зростання кримінальних правопорушень, розглядуваних у другому блоці, вважаємо за доцільне збільшити обсяг репресії за їх вчинення.

Наступний блок розглядуваних суспільних відносин – **суспільні відносини у сфері охорони трудових та інших особистих прав і свобод неповнолітнього** (ст.ст. 164, 166, 167, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 181 КК України). Варто зазначити, що із визначеного кола суспільно небезпечних діянь найбільш поширеним є кримінальне правопорушення, передбачене ст. 164 КК України (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: 2013 рік – 7943 діянь, 2014 рік – 4890 діянь, 2015 – 2770, 2016 – 2314, 2017 – 2089, червень 2018 – 2077 діянь); ст. 166 КК України (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування: 2013 – 262, 2014 – 182, 2015 – 172, 2016 – 185, 2017 – 155, станом на червень 2018 – 132); ст. 167 КК України (зловживання опікунськими правами: 2013 – 13, 2014 – 7, 2015 – 8, 2016 – 9, 2017 – 3, станом на червень 2018 року – 3)¹⁴⁶. Зазначені цифри можна пояснити тим, що на

¹⁴⁵ Муринець Н. Я. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність-передумова девіантної поведінки дітей. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 296.

¹⁴⁶ Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

сьогоднішній день багато родин розпадається через низку факторів: фінансова нестабільність, наявність у одного із членів родини шкідливих звичок, відсутність взаєморозуміння тощо. Все це призводить до того, що часто діти залишаються з одним із батьків (частіше із матір'ю), або взагалі – сиротами, що вже робить їх частково віктимними, оскільки протягом свого дорослішання дитина відчуває негативний психологічний вплив, викликаний недостатньою кількістю любові та турботи, зневажливим ставленням підлітків тощо.

Схожу думку має й Д.П. Євтеєва, яка зазначає, що потрапляючи до нової сім'ї, дитина стикається з низкою соціальних, психологічних, емоційних та педагогічних бар'єрів у зв'язку зі зміною умов життя. Адаптація навіть здорової дитини в новому оточенні вимагає часу. Спочатку в неї можливі гострі невротичні і поведінкові, у тому числі регресивні порушення. На певному етапі може з'явитися несумісність темпераментів, рис характеру, звичок, проблеми з пам'яттю, нерозвиненість уяви, вузькість кругозору та знань про навколишній світ, відставання в пізнавальній сфері. За відсутності адекватної адаптації починають посилюватися негативні особливості особи (агресивність, замкненість, розгальмованість), які часто супроводжуються окремими розладами потягів (злодійство, куріння, прагнення до бродяжництва)¹⁴⁷.

Кримінальні правопорушення, передбачені ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 181 КК України, як і останні із розглядуваних – **суспільні відносини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг** (ч. 2 ст. 365², ч. 2 ст. 369³ КК України) є найменш поширеними (відповідно до статистичних даних, загальна кількість діянь, передбачених ст. 365² (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги) склала: у 2013 році – 72, у 2014 – 68, у 2015 – 107, у 2016 – 174, у 2017 – 234, станом на червень 2018 року – 137 діянь; діяння, передбачені ст. 369³

¹⁴⁷ Євтеєва Д. П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину: монографія. Х. : Право, 2015. 264 с.

(протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань) мали місце лише у 2016 році – 2 випадки, станом на червень 2018 року – 3 випадки)¹⁴⁸ суспільно небезпечними діяннями, що вчиняються у відношенні неповнолітніх, що може бути пояснено невеликою кількістю дітей, які мають інтереси у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, релігійній та трудовій сфері, а тому вірогідність того, що вони стануть жертвами зазначених діянь зводиться до мінімуму.

Отже, сучасне кримінальне законодавство, якому має бути притаманні гнучкість та динамізм, у контексті ювенального виміру знаходиться у статистиці. Існуючі покарання за кримінальні правопорушення, вчинені у відношенні неповнолітніх, є застарілими, а обсяг репресії – замалою, що призводить до стабільного зростання кількості випадків посягання на дитину, її права, свободи та інтереси. Нажаль, така тенденція в майбутньому може призвести до невідворотних наслідків, одним із яких є деградація молодого покоління та зростання рівня дитячої кримінально протиправної діяльності. На нашу думку, Україна потребує у нагальному перегляді диспозицій та санкцій норм, присвячених кримінальним правопорушенням проти неповнолітніх, результатом чого має бути розширення переліку статей, які мають кваліфіковані склади (посягання на неповнолітнього як обтяжуючу обставину), перегляд видів покарань за розглядувані дії та, відповідно, збільшення строків відбування покарання.

3.3. Спеціальна віктимологічна профілактика поведінки неповнолітніх, які стали жертвами кримінально протиправних посягань

Протягом останніх століть феномен віктимної поведінки як взагалі, так і неповнолітніх осіб залишається не в повній мірі дослідженим, що призводить до чисельних дискусій. Такий стан справ може бути пояснений тим, що сутність віктимності можна

¹⁴⁸ Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

розглядати з декількох позицій: в межах соціально-психологічних факторів; соціально-побутових; безумовних (вроджених схильностей до певного роду поведінки) тощо. Однак, фактом залишається нагальна необхідність створити нові, актуальні та своєчасні шляхи боротьби з віктимністю неповнолітніх, одними з яких є спеціальні профілактичні засоби корекції поведінки підлітків, які стали жертвами протиправних посягань. Враховуючи зазначену тезу, вважаємо за необхідне зупинитися на питаннях спеціальної ювенальної віктимологічної профілактики більш детально, а для повноти дослідження розпочати розгляд вказаного феномену пропонуємо зі встановлення сутності віктимологічної профілактики та її рівнів.

Відтак, О.М. Джужа пропонує під віктимологічною профілактикою розуміти систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення і усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину¹⁴⁹. Позиція вченого здається нам виваженою через низку факторів. По-перше, будь-які профілактичні заходи мають здійснюватися як на загальному – державному (популяризація правомірної, безпечної поведінки в засобах масової інформації, навчальних закладах тощо), так і на індивідуальному (у відношенні певної особи) рівні. По-друге, профілактичні заходи мають засновуватися на результатах тривалої якісної роботи, яка має полягати у зібранні інформації щодо найбільш розповсюджених суспільно небезпечних діяннях, їх обставинах, особах правопорушника та потерпілого; статистичних даних щодо рівня кримінально протиправної діяльності в країні, результатах прогнозування тощо.

В цьому контексті цікавою є думка А.І. Долгової, яка вважає, що віктимологічна профілактика може бути представлена як одне з напрямів профілактичної діяльності, яке спрямовує свої поперед-

---

¹⁴⁹ Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред. проф. О. М. Джужі. К. : Атіка, 2006. С. 111.

жувальні дії на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку та сприяють вчиненню злочинів, виявленню груп ризику і конкретних осіб з підвищеною віктимністю, а також вдосконалення існуючих заходів попередження віктимізації¹⁵⁰. Отже, можна стверджувати, що віктимологічна профілактика здатна бути якісною лише за умови взаємодії із кримінологічними попереджувальними заходами, які в сукупності дозволять уберегти особу, або групу осіб від небезпеки стати жертвою.

В свою чергу А.В. Майоров вважає, що віктимологічна профілактика представляє собою систему заходів, які направлені на попередження віктимізації потенційних жертв злочинів¹⁵¹. Вважаємо запропоноване поняття занадто вузьким, оскільки віктимологічна профілактика є однією з найважливіших елементів в системі заходів боротьби зі злочинністю. Не можна обійти увагою те, що своєчасне виявлення та запобігання віктимної поведінки може унеможливити вчинення злочину, оскільки в механізмі кримінально протиправної поведінки потерпілий (жертва) займає одне з найважливіших місць, адже саме від його особистісних поведінкових особливостей та специфіки реагування на нестандартні ситуації залежить стиль поведінки суб'єкта, варіація місць, способів та засобів вчинення кримінального правопорушення.

Цікаво, що деякі вчені взагалі ототожнюють особи злочинця та потерпілого. Наприклад, О. Юрченко зазначає, що як показують дослідження, проведені багатьма кримінологами, більшість жертв мають кримінологічні характеристики, дуже схожі з рисами злочинців, а саме: агресивність, жорстокість, грубість, аморальну поведінку в цілому. Це пояснюється тим, що нерідко жертвою неповнолітнього злочинця є його «співтовариш», тобто особа, з якою заздалегідь або

¹⁵⁰ Кримінологія : учеб. / под ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб и доп. М. : Норма, 2007. С. 448.

¹⁵¹ Майоров А. В. Концептуальные основы виктимологического противодействия преступности. Челябинск : ЮУрГУ, 2013. С. 143.

безпосередньо перед вчиненням злочину спілкувався неповнолітній злочинець. Це спілкування передбачає наявність спільних інтересів і потреб, які найчастіше проявляються в розпитті спиртних напоїв, установленні шляхів придбання алкоголю або наркотичних речовин. І якщо ці шляхи не збігаються, то нерідко це може стати приводом для вчинення злочину, як правило, найбільш тяжкого і особливо тяжкого – умисного вбивства або тяжкого тілесного ушкодження¹⁵². Така думка вченого має наслідком висновок щодо необхідності дослідження загальних поведінкових особливостей підлітка, навіть тих, які мають лише опосередковане значення для встановлення деталей механізму кримінально протиправної поведінки, оскільки інколи правопорушник та потерпілий, дійсно, можуть утворювати сприятливий для настання суспільно небезпечних наслідків тандем.

Отже, можна упевнено стверджувати, що віктимологічна профілактика – це органічна частина системи попереджувального впливу на злочинність, що відрізняється специфікою в тій мірі, у якій поведінка потерпілого включена в механізм факторів, що обумовлюють і сприяють здійсненню злочинів. У центрі уваги віктимологічної профілактики знаходиться жертва злочину, яка розглядається не у процесуальному плані, а як умова здійснення злочину. Логічно, що у межах віктимологічної профілактики підлягають корекції саме ті явища, які виступають головним предметом віктимології – віктимність та віктимізація. Цей постулат не викликає сумнівів, бо відображає за суттю основні ідеї самої віктимології. Фактично різні вчені довели це у своїх віктимологічних дослідженнях, навіть тоді, коли ними велась розробка не стільки заходів цього специфічного профілактичного впливу, скільки моделей та видів віктимної поведінки, класифікації жертв злочинів тощо¹⁵³. Віктимологія, як і кримінологія, має не тільки теоретичне завдання, а й практичне, яке має на меті отримання максимальної інформації про потенційних

¹⁵² Юрченко О. Ю. Щодо питання віктимологічного запобігання злочинності неповнолітніх. Вісник Академії правових наук України. 2006. № 3. С. 215.

¹⁵³ Романов С. Ю., Лактіонова Т. В. Щодо поняття віктимологічної профілактики злочинів у кримінології. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 148.

жертв кримінальних правопорушень. На сьогоднішній день досі не існує аргументованої думки щодо відсутності так званих «приречених жертв» – осіб, які стають «ядром» кримінального правопорушення незалежно від тих чи інших чинників. Тому помилковим буде твердження, що якісна профілактика як протиправного діяння, так і поведінки потерпілого є універсальною панацеєю. Остання теза пояснює необхідність диференціації профілактичних засобів та заходів (як кримінологічних, так і віктимологічних) залежно від кожної конкретної ситуації.

Але при формуванні поняття віктимологічної профілактики має значення не тільки визначення її предмету. У кореляції понять «профілактика» (у її традиційному змісті) і «віктимологічна профілактика» реально робиться перенос акценту зі злочинця як основного об'єкта цього виду попереджувальної діяльності на жертву, коли в увагу приймається її віктимність, а також процес віктимізації. Але такий підхід не повністю відбиває специфіку цього напрямку профілактики, бо необхідно прийти до висновку, яким чином можна і треба впливати на віктимність і віктимізацію, та який кінцевий результат очікується від такої діяльності¹⁵⁴. Таким чином, вважаємо, що під **віктимологічною профілактикою** необхідно розуміти комплекс заходів та засобів, спрямованих на виявлення та усунення чинників, які сприяють віктимізації населення, необхідних та достатніх протягом певного часу в межах певної території. Також, доцільним, на нашу думку, є створення віктимологічних стратегій, які б являли собою довгостроковий план, заснований на оцінці реального стану віктимологічної ситуації в країні та результатах обробки даних, отриманих в ході прогнозування, що полягає у створенні заходів реагування на суспільно небезпечні посягання, необхідних та достатніх для виявлення та упередження віктимологічних чинників протягом визначеного проміжку часу в межах певної території. Процес розробки такої стратегії має включати в себе оцінку віктимологічної

¹⁵⁴ Романов С. Ю., Лактіонова Т. В. Щодо поняття віктимологічної профілактики злочинів у кримінології. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 148.

ситуації в країні, встановлення переліку проблем, вирішення яких знизить рівень кримінально протиправної діяльності, обрання/створення необхідних шляхів боротьби з віктимологічним чинниками; визначення строку та суб'єктів реалізації стратегії; визначення очікуваних результатів. Зазначене можливо реалізувати лише шляхом створення заходів та засобів профілактики на усіх рівнях.

В цьому контексті, варто зазначити, що залежно від цілей і завдань віктимологічна профілактика має три рівні: загально-соціальний, спеціальний (спеціально-кримінологічний) та індивідуальний^{155,156,157}, хоча це питання залишається дискусійним. Ю.М. Антонян, наприклад, виділяє два рівні: загальний та індивідуальний¹⁵⁸. Д.В. Ривман вважає, що підсистема загально-соціальних і спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на зниження індивідуальної та масової віктимності, яка включена в соціальну систему попередження злочинів, є методом усунення негативних віктимних проявів, активізації захисних можливостей потенційних жертв злочинів і забезпечення їх безпеки^{159,160}. Ми підтримуємо позицію вчених, які вважають, що віктимологічна профілактика має три рівні. Наша думка може бути аргументована тим, що віктимологічна (як і кримінологічна) профілактика не може існувати без ґрунтовної підтримки з боку держави, яка полягає у систематичному створенні нових заходів та засобів боротьби з поведінкою жертви. При цьому актуальним в межах загально-соціальної віктимологічної профілак-

¹⁵⁵ Кримінологія : підручник для студентів вищих навч. закладів / за заг. ред. О. М. Джужи. К. : Юрінком Інтер, 2002. С. 146.

¹⁵⁶ Муратова С. О. Судимість як інститут кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 62.

¹⁵⁷ Ившин, В. Г. Виктимология : учебное пособие. Москва : ВолтерсКлувер, 2011. С. 400.

¹⁵⁸ Криминология : учеб. / под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова, С. В. Степашина. СПб. : СПб.ун-т МВД России, 1999. С. 166.

¹⁵⁹ Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб. : Питер, 2002. С. 141.

¹⁶⁰ Мірошніченко Т. О. Загальна характеристика рівнів віктимологічної профілактики корисливо-насиленницьких злочинів. *Європейські перспективи*. 2016. № 2. С. 71.

тики також є удосконалення економічної, політичної та освітянської галузей. Остання, із зазначених, є найбільш ваговою, оскільки саме навчальні заклади є першим ступенем до викоренення віктимної поведінки, – дитина є «губкою», яка здатна вбирати нові знання, навички та вміння, в тому числі і правила особистої безпеки.

Серед основних загально-соціальних профілактичних заходів вчені виділяють: соціально-економічні заходи щодо оздоровлення економіки держави та заходи соціального захисту вразливих верств населення (покращення соціальних умов життя пересічних громадян, яке включає підвищення рівня доходів населення); боротьба з безробіттям; законодавче забезпечення віктимологічної профілактики злочинності та розроблення механізму забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів; головним напрямком, який межує з соціально-економічним та культурно-моральним аспектами, є проблема боротьби з алкотизацією та наркотизацією населення¹⁶¹. Індивідуальний є більш вузьким рівнем віктимологічної профілактики, оскільки спрямований лише на роботу з певною особою, яка має схильність до поведінки жертви. При цьому можна сміливо стверджувати, що саме індивідуальний рівень є найбільш простим для здійснення повноцінного та цілеспрямованого впливу. Якісна робота педагогів, психологів, представників органів внутрішніх справ можуть допомогти підліткові встановити фактори його віктимної поведінки та розробити систему заходів боротьби із ними. Однак, в межах нашого дослідження найбільш цікавим є спеціальний рівень профілактики віктимної поведінки неповнолітніх, оскільки саме він дозволяє застосовувати комплексі заходи впливу.

Відтак, спеціальний (або як його ще називають вчені – спеціально-кримінологічний) рівень – це здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів, які

---

¹⁶¹ Мірошніченко Т. О. Загальна характеристика рівнів віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів. *Європейські перспективи*. 2016. № 2. С. 71.

мають своєю спеціальною метою попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (підлітків, людей похилого віку, представників окремих професій тощо)¹⁶². Деякі науковці вважають, що на спеціальному рівні віктимологічна профілактика, як і традиційна профілактика, яка є її доповненням, складається із загальної, індивідуальної та невідкладної¹⁶³. На нашу думку, основними заходами спеціальної віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх, які стали жертвами протиправних посягань можна вважати: встановлення та своєчасне реагування на віктимогенні фактори, що стають причиною виникнення у неповнолітньої особи стану «хронічної» жертви; заходи спрямовані на попередження рецидивної віктимної поведінки підлітків; актуалізація заходів безпеки та правової поведінки в межах педагогічних програм розвитку дитини; забезпечення безпеки потенційних жертв кримінальних правопорушень; створення відповідних баз даних, заснованих на обставинах вчинених кримінальних правопорушень (які включатимуть в себе інформацію про знаряддя та засоби вчинення діяння, час, місце, інформацію про поведінкові особливості потерпілих тощо); розробка методів актуалізації заходів віктимологічної профілактики суспільно небезпечних діянь проти неповнолітніх. Даний перелік не є вичерпним, однак запропоновані шляхи, на нашу думку, значно покращать стан кримінологічної ситуації в Україні. Для аргументації наведеної думки пропонуємо розглянути кожен із запропонованих заходів більш детально.

Встановлення та своєчасне реагування на віктимогенні фактори, що стають причиною виникнення у неповнолітньої особи стану «хронічної» жертви. На сьогоднішній день існує думка, що «уроджених жертв», риси яких у свій час намагався виявити Ч. Ломброзо, або «жертв від природи» не існує. Але набуті особою фізичні, психічні та

¹⁶² Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред. проф. О. М. Джужі. К. : Атіка, 2006. С. 111

¹⁶³ Задорожний В. И. Виктимологическая профилактика преступлений: организационно-управленческий и правовой аспекты : монография. М. : Академия управления МВД России, 2005. С. 121–122

соціальні риси і властивості можуть зробити її потенційною жертвою, тобто жертвою особа стає внаслідок індивідуальної віктимізації, під впливом певних соціальних і психологічних чинників¹⁶⁴. Одним із найбільш яскравих прикладів може стати склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 156 КК України – розбещення неповнолітніх. Відтак, зрозумілим є той факт, що часто дитина не в змозі надати правильну оцінку діям, які вчиняються у її відношенні, особливо, якщо ці дії мають сексуальний характер. Неповнолітня (а тим більше, – малолітня) особа може сприймати ці дії як певного роду гру, особливо, якщо правопорушник «правильно» побудує ланцюг своїх дій. В цьому контексті важко казати про наявність певних задатків майбутньої жертви, оскільки особа стає випадковим, неусвідомленим потерпілим, що спричинено фізіологічними та психологічними особливостями. Однак, часто мають місце випадки, коли особа усвідомлює протиправність дій, які вчиняються у її відношенні, але через певні обставини не може виправити своє положення та поступово така поведінка стає хронічною.

Прикладом останньої тези може стати вирок Старосамбірського районного суду Львівської області по справі № 1-157/2010 від 20.12.2010, відповідно до якого особу звинувачено у вчиненні діяння, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України за наступних обставин (зі слів потерпілої): *...неповнолітня потерпіла суду пояснила, що вона проживає разом із своєю матір'ю, вітчимою, братом та сестрою. Коли їй було 6 років, вітчим почав до неї насильно приставати зокрема тоді, коли в будинку вона знаходилася лише з ним на одинці, він примушував її роздягатися перед ним, а коли вона відмовлялася це робити підсудний казав, що прожене її з хати та вб'є. Хоча вона була переляканою, проте сама не роздягалася. Підсудний це робив насильно, зокрема, одною рукою тримав її за руки, а другою знімав з неї одяг і після чого насильно цілував її тіло та статеві органи і груди. Потерпіла кричала, проте він на це уваги не звертав, закривав її своєю рукою*

¹⁶⁴ Віктимологія: навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. С. 174.

рота та зачиняв двері, що ведуть із будинку. Такі факти мали місце 2–3 рази в місяць. Приблизно, коли їй було 7-8 років, вона про це розповіла своїй матері, яка хотіла одразу звернутися в міліцію, коли це почула, але потім передумала, лише обмежившись тим, що порозмовляла з вітчимом. Після цього, вітчим протягом одного місяця перестав до неї чіплятися, проте згодом знову почав повторювати свої вчинки. Зокрема, коли її мати перебувала в лікарні перед народженням сестри, п'ять років тому, вона спала на одному ліжку із братом та вітчимом, серед ночі вона почула як останній починає приставати до неї, а саме рукою гладив її статеві органи. Після чого потерпіла стала кричати і втекла з ліжка геть. Вітчим наполягав, щоб вона повернулася та погрожував їй, але вона відмовилася знову лягати до нього в ліжку. Після цього кожного разу, коли вона залишалася на одинці з вітчимом він насильно приставав до неї, закривав у хаті, зривав з неї одяг та цілував її тіло. Вона намагалася втекти та кричала, але це його не зупиняло. Про це вона знову розповідала матері, але вона цього до уваги не брала. Тоді малолітня, щоб уникнути знущань над собою зі сторони вітчима на початку 2009 року, розповіла про те, що відбувається своїй бабусі, яка проживає окремо від них. Після почутого бабуся була дуже стривожена, сказала, що допоможе їй, але цього зробити не змогла, вітчим продовжував знущатися над нею. Про це потерпіла теж розповіла своєму братові, який цьому не повірив...¹⁶⁵.

Наведений приклад свідчить про те, що жертвою дитину зробив знижений рівень уваги з боку її близьких родичів та, як наслідок, розгубленість та бажання будь-яким чином позбавитись систематичних знущань примусили неповнолітню втекти з дому. В цьому контексті можна стверджувати, що така жінка в майбутньому не зможе вести нормальне життя, та, напевно, зможе мати «здорові» міжстатеві взаємовідносини. Отже, наочною є необхідність створення/вдосконалення системи спеціальних центрів, які б спеціалізувалися на допомозі жертвам кримінальних правопорушень. Такі центри

¹⁶⁵ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

мають забезпечувати допомогу неповнолітній особі зі зверненням до правоохоронних органів, залучати до роботи батьків, педагогів, психологів, забезпечувати (за необхідності) тимчасовим місцем проживання тощо. Зазначена нами пропозиція допоможе не тільки зберегти психологічний стан жертви, а й своєчасно встановити та відповідно зреагувати на певні віктимогенні фактори.

Логічним продовженням першого блоку заходів є *заходи, спрямовані на попередження рецидивної віктимної поведінки підлітків*, які пов'язані із попереднім спільними факторами – повторюваністю певних дій, котрі допомагають правопорушнику довести свій умисел до кінця. Такими діями можна вважати: відсутність активно негативної реакції з боку підлітка, страх чинити опір незаконним діям, звертатися до правоохоронних органів (в тому числі через родину та матеріальну залежність), неусвідомлення протиправності дій особи тощо. Прикладом можуть бути випадки, коли дитина систематично піддається суспільно небезпечному впливу з боку своїх батьків, а основним віктимологічним фактором є фізіологічні особливості – неповнолітній вік та несамостійність, а також залежність від своїх батьків.

Відповідно до вироку Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 22 лютого 2010 року по справі № 1-186/2010, особу було звинувачено у вчиненні діянь, передбачених ст. 166 та ч. 2 ст. 304 КК України за наступних обставин: *підсудна з вересня 2009 року по січень 2010 року злісно ухилялася від виконання своїх обов'язків по вихованню своєї малолітньої дочки, не забезпечила піклування про її здоров'я, фізичний, духовний, моральний розвиток дитини та її навчання. Також, підсудна з вересня 2009 року по січень 2010 року систематично втягувала свою малолітню дочку у зайняття жебрацтвом, яке виражалося у систематичному відправленні останньої на околицю: м. Мукачево по вулиці Підзамковій для випрошування грошей у сторонніх осіб. Отримані гроші від дитини використовувала для власних потреб. Допитана в судовому засіданні свою вину визнала повністю, та пояснила, що малолітня являється її донькою, у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем в період з вересня 2009 року*

*по січень 2010 року відправляла дочку в місто з метою випрошування грошей у перехожих, чим самим втягувала її у зайняття в жебрацтвом, а також не забезпечила піклування про її здоров'я, фізичний, духовний, моральний розвиток та навчання*¹⁶⁶. Заходами боротьби в такому випадку мають бути: облік та регулярна перевірка алко-та наркозалежних родин, які виховують дітей; боротьба з дитячим жебрацтвом та своєчасне реагування на такі випадки із наступною роботою з родиною такої дитини; ведення обліку неповнолітніх, які втікають з дому із обов'язковим встановленням причин та достовірності отриманої інформації.

Актуалізація заходів безпеки та правової поведінки в межах педагогічних програм розвитку дитини. Під час дорослішання, дитина більшу частину свого часу проводить у школі, яка забезпечує її необхідним для нормального життя обсягом знань, навичок та вмінь. Саме у школі, серед своїх однолітків неповнолітній починає формуватися як особистість, в цей віковий період він здатний запам'ятати та навчитися використовувати отриману інформацію. Тому, вважаємо, що під час класних часів доцільним є проведення певних тренінгів, конкурсів та інших пізнавально-розважальних заходів, які сприятимуть формуванню у підлітка комплексу знань з правил особистої безпеки та отриманню базової інформації правового характеру (що буде корисним в тому числі для підлітків, котрі вже ставали жертвами правопорушень та мають змогу поділитися із однолітками своїм, нехай і негативним, досвідом), яка включатиме в себе перелік прав та свобод дитини, підстави, правила та порядок звернення неповнолітньої дитини до правоохоронних органів тощо. Зазначене, на нашу думку, сприятиме загальному розвитку підлітка та допоможе в майбутньому уникнути передбачуваних ситуацій, в яких неповнолітній може стати жертвою кримінального правопорушення.

Варто зазначити, що така практика на сьогоднішній день має місце в окремих містах України, особливої актуальності вона набуває під час так званих «тижнів права». Прикладом може бути:

¹⁶⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

коледж Національного фармацевтичного університету, де 1 грудня 2017 року викладачами циклової комісії суспільних та загальноосвітніх дисциплін проводився тиждень правових знань. В двох групах студентів I курсу пройшов правовий тренінг «Як не стати жертвою злочину». Метою заходу було розказати студентам, як уникнути небезпеки стати жертвою злочину, пояснити як діяти в небезпечній ситуації. Захід супроводжувався переглядом відеофільмів, презентаційних матеріалів: «Портрет жертви злочину», «Криміногенна ситуація на Харківщині», дискусіями за темою заходу (обмін думками, обговоренням проблемних ситуацій). Студентам була дана порада як не стати жертвою злочину¹⁶⁷, а також – Національна поліція України, на офіційному сайті якої систематично надається інформація щодо попередження віктимологічної поведінки¹⁶⁸.

Забезпечення безпеки потенційних жертв кримінальних правопорушень та створення відповідних баз даних, заснованих на обставинах вчинених діянь (які включатимуть в себе інформацію про знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, час, місце, інформацію про поведінкові особливості потерпілих тощо). Що стосується забезпечення безпеки потенційних жертв, зазначимо, що найбільший відсоток останніх займають особи, які отримали офіційний статус потерпілого та знаходяться на етапі досудового розслідування, оскільки існує значна вірогідність того, що у особи виникне бажання помститися за своє викриття шляхом вчинення нового (часто – більш тяжкого) кримінального правопорушення. З урахуванням цього, в п. 5 ч. 1 ст. 56 Кримінального процесуального кодексу України передбачено право потерпілого за наявності відповідних підстав клопотати про забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла¹⁶⁹. Заходами, які вживає поліція в цьому випадку, частіше за все, є забезпечення особи спеціальними

¹⁶⁷ Коледж Національного фармацевтичного університету. URL: <http://college.nuph.edu.ua/?p=8668>

¹⁶⁸ Національна поліція України. URL: <https://www.npu.gov.ua/>

¹⁶⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

засобами захисту (балони зі слезоточивим газом, травматичні пістолети тощо), тимчасовою охороною житлового приміщення та самого потерпілого та ін. Однак, необхідно звернути увагу на те, що такі заходи не завжди можуть забезпечити безпеку жертви. На нашу думку, в цьому контексті доцільно проводити роботу із працівниками поліції для підвищення рівня співпраці з потерпілими особами, в тому числі з метою більш ретельного збереження таємниці слідства, оскільки практика знає випадки, коли слідчі задля більшого тиску на злочинця повідомляють останньому про наявність свідчень інших учасників досудового розслідування, демонструючи як їх дані, так і безпосередньо самі показання, що не заборонено діючим законодавством, а дозвіл на ознайомлення з матеріалами провадження наданий КПК України (ст.ст. 42, 221, 290)¹⁷⁰. Враховуючи останню тезу, з метою удосконалення системи спеціальної віктимологічної профілактики, вважаємо за необхідне дещо редагувати зміст зазначених статей та передбачити за можливе скрити особисті дані осіб, які дають свідчення по провадженню (без приховування тексту викладеного) з метою забезпечення їх безпеки. В цьому контексті можна казати й про створення відповідних баз даних, заснованих на обставинах вчинених правопорушень (які включатимуть в себе інформацію про знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, час, місце, інформацію про поведінкові особливості потерпілих тощо). Такі бази даних доцільно створювати по містах, із зазначенням найбільших осередків кримінальної активності (прикладом може бути сайт харківської поліції – <https://police.kh.ua/>¹⁷¹, де користувач має змогу подивитись рівень кримінально протиправної діяльності в залежності від її виду та району Харкова, повідомити про правопорушення тощо). Актуальним є викладення стислої інформації про те як себе поводить суб'єкт, задля створення алгоритму дій для забезпечення особистої безпеки під час пересу-

¹⁷⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI.
URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁷¹ Поліція Харкова URL: <https://police.kh.ua/>

вання погано освітленими, малонаселеними дільницями міста, в місцях малого скупчення людей та ін.

Розробка методів актуалізації заходів віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти неповнолітніх – останній із запропонованих нами заходів, який являє собою створення засобів, які сприятимуть розповсюдженню заходів особистої безпеки, шляхом актуалізації останніх.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що неповнолітні, які стали жертвами кримінального правопорушення, потребують особливого ставлення, оскільки їх уявлення про «добро» та «зло» значно відрізняється від уявлень звичайного підлітка. При цьому не можна не звернути увагу на зміну психологічних особливостей неповнолітнього: втрату довіри до оточуючих та особистого «Я», страх опинитися у схожій ситуації та інші, залежні від виду кримінального правопорушення, наслідки. Спеціальна віктимологічна профілактика поведінки неповнолітніх, які стали жертвами протиправних посягань повинна включати в себе різнопланові заходи, які дозволять не тільки уникнути подібних випадків у майбутньому, а й дадуть змогу відновити психічне та фізичне здоров'я підлітка.

3.4. Індивідуальна віктимологічна профілактика поведінки неповнолітніх, які стали жертвами кримінально протиправних посягань

Забезпечення безпеки зростаючого покоління завжди було актуальною проблемою як вітчизняної, так і міжнародної правової спільноти. Останнє можна пояснити тим, що саме під час дорослішання підліток набуває рис, навичок та вмінь, які в майбутньому складуть комплекс характеристик, необхідних для адекватного становлення дорослої людини, яка співіснує із собі подібними у правовому полі. Посягання ж на певні права, свободи та інтереси неповнолітньої особи, особливо якщо мова йде про вчинення у її відношенні кримінального правопорушення, можуть призвести до

деградації особистості, яка, у деяких випадках, може стати причиною виникнення в дорослому віці схильностей до вчинення суспільно небезпечних діянь. Отже, наочною є необхідність створення комплексу заходів, які сприятимуть викоріненню віктимологічних звичок у неповнолітніх осіб.

Однак, під час обрання індивідуальної програми для підлітка, варто пам'ятати, що в основі такої діяльності має лежати обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може опинитися в ролі жертви злочину. Спеціально-віктимологічними заходами на індивідуальному рівні охоплюються заходи відносно осіб, які, судячи з їх поведінки і виходячи з сукупності особистісних характеристик, соціального статусу, з найбільшою ймовірністю ставлять у небезпеку своє життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеvu недоторканість, майнові цінності тощо. Усунення небезпеки потенційних жертви/потерпілого – головне завдання віктимологічного запобігання на рівні конкретної особи¹⁷². Особливо актуальним в контексті останньої тези видається створення заходів індивідуальної віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх осіб, які вже відчули на собі суспільно небезпечний вплив. Нажаль, на сьогоднішній день віктимологічна наука не має ґрунтовних досліджень у зазначеній галузі, що є значним недоробком для всієї сукупності наук кримінально-правового циклу. Отже, маючи на меті складення власного бачення особливостей індивідуальної віктимологічної ювенальної профілактики, а також задля створення/удосконалення заходів, які допоможуть нормалізувати роботу із неповнолітніми жертвами, пропонуємо розглянути зазначене питання більш детально, розпочавши дослідження із сутності індивідуальної віктимологічної профілактики.

Відтак, О.М. Чебан зазначає, що індивідуальна віктимологічна профілактика має на меті позитивну зміну особистісних якостей, властивостей потенційної жертви для того, щоб припинити або змінити

---

¹⁷² Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. С. 171.

віктимну тенденцію в її поведінці. Запобігання злочинної та віктимної поведінки – це саме та єдність, якої бракувало традиційній концепції соціальної профілактики правопорушень. Профілактичний захист особи від злочинних зазіхань має особливу соціальну та правову значущість. Саме тому профілактичний захист зводиться в ранг найважливішого соціально-правового завдання^{173,174}. Віктимологічну профілактику можна ототожнити з кримінологічною та кримінально-правовою, оскільки всі вони спрямовані на упередження протиправного діяння. Однак, варто зазначити, що, на відміну від кримінологічної та кримінально-правової профілактики (де часто достатньо самого факту наявності кримінальної відповідальності), віктимологічна повинна включати в себе цілу низку заходів та засобів корекції поведінки жертви, оскільки часто остання зумовлена саме особливостями особистості потерпілого.

У науковій спільноті існує виправдана думка, що індивідуальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні осіб із підвищеною віктимністю і проведенні з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань. Прийоми і методи індивідуальної віктимологічної профілактики достатньо відомі. Проте вони, як правило, зводяться лише до захисновиховної роботи з громадянами, які стали потерпілими. Робота з виявлення осіб із підвищеною віктимністю практично не ведеться. Така однобічність у віктимологічній профілактиці обумовлена, головним чином, відсутністю спеціальних методик виявлення осіб із підвищеною віктимністю і суб'єктів, які здійснюють цей вид профілактики. Індивідуальна віктимність проявляється у різноманітних формах. Звичайно, як особа не знала віктимологічні обставини і чинники, що призводять до злочинів, незалежно від економічної ситуації в країні й удосконалення законів, все ж таки будуть

¹⁷³ Михайлов А. Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений. К. : НВТ Правник НАВСУ, 1998. С. 29.

¹⁷⁴ Чебан О. М. Віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб як елемент індивідуальної профілактики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 28. С. 45.

існувати неухважні й безтурботні громадяни, які спроможні стати жертвою злочину. Але це не означає, що зменшення віктимності окремих людей є марною справою. Тут можливе використання двох взаємопов'язаних напрямів у рамках індивідуальної віктимологічної профілактики: а) виявлення осіб із підвищеною віктимністю; б) корекція віктимності в окремих громадян¹⁷⁵. Виявлення віктимних неповнолітніх є завданням, яке повинно покладатись на підрозділи Національної поліції України, особливо – слідчі підрозділи (оскільки останні працюють з потерпілими) та підрозділи ювенальної превенції (до завдань яких входить участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення, вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому у відношенні неповнолітніх, а також жорстокому поводженню з дітьми та вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб¹⁷⁶). Під час роботи з неповнолітнім потерпілим працівник поліції повинен встановити які саме чинники стали причиною вчинення у його відношенні кримінального правопорушення, оскільки часто діти потрапляють у такі ситуації через свою надмірну довірливість, необачність та через нівелювання батьками своїми обов'язками (прикладом останньої тези може стати ситуація, в якій неповнолітній знаходиться на вулиці у нічний час доби та добровільно погоджується піти разом з правопорушником, який пропонує йому або певні іграшки/цукерки тощо, або трохи підзаробити). У таких випадках (коли мова йде про «лікування» віктимологічних схильностей у дитини, яка вже має негативний досвід та була у статусі потерпілого) індивідуальна профілактика повинна, по-перше, бути поєднана із педагогічною та пси-

¹⁷⁵ Віктимологічна профілактика злочинності. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/kryminoloh_viktyum/pluginAppObj_12_01/t4.pdf

¹⁷⁶ Наказ від 19.12.2017 № 1044 Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?lang=ru>

хологічною роботою, яка дозволить не тільки побороти небажані деструктивні спогади, спричинені кримінальним правопорушенням, а й встановити особливості особистості самого підлітка, якість його виховання, поняття про «добро та зло» тощо. При цьому доцільним є створення відповідної програми дій у випадку потрапляння у схожу ситуацію, а також проведення певних тренінгів для відпрацювання отриманих навичок.

Виявивши певний ступінь віктимності й ознак, що визначають можливість її розвитку в подальшому, та використовуючи заходи індивідуальної віктимологічної профілактики, також можна знизити потенціал віктимності конкретної особи. Саме в цей момент і повинна вступати в дію програма корекції віктимності в окремих громадян. Вона здійснюється у двох формах – безпосередньої і ранньої. Заходи безпосередньої профілактики спрямовані на особу, яка вже стала жертвою злочину або перебуває у стані, близькому до «перетворення» у жертву; заходи ранньої профілактики – на особу, яка підпадає під ознаки потенційної жертви через те, що вона володіє високим ступенем віктимності. Відмінність між цими формами профілактики обумовлена головним часовим критерієм, який дозволяє визначити стан потенційної жертви до моменту вчинення стосовно неї злочину. Останнє пов'язане з вибором конкретних профілактичних заходів. Наприклад, якщо громадянин поводить себе безпечно і легковажно в громадському місці, явно демонструє зміст свого гаманця, не контролюючи при цьому ситуацію, то треба негайно припинити його очевидну віктимну поведінку¹⁷⁷. Відтак, із зазначеної тези логічно випливає, що до неповнолітнього, який вже став жертвою кримінального правопорушення повинні застосовуватися заходи безпосередньої профілактики. Такі заходи мають створюватися не лише виходячи із конкретної життєвої ситуації особи до якої вони застосовуються, а й з урахуванням досвіду інших неповнолітніх жертв, встановлених схожостей та відмінностей, та складеному на їх основі прогнозуванні.

¹⁷⁷ Віктимологічна профілактика злочинності. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/kryminoloh_viktyim/pluginAppObj_12_01/t4.pdf

Методологія прогнозування індивідуальної віктимної поведінки дістає своє втілення, насамперед, у принципах прогнозування. Одним із них є принцип можливості того чи іншого розвитку подій. Сутність його полягає в тому, що при оцінці явища, істинність якого невідома, треба керуватися найімовірнішою і найприйнятнішою інтерпретацією¹⁷⁸. Віктимологічна профілактика на індивідуальному рівні також має бути спрямована на нейтралізацію віктимогенних властивостей осіб; активізацію їх внутрішнього потенціалу – фізичного і психічного, забезпечення їх безпеки з метою недопущення віктимізації, у т.ч. повторної з дотриманням прав жертв злочинів. Стратегія і тактика такої роботи носить диференційований характер, з урахуванням індивідуальних особливостей. Е. Бескінд вважає, що особисту безпеку забезпечує готовність людини помічати та уникати можливу небезпеку, а також вміння застосовувати фізичні та нефізичні методи нейтралізації нападу або мінімізації його наслідків. Він наводить конкретні прийоми фізичного самозахисту, вказуючи, що вони можуть застосовуватися лише у разі реальної загрози як необхідна оборона, коли вичерпані всі інші засоби¹⁷⁹. Формування такої готовності, її актуалізація йде різними шляхами залежно від типу віктимної поведінки потенційної жертви¹⁸⁰. Зазначена теза є виваженою, оскільки, дійсно, індивідуальна віктимологічна профілактика повинна враховувати можливості неповнолітнього тим чи іншим чином протистояти протиправному впливу. В цьому контексті можна підсумувати, що до заходів індивідуальної віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх, які стали жертвами кримінальних правопорушень можна віднести наступні: заходи, спрямовані на причеплення навичок психологічного та фізичного самозахисту; заходи, спрямовані на формування навичок швидкого моделювання

---

¹⁷⁸ Віктимологічна профілактика злочинності. URL: https://www.naiiu.kiev.ua/books/kryminoloh_viktyum/pluginAppObj_12_01/t4.pdf

¹⁷⁹ Бескінд Э. Энциклопедия личной безопасности. М. : Аквариум, 1995. С. 9.

¹⁸⁰ Лактіонова Т. В. Індивідуальна віктимологічна профілактика навмисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. *Право і безпека*. 2005. № 4. С. 77.

правильної поведінки у випадку потрапляння у ситуацію з високою віктимною вірогідністю; заходи, спрямовані на витіснення віктимних поведінкових особливостей та настанов. Пропонуємо розглянути зазначені заходи більш детально.

Заходи, спрямовані на причеплення навичок психологічного та фізичного самозахисту. Відтак, причеплення навичок психологічного та фізичного самозахисту необхідно проводити ще з раннього дитинства, чого можна досягти лише за рахунок цілеспрямованої батьківської та педагогічної (у дитячому садку, школі тощо) роботи з неповнолітнім. Правильна психологічна підготовка дозволить не тільки вчасно зреагувати на суспільно небезпечний вплив, а й більш м'яко віднестись до негативних наслідків кримінального правопорушення (у випадку неможливості його відвернути). Фізична ж підготовка надасть можливість неповнолітньому максимально відвернути насильство з боку правопорушника. В межах розглядуваної тематики цікавим є те, що окремі можливості упередити суспільно небезпечні діяння передбачені й у ст. 36 КК України, де особі надано право на необхідну оборону, яка є однією зі складових самозахисту.

Так, на погляд О. Стрельник необхідна оборона – засіб боротьби із суспільно небезпечними посяганнями, тому вона визнається корисною як припинювальні дії офіційної влади, враховуючи стимул захисту заподіяння шкоди в ім'я збереження суспільних цінностей та її вимушений характер дій, вчинені в стані необхідної оборони, виконують позитивну соціальну функцію, а життя, здоров'я та власність того, хто посягає в момент вчинення ним нападу виводиться з-під охорони закону. Крім того, значення права на необхідну оборону як для людини, так і для суспільства надзвичайно велике, оскільки з його реалізацією безпосередньо пов'язана особиста і майнова безпека кожного. Права й інтереси особистості поважаються у тому випадку, якщо ця особистість сама здатна захищати їх, бездіяльність зацікавленої особи призводить до поширення правопорушень та безкарності. Вони, в свою чергу, знижують загальний рівень особистої безпеки людини. Чим активніше людина буде здійснювати

діяльність з самостійного захисту своїх прав, свобод і законних інтересів, тим менше буде підстав для порушень¹⁸¹. Отже, можна казати про те, що необхідна оборона є одним із заходів індивідуальної віктимологічної профілактики. Однак, при цьому необхідним є забезпечення отримання неповнолітнім знань щодо меж необхідної оборони, підстав для її застосування тощо. Особливу увагу необхідно звертати на поведінку жертви, яка передувала виникненню у неї стану необхідної оборони.

Прикладом є вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 12.06.2018 по справі № 235/4095/16-к (провадження № 1-кп/235/62/18), відповідно до якого особу засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, за наступних обставин: 30 березня 2016 року, приблизно о 20.00 годині, між неповнолітньою, яка знаходилась в будинку, та потерпілим, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, виникла сварка, під час якої потерпілий вів себе агресивно, хапав обвинувачену за руки, сидниці, піднімаючи одяг на ній, після чого схопив за ший, здавлюючи її. Обвинувачена намагалася відштовхнути потерпілого, але враховуючи різницю в статі, віці, фізичних даних, не змогла це зробити. В результаті створилася обстановка, обумовлена необхідністю захисту обвинуваченої від суспільно небезпечного посягання потерпілого на її життя та здоров'я. Після чого, обвинувачена з метою припинення суспільно небезпечного посягання на її здоров'я, схопила кухонний ніж, що лежав на столі, який знаходився поряд, та перевищуючи межі необхідної оборони, за відсутності умислу на позбавлення життя потерпілого, перебуваючи в обстановці, яка явно не відповідала небезпечності посягання, та обстановці захисту, маючи можливість захистити своє життя та здоров'я без заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень, нанесла потерпілому один удар кухонним ножом в живіт, в результаті чого своїми злочинними діями спричинила потерпілому тілесні ушкодження

---

¹⁸¹ Заяць Р. Я. Сутність, стан та ознаки необхідної оборони. Форум права. – 2014. № 1. С. 195.

небезпечні для життя, що стало причиною смерті потерпілого. Кримінальна відповідальність за зазначене діяння передбачена ст. 124 КК України, а саме за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинене у разі перевищення меж необхідної оборони¹⁸². Отже, в цьому випадку можна казати про агресивно-провокуючу поведінку неповнолітньої, котра призвела до вчинення у її відношенні насильства, причому спроба останньої чинити опір (тобто необхідну оборону) призвела до перевищення меж самозахисту та до скоєння неповнолітньою кримінального правопорушення у відношенні свого кривдника. Таким чином, навички психологічного та фізичного самозахисту є сукупністю знань та вмінь особи, надавши правильну оцінку ситуації, обрати правильний спосіб реагування на вчинюване у її відношенні протиправне діяння, з метою відвернення останнього.

Заходи, спрямовані на формування навичок швидкого моделювання правильної поведінки у випадку потрапляння у ситуацію з високою віктимною вірогідністю. Особливості психології підлітків полягає в тому, що вони не завжди вміють приймати правильні рішення, що зумовлене відсутністю необхідних знань та вмінь. Однак, дитяча психіка є достатньо «гнучкою» та здатна швидко змінюватись під дією тих або інших факторів. З урахуванням зазначеного, необхідним вбачається правильний вибір комплексу заходів, які допоможуть неповнолітньому справитись зі стресовою ситуацією та знайти гідний варіант поведінки. Актуальним напрямком в цьому контексті є певні психологічні тренінги, які спрямовані на розв'язання кризових ситуацій. Базисом таких тренінгів має стати створення різного роду ситуацій (спроба вбивства на ґрунті випадково виниклої неприязні, напад особи у стані алкогольного/наркотичного сп'яніння, спроба вчинити зґвалтування тощо), в яких неповнолітній зможе побудувати алгоритм дій для відвернення наслідків у вигляді завершення особою свого суспільно небезпечного діяння. Для неповнолітніх, які вже мали можливість відчути себе жертвою кримінального

¹⁸² Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

правопорушення, доцільною також буде «робота над помилками», які допомогли правопорушнику довести свій намір до кінця, а також в межах тренінгів їх виправити.

Варто зазначити, що такий досвід має місце у зарубіжних країнах. Так, наприклад, у ФРН, Франції та Сполучених штатах Америки є досить розвинена система втручання в кризові ситуації, що можуть включати перебування людини в стані емоційного порушення, сюди ж відносять сварки між чоловіком і дружиною, домашнє насильство, сварки між коханцями, випадки жорстокого поводження з дітьми, кризи в міжособистісних відносинах між підлітками і дорослими, надзвичайні напруги між людьми і т.п. У процесі втручання в кризову ситуацію необхідно робити акцент на пошук можливостей для безпосереднього керування ситуацією і перетворення її з небезпечної в благополучну. Для цього проводиться тренінг вербальних і невербальних форм комунікації. Як показали дослідження психологів, за допомогою вербальних і невербальних навичок спілкування можна запобігти силові дії при вирішенні конфліктів. На думку ряду експертів, зовнішній вигляд, манера поведінки і навички комунікації поліцейського, уже самі по собі здатні запобігти до 98 % інцидентів, у яких могло бути застосоване фізичне насильство. Якщо навчитися правильно інтерпретувати то, як сприймаєш злочинця, то істотно зростають шанси на успішне вирішення конфлікту¹⁸³. Однак, при цьому необхідно брати до уваги те, що підліток, який потрапив в обстановку, пов'язану із сильним стресом (часто такою ситуацією є або систематичне жорстоке поводження із дитиною, або вчинення у її відношенні сексуального насильства), поміщення його в тотожну, хоча і штучно створену, ситуацію може негативно сказатися на її психіці. В такому випадку доцільним є проведення з неповнолітнім рольових ігор, в яких останній матиме змогу не тільки переглянути свою попередню віктимну поведінку та позбавитись негативних емоцій,

¹⁸³ Юрченко О. Ю. Проблеми захисту жертв злочинів у європейських країнах та США. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3. С. 334.

а й за допомоги педагогів та психологів, знайти варіанти виправлення віктимних схильностей.

Дитина, яка потерпіла від жорстокого поводження з нею, зокрема сексуального насильства, відчуває сильний страх, оскільки не знає відповіді на питання, що буде далі. Ця тема для неї є домінуючою при першій зустрічі із психологом. Через те дитині необхідно детально й доступно розповісти про всі деталі юридичного процесу, надати вичерпну інформацію про те, як відреагують оточуючі на насильство, що буде з кривдником. Страх бути нікому не потрібною, покинутою може довго супроводжувати дитину. Почуття, які дитина пережила в ситуації насильства, можуть викликати в неї тривожність, ситуативний та панічний страх. Наприклад, ситуативний страх може виникнути, коли дитина побачить людину, схожу на кривдника. Для маленьких дітей сприйняття смаку, запаху, звуку, слуху мають більше значення, ніж слово, значення тощо. Коли дитина відчує запах чи мелодію, якими супроводжувалось насильство, вона почувається тривожно, поводить себе невпевнено¹⁸⁴. Особливе місце також може зайняти процес співпраці з правопорушником, яка має полягати як у традиційних формах (медіація, відновне правосуддя тощо), так і у формі діалогу, що може виступати у якості гештальттерапії. Взаємодія неповнолітнього із кривдником також дозволить більш точно встановити, що саме стало причиною обрання у якості потерпілого саме цієї особи. Необхідною така форма роботи є і в тому випадку, якщо потерпілий та правопорушник близько знайомі (родичі, друзі тощо), оскільки жертва кримінального правопорушення отримує більшу психологічну травму, коли вплив на неї здійснює особа, від якої суспільно небезпечна поведінка не очікувалась.

Взагалі, варто зазначити, що при взаємодії жертви і злочинця завжди існують певні цінності, які цікавлять обидві сторони. Вони

---

¹⁸⁴ Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Авт.: Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Київ : ТОВ «К.І.С.». 2011. С. 102.

можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні. Наприклад, цінні речі, які намагається викрасти злочинець, або здоров'я особи, на яку здійснено напад. Під час такої ситуації жертва може поводити себе по-різному, а саме: відмовитися від цінних речей, захищатися стільки скільки це буде можливим, відразу відмовитися навіть від самої думки чинити опір нападнику і тому подібне. При цьому можуть виникати випадки, коли жертва фізично переважає злочинця і злочинець внаслідок цього сам стає жертвою. Тобто відбувається інверсія ролей, яку фахівці визначають як ситуацію, в якій потенційна жертва злочину вчиняє злочин щодо потенційного злочинця. Психологи вказують, що при взаємодії жертви і злочинця, особа, потрапляючи в умови насильницького впливу, залежно від значимості цінностей, які втрачаються, відчуває сильне емоційне напруження, яке знижує рівень довільної регуляції її дій. Це призводить до того, що вчинки людини в цьому стані досить часто не зовсім усвідомлені, а визначаються формами поведінки^{185,186}. З урахуванням вищевикладеного логічним є висновок що неповнолітній, який вже став жертвою кримінального правопорушення має піддаватися *м'якій та ненав'язливій корекції*, яка в жодному разі не повинна його травмувати.

Заходи, спрямовані на витіснення віктимних поведінкових особливостей та настанов. Як вірно підмітили М.В. Москальов та Є.О. Тинко, у сучасному мінливому світі існує досить велика кількість аспектів, що сприяють віктимізації людини. Серед їхнього різноманіття можна виділити соціальні і феноменологічні умови та чинники. Соціальні фактори віктимізації пов'язані із зовнішніми впливами, феноменологічні умови – з тими внутрішніми змінами в людині, які відбуваються під впливом несприятливих фак-

---

¹⁸⁵ Христенко В. Е. Психология жертвы: учебное пособие. Харьков : Консум, 2001. С. 68.

¹⁸⁶ Сіренко О. В. Поведінка потерпілого як складова його криміналістичної характеристики. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1. С. 130.

торів виховання та соціалізації¹⁸⁷. Віктимність доцільно розрізняти залежно від фактора, що її зумовлює, а саме: віктимність як сукупність соціально-психологічних якостей особистості, пов'язаних з особливостями її соціалізації (віктимогенна деформація особистості); віктимність як виключно соціальна «безособова» якість, зумовлена виконанням соціальних функцій (професійна віктимність або «рольова» віктимність); віктимність як біофізіологічна якість особи (вікова віктимність); віктимність як наслідок патологічного стану особи (віктимність – патологія)^{188,189}. Що стосується неповнолітніх, то як ми вже зазначали, віктимність формується саме у підлітковому віці та є наслідком упущень батьків у вихованні своєї дитини. Часто поведінку жертви підліток набуває через постійне знаходження у негативній атмосфері, в якій один із батьків (часто – жінка) постійно піддається насильству та не може знайти гідне рішення такої ситуації через матеріальну або моральну залежність від особи, яка здійснює таке насильство. Дитина, спостерігаючи такого роду відносини, починає сприймати останні як неминучі, а тому, – в повній мірі прийнятні.

Учені вказують, що важливий вплив на віктимізацію особи також має стиль батьківського виховання. Найвищим показником порушення механізмів інтеграції сім'ї постраждалих, що справляє на них «патологізуючий» вплив, є зсув в установках виховання батьків на бажану стать, перевага або жіночих, або чоловічих якостей. Його наявність вказує на гіперпротекцію, «емоційне відторгнення» у батьківському ставленні, яке зумовлюється не справжніми рисами характеру, а тими, які приписуються їх статі: чоловіку – жіночих і навпаки. Все це призводить до виникнення певних психологічних

---

¹⁸⁷ Тинко Є. О. Психологічні детермінанти феномену віктимності. URL: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/62/65>

¹⁸⁸ Рыбальская В. Я. О виктимологическом направлении профилактики преступности несовершеннолетних. *Виктимология и профилактика правонарушений*: сб. науч. тр. Иркутск, 1979. С. 6.

¹⁸⁹ Тинко Є. О. Психологічні детермінанти феномену віктимності. URL: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/62/65>

комплексів, що можуть стати причиною віктимізації особи^{190, 191}. Враховуючи зазначене, доцільним видається проводити роботу не тільки з неповнолітніми, які стали жертвами кримінальних правопорушень, а і з їх батьками та навколишнім оточенням. Актуальним шляхом є тісна взаємодія з психологом, який допоможе дитині усвідомити сутність насильства, а також довести до її свідомості, що жодні протиправні дії не є невідворотними та не можуть бути безкарними. При цьому, необхідно досягти повної відвертості та взаєморозуміння. Витіснити віктимні особливості можна лише за рахунок довготривалих психотерапевтичних та педагогічних сеансів. Доцільним є проведення бесід у групі (метод так званого «активного слухання») для того, щоб неповнолітня особа розуміла, що не тільки вона опинилася в такій ситуації, а також змогла отримати корисну інформацію із розповіді інших жертв. Для підлітків, які мають агресивно-конфліктний стиль поведінки має сенс застосовувати заходи, спрямовані на зниження імпульсивності. До таких заходів можна віднести навчання вести діалог з метою швидкого пошуку компромісу, розвиток навичок конструктивної критики та її адекватного сприйняття (шляхом проведення певного роду тренінгів) тощо.

Таким чином, обрання заходів роботи з неповнолітніми, які потерпіли від кримінально протиправних посягань залежить від конкретної ситуації, а також від того, до якого типу жертв відноситься кожен окремий підліток. Індивідуальна віктимологічна профілактика є необхідною для неповнолітніх жертв, оскільки забезпечує попередження рецидиву в майбутньому, а також допомагає підлітку відновити своє психологічне здоров'я, статус та власне «Я» у суспільстві та серед близьких та друзів.

---

¹⁹⁰ Цимбал Ю. Ю. Психологічні детермінанти формування «комплексу жертви». *Форум права*. 2012. № 1. С. 1051.

¹⁹¹ Тинко Є. О. Психологічні детермінанти феномену віктимності. URL: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/62/65>.

Розділ 4

Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання кримінально протиправній діяльності щодо дітей

4.1. Міжнародно-правова основа запобігання кримінально протиправній діяльності щодо дітей

Загальноприйнятою, невід'ємною, необхідною та виправданою складовою всеохоплюючої, далекоглядної, послідовної та ефективної політики боротьби із кримінальними правопорушеннями проти дітей є комплекс спеціальних профілактичних, попереджувальних заходів та дій стратегічного та тактичного характеру, спрямованих саме на запобігання вчиненню таких діянь. На сьогоднішній день, з огляду на вражаючі, фундаментальні та перспективні досягнення вітчизняної та закордонної дитячої кримінології, віктимології, соціології, психології та педагогіки, не існує особливої потреби детально розкривати та доводити наявність об'єктивних, очевидних чинників та характерних рис, що свідчать про фундаментальну соціально-вікову, фізично-вікову та психологічно-вікову вразливість та незрілість дітей в якості потенційних та/або фактичних жертв кримінальних правопорушень. Однак, попре вказані науково-теоретичні досягнення та відповідні, суто практичні супровідні результати та загальносвітову нормативізацію невідвортної кримінальної відповідальності за потенційне та/або, таким чином, фактичне вчинення протиправних діянь проти дітей, останні й досі залишаються одним із надзвичайно «розповсюджених», «легких», «доступних», «привабливих» об'єктів для вчинення цілої низки суспільно небезпечних діянь різного характеру та ступеню тяжкості.

Базовими чинниками та основними характерними рисами комплексної вразливості дітей в якості жертв є, безумовно, їхня фізична

слабкість, безпомічність та психоемоційна нестійкість. Проявами таких дитячих показників є схильність до надмірної, небезпечної довірливості, розгубленості, перебільшеного відчаю, страху, стресу тощо. Тому, саме запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей видається та, безумовно, власне і є не менш важливим та актуальним напрямом боротьби з кримінально протиправною діяльністю, ніж притягнення правопорушників до відповідальності.

Варто зазначити, що всебічне забезпечення та ефективний захист основоположних прав і свобод дітей, повсякчасне попередження будь-якого стороннього порушення та/або того чи іншого незаконного обмеження таких прав і свобод, зокрема, безумовно, і запобігання власне кримінальним правопорушенням проти дітей, є однією із фундаментальних цілей загальноправової та кримінально-правової політики не лише окремих держав, але й всього міжнародного співтовариства. Власне саме тому проблематика нормативізації завдань, принципів, орієнтирів, практичних заходів та очікуваних відчутних результатів імплементації політики запобігання вчиненню протиправних діянь проти дітей є невід'ємною складовою змісту відповідних джерел сучасного міжнародного права із забезпечення та захисту основоположних прав і свобод неповнолітніх. У свою чергу, відповідні міжнародно-правові норми, стандарти, принципи та заходи містяться у цілій низці відомих, гласних, діючих міжнародних (глобальних та європейських) конвенцій, декларацій, рекомендацій, пактів, угод, договорів, планів дій, стратегій, програм тощо. Таким чином, здійснення зазначеного предметно-тематичного розгляду та аналізу, а також заключна оцінка змісту відповідних, предметно-регулятивних норм саме цих, – як універсальних, так і спеціалізованих, – функціонально-цілевих джерел сучасного міжнародного права і є єдиною метою нашого комплексного науково-правничого дослідження.

Отже, увесь наявний, сукупний комплекс відповідних міжнародно-правових норм, інститутів, принципів, стратегій, завдань, рекомендацій та заходів, які в широкому сенсі власне і формують цілісну систему запобігання вчиненню кримінальних правопору-

шень проти дітей, початково відтворюється на основі двох наступних нормативно-правових складових фундаментального характеру.

По-перше, зазначений комплекс оперує системою фундаментальних, достатньо чітких та природних нормативізованих термінологічних понять та уявлень про дитину як таку та притаманні їй соціально-вікові, фізично-вікові та психологічно-вікові характерні риси. Так, ст. 1 Конвенції про права дитини визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше¹⁹². Принцип 2 даної Декларації більш конкретно проголошує, що дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини¹⁹³. Таким чином, безумовним видається те, що заходи та дії із належного, спеціального правового захисту та спеціальної охорони дитини власне після її народження та, додамо від себе, в процесі її поступового дорослішання, мають на увазі і запобігання її віктимізації, тобто передбачають комплексне попередження вчинення кримінальних правопорушень проти неї.

По-друге ж, системоутворюючого, фундаментального значення має нормативізація змісту та важливості низки універсальних прав і свобод дитини, а також беззаперечного ціннісного імперативу щодо їх гарантування.

Згідно, наприклад, ст. 3, 4 та 5 Загальної декларації прав людини, кожній людській особі, безумовно, незалежно від її віку, гарантовано право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу від перебування у рабстві або у підневільному стані, свободу від тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує

---

¹⁹² Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

¹⁹³ Там само.

гідність, поводження і покарання¹⁹⁴. Усі вказані, в також деякі інші універсальні права будь-якої людської особи, зокрема, таким чином, і дитини, нормативно забезпечено також, наприклад, згідно положень ст. 2, 3, 4, 5, 9, 10 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (відомої власне в якості Європейської конвенції про права людини і основоположні свободи)¹⁹⁵. Ці ж самі людські (і дитячі) права і свободи нормативізовано також у ст. 6, 7, 8, 9, 18 та 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права¹⁹⁶. Універсальні права людини гарантовано власне за дитиною і згідно, наприклад, ст. 6, 7 8 та ін. Конвенції про права дитини (право на життя, здоровий розвиток, індивідуальності, громадянство, ім'я, сімейні зв'язки тощо)¹⁹⁷.

Власне ж необхідний нам предметно-тематичний, системний, нормоутворюючий аспект всіх наведених універсальних прав і свобод людини і, таким чином, безумовно, дитини, логічно полягає саме і у тому, що діти можуть стати жертвами таких кримінальних правопорушень як вбивство, нанесення тяжких, середніх та інших тілесних ушкоджень, незаконні вилучення та продаж внутрішніх органів, викрадення, работоргівля, незаконне переміщення та неповернення із-за кордону, трудова, рабська, зокрема і сексуальна та/або порнографічна експлуатація, насильство, незаконне (насильницьке) вербування, фізичні та моральні знуцання, приниження особистої гідності, примушення до вчинення певних незаконних дій, особистісна дискримінація на тій чи іншій підставі тощо.

Таким чином, як ми бачимо, ніщо інше, як безпосереднє суспільно небезпечне порушення наведених універсальних дитячих прав і сво-

---

¹⁹⁴ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

¹⁹⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

¹⁹⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

¹⁹⁷ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

бод саме по собі є безумовним кримінальним правопорушенням, якому треба всіляко, системно, ефективно та комплексно запобігати, зокрема і через зусилля всього міжнародного співтовариства.

Фундаментального предметного значення в рамках нашої теми, на наш погляд, має і універсальне право людини і, таким чином, дитини, на соціальне забезпечення, яке гарантується положеннями ст. 22 Загальної декларації прав людини¹⁹⁸. Аналогічне право дитини нормативізовано і згідно змісту Принципу 4 Декларації прав дитини, згідно якого дитина має отримувати гідне харчування, житло, повноцінний відпочинок і якісне медичне обслуговування¹⁹⁹. Власне очевидний антикримінальний, антивіктимний, застережний вимір даного права відтворюється у тому, що віктимізація дитини може статися саме через її більше або менше соціальне неблагополуччя (бідність, голод, бродяжництво, відсутність житла або неприпустимі умови домашнього проживання тощо).

Аналогічного змісту, згідно ст. 25 Загальної декларації прав людини, набуває і право людини (і дитини) на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї²⁰⁰. Таке саме право всіх людей, без винятку, забезпечено і згідно ст. 9 та 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права²⁰¹. Ч. 1 ст. 10 даного Пакту зазначає, у свою чергу, що сім'я, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися по можливості якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей та їх виховання²⁰².

¹⁹⁸ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

¹⁹⁹ Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

²⁰⁰ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

²⁰¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

²⁰² Там само.

Власне дитяче право на користування благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини, гарантоване дитині згідно ст. 26 та 27 Конвенції про права дитини²⁰³. Тому ми і маємо зазначити, що максимальне усунення чинників, причин та фактичного стану бідності, матеріально-фінансового неблагополуччя дитини, її батьків, інших родичів та/або законних опікунів, і зміцнення, таким чином, інституту сім'ї, становить беззаперечно важливий, дієвий, ефективний захід/спосіб запобігання вчиненню протиправних діянь проти дітей.

Таку саму соціальноефективну, дієву антивіктимну роль відіграє і право кожної людини і, безумовно, насамперед, дитини, на отримання освіти. Так, зміст ч. 1 ст. 26 Загальної декларації прав людини проголошує, що освіта повинна бути безоплатною, хоча б початкова і загальна, а у ч. 2 цієї ж статті зазначається, у свою чергу, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод²⁰⁴. Принцип 7 Декларації прав дитини також захищає власне дитяче право на здобуття освіти, яка має бути безоплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях²⁰⁵. Це ж саме право є набуває імперативного значення і згідно ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права²⁰⁶ та ст. 28 Конвенції про права дитини²⁰⁷.

Таким чином, усунення загального соціального неблагополуччя дитини, яке має вираз, насамперед, у її матеріально-фінансових

²⁰³ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²⁰⁴ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

²⁰⁵ Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

²⁰⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

²⁰⁷ Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

нестатках та неотриманні нею того чи іншого рівня освіти, є однією із необхідних, фундаментальних заporук у справі запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей.

Запобігання вчиненню кримінальних правопорушень як проти дорослих осіб, так і проти дітей має здійснюватися, безумовно, і через недопущення, згідно ст. 12 Загальної декларації прав людини, будь-якого безпідставного посягання на недоторканність житла, тайну кореспонденції або на честь і репутацію. Кожна людина і, таким чином, дитина, має право на захист закону від такого втручання або таких посягань²⁰⁸. Відчутного антивіктимного, запобіжного, попереджувального значення мають також і власне правоосвітні положення ч. 1 ст. 29 даної Декларації, яка зазначає, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи. Такими обов'язками перед суспільством, які має усвідомлювати та виконувати в даному випадку доросла людина, є ніщо інше, як невчинення будь-яких кримінальних правопорушень, зокрема і правопорушень проти дітей, а також ціннісно-імперативне, обережне ставлення до дитячого життя, здоров'я, свободи, недоторканності, моралі тощо.

Також не можна оминати і змісту загальносоціальних антивіктимних положень ч. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Так, людині (і дитині) гарантовано право на участь у культурному житті та користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування. В цілому ж, у ч. 1 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права змістовно підсумовується все вищенаведене. Так, кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави²⁰⁹.

²⁰⁸ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року.
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

²⁰⁹ Там само.

Власне тому необхідно окремо зазначити, що становище дитини як малолітньої особи нормативно відтворює і її становище/статус як потенційної малолітньої жертви, а загані заходи із її захисту, у свою чергу, є спрямованими саме і на попередження вчиненню протиправних діянь проти неї.

Стаття ж 26 даного Пакту фундаментально зазначає, що всі люди і, таким чином, діти, є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. Цей самий принцип заборони будь-якої дискримінації дитини забезпечено і згідно ч. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, в якій зазначається, що особливих заходів охорони і допомоги має вживатися щодо всіх дітей і підлітків²¹⁰. Дане право змістовно відтворює і право людини (та дитини) на попередження вчиненню кримінальних правопорушень проти неї. Однак імперативність прав та інтересів власне дитини та її, знову ж таки, достатньо непрямий, опосередкований антивіктимний вимір було нормативізовано у Конвенції про права дитини.

Так, ч. 1 та 2 ст. 3 Конвенції про права дитини зазначають, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини; держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів²¹¹. Не менш важливі антивіктимні положення містяться у ч. 3 ст. 3 даної Конвенції, де передбачено, що необхідно забезпечувати, щоб уста-

²¹⁰ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

²¹¹ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

нови, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду²¹². Таким чином, професійна компетентність та морально-ціннісні орієнтири працівників відповідних державних установ є необхідною, невід'ємною складовою дитячої антивіктимної політики будь-якого суспільства.

Згідно ст. 5 даної Конвенції, держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною. Дані антивіктимні положення логічно доповнюються змістом ч. 1 ст. 9 даної Конвенції, згідно якої держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини²¹³. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини. Отже, не може бути жодних сумнівів у тому, що зростання дитини в сімейному, родинному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння є дієвим засобом запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти неї. Однак діючі складові міжнародно-правової системи запобігання вчиненню суспільно небезпечних діянь проти неповнолітніх можливо розглянути на прикладі боротьби із тими чи іншими конкретними кримінальними правопорушеннями. Тому звернемося

²¹² Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²¹³ Там само.

до змісту загальної кримінологічної та антивіктимної складової Конвенції про права дитини.

Так, наприклад, ч. 1 ст. 11 даної Конвенції зазначає, що держави-учасниці вживають заходів (зокрема, таким чином, і запобіжних) для боротьби з незаконним переміщенням і поверненням дітей із-за кордону²¹⁴. Також, згідно ст. 16 даної Конвенції, злочинним визнається свавільне або незаконне втручання в здійснення дитячого права на особисте і сімейне життя, недоторканність її житла, таємницю її кореспонденції або незаконне посягання на її честь і гідність²¹⁵. Тобто дитина має право на законний захист від такого втручання або посягання.

Дитячу антивіктимну політику викладено і у ст. 19 даної Конвенції. Зазначається, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури²¹⁶. Ст. 20 даної Конвенції знову ж таки нормативізує важливість та дієвість антивіктимної турботи за дитиною, яка опинилась у тяжких сімейних, невизначених обставинах. Зазначається, що дитина, яка тимча-

---

²¹⁴ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²¹⁵ Там само.

²¹⁶ Там само.

сово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною²¹⁷.

Саме тому фундаментальні та дієві дитячі антивіктимні складові повинні відтворюватися і, наприклад, у національній політиці усиновлення дітей. Так, ст. 21 даної Конвенції зазначає, що держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони: забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно з застосовуваними законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірно, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною; визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим; забезпечують, щоб у випадку усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення всередині країни²¹⁸. Також, як відомо, безумовними, легкими жертвами протиправних діянь можуть стати власне діти з особливими фізичними і психологічними потребами/вадами.

З огляду на це, зміст ч. 2 ст. 23 даної Конвенції забезпечує право неповноцінної дитини на особливе піклування. Держави-учасниці

---

²¹⁷ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²¹⁸ Там само.

заохочують і забезпечують надання, за умови наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину²¹⁹. Тяжким злочином, вчиненню якого необхідно всіляко запобігати, є і та чи інша незаконна експлуатація дитини. Так, ст.ст. 32, 33 та 34 даної Конвенції визнають право дитини на захист, тобто попередження, від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку, від залучення дітей до протизаконного виробництва наркотичних та психотропних речовин і торгівлі ними, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень²²⁰.

З цього приводу вірною є думка А.О. Джужі, щодо того, що повнота виявлення сексуальних правопорушень та успішні результати попереджувальної роботи з ними особливо залежать від відповідних джерел інформації, до яких належать: матеріали, що надходять на звільненого з місць позбавлення волі, особливо в частині, що стосується його статевої поведінки; матеріали справ цивільного провадження, шлюбнорозлучних справ, про позбавлення батьківських прав тощо, а також матеріали про відмову в порушенні кримінальних справ за фактами, пов'язаними із сексуальною аморальною поведінкою, оперативно-розшукові дані; відомості, наявні в медичних витверезниках, приймальниках-розподільниках, у тому числі для неповнолітніх; характеристики за місцем проживання, роботи, навчання, проведення дозвілля щодо конкретних осіб; дані громадських організацій, що функціонують у сфері охорони правопорядку; матеріали медичних установ, у тому числі акти експертиз та освідчень, історії хвороб, дані диспансерних спостережень, бесід із психіатрами,

---

²¹⁹ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²²⁰ Там само.

невропатологами, сексологами, сексопатологами²²¹. Сексуальне і побутове насильство є складними проблемами, з корінням на соціальному та індивідуальному рівні. Таким чином, запобігати сексуальному насильству в сім'ї потрібно починати з комплексного підходу. Цей підхід має включати вивчення всіх особливостей з кожної конкретної справи, вивчення кожної особи злочинця та жертви. До того ж слід спиратись на той факт, що також потрібно відштовхуватись від факту, що незалежно від життєвих обставин кожна людина може змінити своє життя на краще^{222, 223}. Ми не можемо не погодитись із ученими, оскільки сексуальна експлуатація дитини її ж родичами є достатньо латентним, а тому ще більш небезпечним видом посягання на законні права та свободи дитини. Не можна оминати увагою й той факт, що постійне знаходження дитини в умовах нездорової родинної обстановки може призводити до появи у неї самої психічних відхилень, перверсій, що може призводити до самогубств та девіацій. Отже, у таких випадках першочерговими заходами має бути ізоляція дитини від такої родини, а також комплексна психологічна допомога та реабілітація, спрямована на витіснення негативних спогадів та асоціацій. Взагалі, серед чисельних джерел сучасного міжнародного права, які стосуються проблематики боротьби із конкретними видами кримінальних правопорушень, саме Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства нормативно передбачає, по-перше, власне саму політику боротьби із означеним правопорушенням, яке, у свою чергу, може бути вчиненим саме проти дітей, а по-друге, в даному міжнародно-правовому документі передбачено положення саме про відповідні запобіжні, попереджувальні, антивіктимні заходи. Першим

---

²²¹ Джужа А. О. Розпусні дії сексуального характеру щодо дітей та підлітків. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 31.

²²² Христова Г. О. Судовий захист від насильства в сім'ї: інформ. матеріали для суддів. К. : Юрінком Інтер, 2010. С. 23

²²³ Джужа А. О. Правові засади запобігання злочинам у контексті міжнародних стандартів захисту прав дитини в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 6. С. 263.

видом необхідних попереджувальних заходів є забезпечення обізнаності дорослого суспільства з даної проблематики, до представників якого належать особи, які контактують із дітьми та мають надавати їм відповідну допомогу.

Так, у ч. 1 та 2 ст. 5 «Наймання, навчання та підвищення обізнаності спеціалістів, які працюють у контакті з дітьми» глави II «Запобіжні заходи» даної Конвенції говориться, що кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для сприяння обізнаності про захист і права дітей серед осіб, які постійно контактують з дітьми в галузях освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, у судовій та правоохоронній сферах і в галузях, пов'язаних зі спортом, культурою та відпочинком. Кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення надання особам, згаданим у пункті 1 цієї статті, відповідних знань про сексуальну експлуатацію та сексуальне насильство стосовно дітей, засоби виявлення таких явищ та можливості, згадані в пункті 1 статті 12 цієї Конвенції²²⁴. Наступним запобіжним заходом, згідно ч. 3 даної статті є специфічне, цілком виправдане обмеження професійних прав окремих категорій осіб. Так, зазначається, що кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів відповідно до свого національного законодавства для забезпечення умов, за яких унеможлиблюється зайняття кандидатами, засудженими за вчинення діянь сексуальної експлуатації або сексуального насильства стосовно дітей, професіями, виконання яких передбачає регулярні контакти з дітьми²²⁵. Таке відношення міжнародного законодавця до запобігання сексуальному насильству у відношенні дітей є цілком виправданим. На сьогоднішній день більшість європейських країн вже мають у своєму законодавстві шляхи перевірки кандидатів, які претендують на роботу, пов'язану зі спілкуванням з неповнолітніми особами (серед яких: створення баз даних осіб, засуджених за педофілію, знуцання над

²²⁴ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927

²²⁵ Там само.

дітьми тощо). Вважаємо, що такі перевірки сприятимуть зниженню кількості випадків сексуальної експлуатації дітей.

Ще одним видом антивіктимного заходу є освіта власне самих дітей, потенційних жертв таких злочинів. Ст. 6 «Освіта для дітей» даної Конвенції зазначає, що кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення отримання дітьми протягом дошкільної та загальної середньої освіти інформації про ризик сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також про засоби самозахисту відповідно до їхнього рівня розвитку. Ця інформація, яка забезпечується, де це доречно, у співробітництві з батьками, надається в загальнішому контексті інформації про статеве життя, звертає особливу увагу на випадки ризику, особливо ті, які містять використання нових інформаційно-комунікаційних технологій²²⁶. Не меншої уваги приділено і питанню контролю за поведінкою осіб, які здатні вчинити такі злочини. Тому у ст. 7 «Програми або заходи запобіжного втручання» сказано, що кожна сторона забезпечує можливість доступу тим особам, які побоюються, що можуть учинити будь-яке з правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції, де це доречно, до програм або заходів ефективного втручання, спрямованих на оцінювання та недопущення ризику можливого скоєння правопорушень²²⁷. Іншим запобіжним заходом є залучення громадських зусиль для протидії таким злочинам. Ст. 8 «Заходи для громадськості» даної Конвенції передбачає, що кожна сторона вживає комплексних заходів з підвищення обізнаності громадськості, надаючи інформацію про явище сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей і про запобіжні заходи, яких може бути вжито. Кожна сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для запобігання розповсюдженню матеріалів, що рекламують установлені відповідно до цієї Конвенції правопорушення, або для заборони їх²²⁸.

²²⁶ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927

²²⁷ Там само.

²²⁸ Там само.

Популяризація здорових міжстатевих відносин та відсутність нагальної пропаганди гомосексуалізму є чинниками, які створюють базис, здатний витіснити зі свідомості населення думки щодо допустимості ведення безладного статевого життя, укорінити позиції щодо недопустимості залучення дітей до перегляду порнографії, фільмів, які мають еротичні сцени тощо. Доросла людина має позиціонуватись як безумовний взірець правомірної, здорової поведінки.

Ну і останнім заходом із запобігання вказаного злочину проти дітей є залучення останніх та відповідних активних секторів до вироблення відповідної національної політики. У ст. 9 «Участь дітей, приватний сектор, засоби масової інформації та громадянське суспільство» Конвенції йдеться про те, що кожна сторона сприяє участі дітей відповідно до їхнього рівня розвитку в розробці та реалізації державної політики, програм або інших ініціатив стосовно боротьби із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей. Кожна сторона заохочує приватний сектор, зокрема сектор інформаційно-комунікаційних технологій, індустрію туризму та подорожей, банківський та фінансовий сектори, а також громадянське суспільство брати участь у розробці та реалізації політики запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і застосовувати внутрішні норми шляхом здійснення саморегулювання або спільного регулювання. Кожна сторона заохочує засоби масової інформації висвітлювати належну інформацію стосовно всіх аспектів сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей з належною повагою до незалежності засобів масової інформації та свободи слова. Кожна сторона заохочує фінансування, зокрема, де це доречно, шляхом створення фондів, а також проектів і програм, які громадянське суспільство виконує для запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і для їхнього захисту²²⁹. Таким чином, можна підсумувати, що міжнародне законодавство хоча і має

---

²²⁹ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927

дещо поверхневий підхід до проблематики сексуальної експлуатації дитини, але передбачає окремі положення, які певним чином сприяють вдосконаленню стратегій боротьби з таким видом суспільно небезпечних посягань.

Важливого та логічного значення має і запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти тих дітей, які самі порушили кримінальне законодавство. Тому у ст. 37 розглядуваної Конвенції зазначається, що держави-учасниці забезпечують, щоб: жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років; жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу; гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, жодна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин²³⁰. Отже, дане положення ще раз підтверджує той факт, що необхідним є встановлення доцільності та корисності спілкування дитини зі своїми родичами, виключення можливості, що саме останні є детермінантами віктимної поведінки неповнолітнього, а подальший взаємозв'язок може призвести до пригнічення волевиявлення майбутнього дієздатного члена суспільства.

Отже, сучасне міжнародне право відтворює правовий статус дітей-потенційних та/або фактичних жертв кримінальних правопорушень в рамках системи міжнародних норм про забезпечення

---

²³⁰ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927

універсальних прав і свобод людини і, безумовно, таким чином, дитини. Відповідні, розглянуті нами норми сучасного міжнародного права передбачають різні обов'язкові заходи із запобігання вчиненню суспільно небезпечних діянь проти дітей. Однак сучасне міжнародне право вимагає розробки та підписання окремого, універсального, деталізованого, предметно-спеціалізованого правового джерела з питань запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей.

4.2. Міжнародні та європейські правові акти про допомогу дітям, які стали жертвами кримінальних правопорушень

Не може виникнути жодних сумнівів у тому, що фундаментальний теоретичний та емпіричний базис сучасної вітчизняної та закордонної віктимології справляє безпосередній, необхідний та ґрунтовний вплив на зміст відповідних норм кримінального та будь-якого іншого предметно-галузевого права суверенних держав та міжнародного права. Фундаментальні категорії, поняття та новітні фактичні та статистичні віктимологічні дані, поряд, безумовно, із іншими важливими правничими та соціальними чинниками, сукупно обумовлюють необхідне реформування, суттєве змістовне доповнення тих чи інших предметно-регулятивних правових галузей. Так, наприклад, як відомо, доробки власне дитячої віктимології обумовили суворе нормативне забезпечення особливого, специфічного правового статусу дітей (підлітків, неповнолітніх осіб) в якості жертв кримінальних правопорушень, їхніх конституційних, різноманітних соціальних та суто, наприклад, процесуальних прав та дієвий механізм комплексної імплементації всіх таких прав.

Всеосяжна допомога дітям-жертвам кримінальних та будь-яких інших правопорушень, всебічний захист їхніх прав в рамках подальшого судового провадження (розгляду), комплексна психологічна та соціальна реабілітація таких дітей, надання їм законної матеріальної та моральної компенсації за завданні їм страждання та збитки

є суттєвими, необхідними показниками нормативної розвиненості, всеохоплюючої, зокрема і віктимологічної регулятивності та належної справедливості кримінального та іншого права тієї чи іншої держави. Таким чином, норми, наприклад, кримінального права про обов'язкову та всебічну правову та соціальну допомогу дітям-жертвам є такою самою важливою правовою та соціальною складовою, як власне і відповідні норми права про кримінальну відповідальність та покарання за суспільно небезпечні діяння проти даної вікової та соціальної категорії жертв.

Однак, як відомо, низка як обов'язкових, так і рекомендаційних або декларативних правових принципів та стандартів про допомогу дітям-жертвам, яка обумовлює, у свою чергу, зміст відповідних норм сучасного кримінального та іншого права окремих держав (та цілих груп держав), міститься також і в різних міжнародних (універсальних та регіональних) джерелах права: міжнародних деклараціях, конвенціях, договорах, рекомендаціях, пактах тощо. Дані джерела міжнародного права відтворюють увесь комплекс необхідних правових положень про дітей-жертв кримінальних правопорушень. Ці положення, у свою чергу, визначають віктимні, соціальні та вікові особливості таких дітей, забезпечують їхні універсальні права на життя, здоров'я, свободу, особистісну безпеку та недоторканність, забезпечують надання їм правової та іншої допомоги та захисту в разі, якщо вони стали жертвами протиправних діянь, гарантують імплементацію вимоги про законне покарання зловмисників та права на отримання такими дітьми законної матеріально-фінансової, майнової, моральної та іншої компенсації тощо.

Таким чином, саме відповідні правові положення джерел міжнародного універсального та європейського регіонального права про допомогу дітям-жертвам кримінальних правопорушень стануть об'єктом та предметом нашого науково-правничого розгляду. Отже комплексне відтворення правового статусу дітей в якості потенційних та/або фактичних жертв початково здійснюється, на наш погляд, в рамках системи міжнародних норм про забезпечення універсальних прав і свобод людини і, безумовно, таким чином, дитини.

Важливими, на наш погляд, є положення ст. 18 та 19 Декларації про права людини, які забезпечують права людини (і дитини) на свободу думки, совісті і релігії, переконань і на вільне їх виявлення. Діти, як відомо, можуть стати жертвами кримінальних правопорушень, пов'язаних також із релігійним та політико-ідеологічним екстремізмом, фанатизмом, насильством та, зокрема, відкритим та безапеляційним релігійним та політико-ідеологічним примусом. Стаття ж 7 даної Декларації забезпечує, у свою чергу, право всіх людей (і, знову ж таки, дітей) на рівний захист законом. Це означає, безумовно, і те, що кожна людина будь-якого віку, в тому числі і дитячого, має право на захист своїх процесуальних, матеріальних, моральних та всіх інших законних прав в якості жертви всіх вищенаведених діянь. Таким чином, суттєвими аналогами поняття «діти-жертви кримінальних правопорушень» можна вважати поняття «підлітки-жертви кримінальних правопорушень» та «неповнолітні особи-жертви кримінальних правопорушень».

Усі зазначені права будь-якої людської особи, зокрема і дитини, нормативно забезпечено також і згідно положень ст. 2, 3, 4, 5, 9, 10 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи)²³¹. Зокрема в ст. 13 даної Конвенції йдеться про те, що кожен, зокрема і дитина, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному (тобто, таким чином, судовому) органі. Однак соціально-правовий інститут власне допомоги дітям взагалі та, таким чином, опосередковано і дітям-жертвам кримінальних правопорушень було вперше проголошено саме у Декларації прав дитини.

Так, Принцип 8 Декларації проголошує, що дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, яка першою одержує захист і допомогу. Обов'язковість допомоги дітям нормативізовано також і згідно від-

²³¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

повідних положень Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Так, в ч. 3 ст. 10 даного Пакту говориться про те, що особливих заходів охорони і допомоги має вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою²³². Очевидна та невід'ємна кримінологічна спрямованість цих норм також обумовлена, на наш погляд, подальшим та постійним зазначенням незаконності, злочинності, кримінальності певних дій по відношенню до дітей. Так, суворо заборонено: здійснювати економічну і соціальну експлуатацію дітей, застосувати їх у праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я (в рамках, наприклад, порнографічної та/або іншої подібної неприпустимої, протиправної експлуатації) чи небезпечній для життя або такій, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку.

Серед інших незаконних, протиправних дій, вчинення яких призводить до набуття дітьми правового статусу жертв кримінальних правопорушень, ч. 2 ст. 8 Конвенції про права дитини визначає протизаконність, злочинність позбавлення дитини частини або всіх елементів її індивідуальності (громадянства, ім'я, сімейних зв'язків). Зазначається, що держави-учасниці даної Конвенції забезпечують дитині необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності. В ст. 11 даної Конвенції протизаконною дією вважаються також і незаконне переміщення дітей та їхнє неповерненням із-за кордону²³³. Стаття 16 даної Конвенції передбачає і неприпустимість свавільного або незаконного втручання в здійснення дитиною її права на особисте і сімейне життя, недоторканність її житла, таємницю її кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Незаконність залучення дітей до протизаконного виробництва наркотичних речовин і торгівлі ними зафіксовано у ст. 33 даної Конвенції. А ст. 35 даної Конвенції забороняє, у свою

²³² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

²³³ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

чергу, викрадення дітей, торгівлю дітьми чи їх контрабанду в будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Зазначимо також, що обов'язковість допомоги жертвам кримінальних правопорушень і, безумовно, жертвам дитячого віку нормативізовано в рамках тих чи інших джерел міжнародного права з питань захисту людини від певних видів кримінальних та інших протиправних діянь. Так, наприклад, ст. 15 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень передбачає, що держави-учасниці співробітничать одна з одною та надають одна одній найповніше сприяння в наданні допомоги жертвам насильницьких зникнень, у розшуку, у визначенні місцезнаходження чи звільненні зниклих осіб, а в разі смерті - в екзумації, ідентифікації особи зниклих та поверненні їхніх останків²³⁴. У ч. 1 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права йдеться, у свою чергу, про те, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави²³⁵. Положення ж ст. 26 даного Пакту, цілком аналогічно із положеннями ст. 7 Загальної декларації прав людини, зазначають, що всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону.

Таким чином, універсальний та надзвичайно важливий міжнародно-правовий принцип всебічної недискримінації людини (і дитини), тобто її недискримінації за будь-якою із вищенаведених природних та соціальних ознак, має своє безумовне кримінологічне, кримінально-правове вираження. Діти-жертви злочинів мають право на відповідну правову, право-процесуальну, судово-правову,

²³⁴ Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_154

²³⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

правозахисну, захисну та соціальну допомогу без розрізнення їх за расовою, релігійною, національною, соціальною, майновою та будь-якою іншою приналежністю.

Однак, саме в Конвенції про права дитини вперше було нормативізовано фундаментальні процесуальні права, притаманні, як відомо, кожній людській особі. Так, ч. 2 ст. 12 даної Конвенції передбачає, що дитина має право і можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства²³⁶. Природним є розуміння того, що інтереси дітей, таким чином, можуть бути представлені в рамках судового та/або адміністративного провадження безпосередньо ними самими або через законного представника в разі, коли діти стали жертвами тих чи інших протиправних діянь.

Однак найбільш чітко та предметно правовий імператив надання всілякої допомоги не просто дітям, а саме дітям-жертвам кримінальних правопорушень висловлено в ст. 39 даної Конвенції. В рамках вказаної статті передбачається, що держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини²³⁷.

Надалі, в рамках надзвичайно змістовної та багатоаспектної Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (1996) № 8 державам-членам щодо політики боротьби із злочинністю у Європі, що

²³⁶ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²³⁷ Там само.

змінюється, було наголошено на необхідності дотримання інтересів жертв правопорушень в якості однієї з фундаментальних функцій кримінальної юстиції, посилення довіри потерпілих до кримінальної юстиції та приділення значної уваги фізичним, психологічним, матеріальним та соціальним втратам, яких зазнали жертви. В рамках новітньої політики протидії злочинності, серед інших стратегічних заходів, зазначено необхідність надання допомоги всім жертвам-злочинів (потерпілим)²³⁸.

Насамперед, зазначимо, що основним, фундаментальним показником нормативізації допомоги дітям-жертвам злочинів є надання їм певної, видової групи відповідних прав. Так, наприклад, згідно ч. 2 ст. 1 «Сфера застосування й предмет цієї Конвенції» Глави I «Сфера застосування й предмет цієї Конвенції та визначення» Європейської конвенції про здійснення прав дітей, європейське співтовариство прагне надати дітям процесуальні права та всіляко сприяти здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються²³⁹. Варто зазначити, що хоча справами, що стосуються дітей, згідно ч. 3 даної статті, визнано виключно сімейні справи, тобто власне ті, що пов'язані зі здійсненням батьками своєї відповідальності, процесуальні права необхідні дітям, безумовно, і тоді, коли вони стають жертвами, зокрема і кримінальних правопорушень, скоєних проти них батьками, законними опікунами тощо.

Процесуальними правами дітей взагалі та зокрема дітей-жертв протиправних діянь, згідно ст. 3 «Право бути поінформованим та висловити свою думку під час розгляду справи» та ст. 5 «Інші мож-

---

²³⁸ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (1996) № 8 державам-членам щодо політики боротьби із злочинністю у Європі, що змінюється від 5 вересня 1996 року. URL: <http://belreferatov.net/politika-borby-s-prestupnostyu-i-ugolovnoe-pravo-v-izmenyayushhejsya-evrope/>

²³⁹ Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_135

ливі процесуальні права» п. А «Процесуальні права дитини» Глави II «Процесуальні заходи стосовно підтримки здійснення прав дітей» даної Конвенції, визначено право дітей: а) отримувати всю відповідну інформацію; б) отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; в) бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення; г) клопотати про одержання допомоги від відповідної особи ними особи у висловленні ними своєї думки; г) клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках-адвоката; д) права призначити свого представника; е) здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі²⁴⁰.

Однак у 2006 році в рамках Ради Європи було прийнято новий документ щодо захисту прав та допомоги жертвам-злочинів, в якому міститься тлумачення поняття та конкретні види допомоги жертвам-злочинів. Отже в Розділі 3 «Допомога» Додатку до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів говорить наступне: «Держави мають визначити та підтримати заходи, спрямовані на послаблення негативних наслідків злочину та гарантувати допомогу потерпілим в усіх напрямках їх реабілітації, в межах їхньої громади, вдома і на робочому місці. Доступна допомога має включати надання медичних послуг, матеріальної та психологічної підтримки, а також соціальної допомоги та консультацій. Ці послуги мають надаватися безкоштовно, принаймні безпосередньо після злочину. Потерпілим належить забезпечити якомога кращий захист від вторинної віктимізації. Тим потерпілим, хто з огляду на їхні особистісні характеристики або обставини злочину належить до категорії особливо вразливих, держави мають забезпечити можливість скористатися спеціальними засобами, що найкраще відповідають їхньому становищу. Коли є змога, допомога має надаватися мовою, зрозумілою

²⁴⁰ Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_135

потерпілому»²⁴¹. Таким чином, як ми бачимо, дітей в якості жертв кримінальних правопорушень розглянуто достатньо побічно; їх віднесено до загальної категорії так званих «особливо вразливих осіб». Практичну ж імплементацію вищенаведених положень даної Рекомендації покладено на органи кримінального правосуддя (поліцію), різноманітні служби за місцем проживання (служби з охорони здоров'я, соціального страхування, забезпечення житлом, освіти і працевлаштування), спеціалізовані служби із підтримки потерпілих, спеціалізовані центри, національні «телефони довіри», а також посольства та консульства.

Одним із основних та найперших видів допомоги всім жертвам, зокрема і дітям та їхнім батькам або законним опікунам та представникам є надання відповідної інформації всеохоплюючого характеру. Так, в Розділі 6 «Інформація» розглядуваної Рекомендації зазначається: «Держави мають забезпечити потерпілим доступ до інформації, що стосується їхньої справи та є необхідною для захисту їхніх інтересів та прав. Така інформація має надаватись щойно потерпіла особа вступає в зв'язок з органами охорони правопорядку або кримінального правосуддя чи службами соціальної опіки або медичної допомоги. Вона має бути їй повідомлена усно, а також письмово та по можливості мовою, зрозумілою потерпілому... При інформуванні органів охорони правопорядку або кримінального правосуддя про вчинений злочин інформація, яка надається потерпілому, має, крім того, включати принаймні інформацію про: порядок подальшого провадження та участь у ньому потерпілого; спосіб і умови отримання потерпілим відповідного захисту; спосіб і умови отримання потерпілим компенсації від правопорушника; наявність та, де це потрібно, вартість: правових консультацій, безоплатної правової

---

²⁴¹ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)

допомоги або іншої консультативної допомоги; порядок подання заяви на отримання компенсації від держави за умови відповідності вимогам; будь-які існуючі механізми, що дозволять захистити інтереси потерпілої особи в разі, якщо вона є резидентом іншої держави. Держави мають забезпечити відповідним чином те, що потерпілі отримуватимуть і розумітимуть інформацію про: наслідки їхнього заяви; існування певних стадій розгляду кримінальних справ; вердикт та в відповідних випадках вирок, що його виніс компетентний суд»²⁴². Варто зазначити, що вчасно надана відповідним органам та службам інформація здатна не тільки попередити конкретний протиправний акт, а й унеможливити вчинення цілого комплексу суспільно небезпечних діянь та запобігти віктимізації населення. Особливо це стосується неповнолітніх, психіка яких здатна до саморефлексії.

Наступним видом допомоги жертвам кримінальних правопорушень, зокрема і дітям, є відшкодування від держави. Так у Розділі 7 «Право доступу до інших засобів правового захисту» даної Рекомендації говориться: «Держава має надавати відшкодування на користь: потерпілих від тяжких, навмисних, насильницьких злочинів, включаючи сексуальне насильство; найближчим родичам та утриманцям тих потерпілих, що внаслідок таких злочинів померли. Компенсація потерпілим має призначатися на основі принципу соціальної солідарності. Компенсація має призначатися без затримок, на справедливому та відповідному рівні. Компенсація має надаватися для лікування та реабілітації після фізичних та психологічних травм. Державам слід розглянути можливість призначення компенсації втрачених доходів, витрат на поховання та виплат утриманцям в зв'язку з втратою годувальника. Держави можуть також розглянути

---

²⁴² Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)

можливість призначення компенсації за завданий біль та страждання. Держави можуть розглянути можливість призначення компенсації шкоди, завданої внаслідок злочинів проти власності»²⁴³. Дане положення свідчить про прагнення міжнародного законодавця здійснювати посилену моральну та матеріальну допомогу неповнолітнім, потерпілим від суспільно небезпечних діянь. Така позиція, на нашу думку, є правильною, оскільки втрачені матеріальні блага можуть також у майбутньому призвести до девіацій у особи, яка, наприклад, через брак коштів та складності із працевлаштуванням вимушена заробляти собі на життя кримінально протиправною діяльністю.

Не менш важливим видом допомоги жертвам правопорушень є і страхування (Розділ 9 «Страхування»). Особливе значення, безумовно, має такий вид допомоги жертвам як їхній всебічний захист. Так, у Розділі 10 «Захист» даної Рекомендації говориться наступне: «Держави мають на всіх стадіях процедури забезпечувати захист фізичної та психологічної недоторканності потерпілих. Особливого захисту можуть потребувати ті потерпілі, від яких можна було б вимагати надання свідчень. Потерпілі, щодо яких існує ризик залякування, репресій або повторної віктимізації, мають стати об'єктом особливих заходів захисту. Держави мають розробити правила з метою запобігання повторній віктимізації і протидії їй. Запобігання випадкам повторної віктимізації має бути істотним складником усіх стратегій надання допомоги потерпілим та профілактики злочинності. Потерпілих слід інформувати про ризики повторної віктимізації та способи зниження таких ризиків, а також про сприяння в утіленні запропонованих засобів у життя»²⁴⁴. Положення Розділу 11 «Конфіденційність» даної Рекомендації передбачають право жертви

²⁴³ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)

²⁴⁴ Там само.

злочину на конфіденційність його справи. Безумовно, це є надзвичайно актуальним у випадку коли жертвою злочину є дитина. Так, в даній Рекомендації говориться: «Держави мають вимагати від усіх організацій, як установлених законом, так і неурядових, що підтримують контакт із потерпілими, прийняття чітких норм, згідно з якими вони матимуть право розкривати третім особам відомості, отримані від потерпілого або пов'язані з ним, лише за умови, що: потерпілий дав чітку згоду на розкриття такої інформації; розкрити її вимагає обов'язок або повноваження, встановлені законом»²⁴⁵.

Таким чином, розглядувані положення міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав осіб, постраждалих від суспільно небезпечних діянь, свідчать про прагнення законодавця до вдосконалення взаємовідносин із неповнолітніми жертвами, полегшення їхнього життя та матеріального становища. Держава ні у якому разі не повинна знаходитись в стороні від тяжкої ситуації її громадянина, викликані недосконалою системою боротьби з кримінально протиправною діяльністю. Саме тому заходи та засоби такої боротьби та допомоги її жертвам є взаємопов'язаними феноменами, оскільки своєчасне упередження кримінального правопорушення і є основна допомога його жертві.

4.3. Основні риси сучасних зарубіжних кримінологічних практик запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей

Очевидний та надзвичайно важливий кримінологічний вимір будь-яких національно-державних систем захисту основоположних прав та свобод дітей/підлітків/неповнолітніх осіб відтворюється

---

²⁴⁵ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)

через законне функціонування сукупності принципів, правових норм, стратегій, програм/планів дій, політик, спрямованих саме на ефективне, повсякчасне запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти вказаної категорії потенційних жертв. Даний превентивний кримінально-правовий та соціальний практичний інститут є достатньо поширеним та розвинутим в переважній більшості сучасних держав, незалежно від їхнього географічного розташування та належності до тієї чи іншої правової та культурно-цивілізаційної сім'ї. Є цілком природним та давно усталеним розуміння того, що необхідним та дієвим заходом боротьби із дитячою віктимністю, окрім покарання правопорушника, є завчасне попередження, завчасна стратегічна превенція кримінальних правопорушень проти дітей. Тому в цілому, таким чином, в рамках будь-якого сучасного суспільства, незалежно від того, чи перебуває воно на сучасній або архаїчній, наприклад, родоплемінній стадії соціокультурного, політичного та економічного розвитку, дитина становить значущу, найбільшу соціальну та генеро-біологічну цінність. На сьогоднішній день цивілізоване міжнародне співтовариство як сукупність держав, будучи об'єднаним спільними цінностями з цієї проблеми, накопичує, відтворює, розвиває та передає надзвичайно багатий національний соціальний та правовий досвід у сфері запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей. Варто зазначити, що даний досвід є, з одного боку, дещо специфічним, відмінним, особливим у кожній окремій державі і, водночас, як це не дивно, єдиним, уніфікованим, універсальним під впливом тих чи інших чинників.

Власне саме тому цілі, завдання, принципи, орієнтири, практичні заходи та відчутні, практичні результати сучасної зарубіжної державної політики у сфері запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей є актуальним предметом кримінологічного дослідження. Фундаментальним, ціннісним, стратегічним, спрямовуючим, беззаперечним орієнтиром для переважної більшості національно-державних систем запобігання вчиненню протиправних діянь проти дітей виступають конкретні, предметні положення низки універсальних міжнародно-правових актів (конвенцій, декла-

рацій, хартій, пактів, рекомендацій, стратегій) у сфері визначення та захисту основоположних прав і свобод дитини.

Так, наприклад, у Преамбулі до Декларації прав дитини актуалізується, що дитина, саме «внаслідок її фізичної і розумової незрілості» і, таким чином, вразливості, «потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження»²⁴⁶. Власне саме тому у Принципі 9 даної Декларації проголошено, у свою чергу, в узагальнюючому, підсумковому контексті, що «дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона, тобто дитина, не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі»²⁴⁷.

Таким чином, безумовним видається те, що будь-які заходи, дії, зусилля із належного, спеціального правового та іншого захисту, а також спеціальної охорони дитини власне після її народження та в процесі її поступового дорослішання, передбачають і запобігання її раптовій, спонтанній віктимізації. Вони передбачають комплексне попередження вчинення тих чи інших кримінальних правопорушень проти неї. Зазначена нормативна імперативність такої турботи про дитину, необхідність її комплексного, повсякчасного, зокрема, таким чином, і кримінально-правового захисту зумовлюється, у свою чергу, самим інститутом основоположних прав і свобод людини. Такими правами, в їх самому узагальненому вигляді, є право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу від перебування у рабстві або у підневільному стані, свободу від тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження і покарання.

Усі вищезазначені універсальні права будь-якої людської особи, зокрема і дитини, нормативно забезпечено згідно правових положень ст. 3, 4 та 5 Загальної декларації прав людини²⁴⁸, а також, наприклад, згідно положень ст. 2, 3, 4, 5, 9, 10 та 13 Конвенції про захист прав

²⁴⁶ Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

²⁴⁷ Там само.

²⁴⁸ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

людини і основоположних свобод (Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи)²⁴⁹, ст. 6, 7, 8, 9, 18 та 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права²⁵⁰, ст. 6, 7, 8 Конвенції про права дитини (право на життя, здоровий розвиток, індивідуальності, громадянство, ім'я, сімейні зв'язки тощо)²⁵¹. В цілому ж, відповідну соціальну та кримінально-правову запобіжну практику окремих держав можна та слід розглядати на прикладі запобігання вчиненню конкретних видів протиправних діянь проти дітей.

Якщо звернутися до норм європейського кримінального законодавства, то варто зазначити, що останнє, в умовах європейської тісної кримінально-правової інтегрованості, складається із двох рівнозначних та взаємопов'язаних змістовних елементів: загальноєвропейського наднаціонального законодавства та суто національного законодавства окремих європейських країн. Відповідні кримінально-правові норми окремих європейських держав є безпосереднім змістовним відображенням відповідного загальноєвропейського наднаціонального законодавства. Воно ж, у свою чергу, цілком змістовно наслідує діючим універсальним правовим нормам, стандартам ООН.

Так, наприклад, у п. а) та с) ст. 1 «Цілі» Розділу I «Цілі, принцип недискримінації та визначення» Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 року зазначено, що першочерговими цілями даної Конвенції є саме: а) запобігання та боротьба із сексуальною експлуатацією та сексуальними зловживаннями проти дітей та б) сприяння державному та міжнародному співробітництву проти сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань проти дітей²⁵². Предметно-

²⁴⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

²⁵⁰ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

²⁵¹ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²⁵² Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. URL: <https://rm.coe.int/1680084822>

цільовий Розділ II «Запобіжні заходи» даної Конвенції визначає та нормативізує конкретні практичні заходи із запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей. Ці заходи безпосередньо стосуються як тих осіб, які мають запобігати вчиненню протиправних діянь проти дітей, самих дітей-потенційних жертв, небайдужої громадськості та представників приватного сектору та, як це не дивно, самих потенційних правопорушників.

Ст. 5, 6, 7, 8 та 9 даного Розділу передбачають: а) наймання, навчання та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з дітьми; б) надання дітям спеціальних знань, володіння якими здатне уберегти їх від потрапляння в число жертв сексуальних злочинів; в) програми/заходи (!) із запобіжного втручання, які передбачають доступ тим особам, які побоюються, що вони можуть вчинити будь-яке із правопорушень, установлених цією Конвенцією до програм або заходів ефективного втручання, спрямованих на оцінювання та недопущення ризику можливого скоєння ними сексуальних правопорушень проти дітей; г) підвищення обізнаності громадськості про злочини сексуальної експлуатації та сексуального насильства проти дітей і про запобіжні заходи, яких може бути вжито; ґ) залучення дітей, представників приватного сектору, засобів масової інформації та представників громадянського суспільства до спільної, скоординованої боротьби із даними злочинами²⁵³.

На певну підтримку нашого твердження про те, що наднаціональне кримінально-правове законодавство країн Європи визначає політику, дії, стратегію у сфері запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей слід навести положення Розділу III «Спеціалізовані установи та координуючі органи» даної Конвенції.

Так, п. 1 ст. 10 «Національні засоби координації та співробітництва» даного Розділу говорить про необхідність вжиття заходів задля забезпечення координації на національному або місцевому рівнях між різними установами, відповідальними за захист дітей від

²⁵³ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. URL: <https://rm.coe.int/1680084822>

сексуальної експлуатації та сексуального насильства, запобігання цим явищам та боротьбу з ними, зокрема в галузях освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, правоохоронних та судових органів²⁵⁴. Не менш важливим є зміст і підп. б) п. 2 даної статті, який визначає необхідність наявності механізмів для збору даних або інформаційних центрів на національному або місцевому рівні та в співробітництві з громадянським суспільством для попереджувального спостереження за явищем сексуальної експлуатації та сексуального насильства проти дітей і для його оцінювання з урахуванням вимог стосовно захисту особових даних²⁵⁵.

Важливі заходи із запобігання, протидії можливій або подальшій сексуальній експлуатації дитини є також, відповідно до ст. 12 та 13 Розділу IV «Засоби для захисту та допомога жертвам», заохочення практики конфіденційного повідомлення відповідних соціальних служб про підозру в сексуальній експлуатації та сексуальному насильстві над дітьми та функціонування інформаційних служб, які називаються лініями допомоги²⁵⁶. Так, Європейська телефонна лінія із допомоги дітям повідомляє у своєму звіті за 2013 р., що «за минулі десять років на дитячі телефони довіри надійшло майже 58 мільйонів дзвінків. У звіті зазначено причини, з яких діти шукають допомоги; сказано, що 2,1 млн. дзвінків здійснено дітьми через факти жорстокого поводження та насильства; чисельність таких дзвінків збільшилася в умовах економічної кризи»²⁵⁷. Зазначене, на нашу думку, має логічне пояснення: економічна криза, нестабільна політична ситуація в країні – побічно стають чинниками агресивної поведінки населення чрез брак коштів, робочих місць тощо. Такий стан справ призводить до ситуацій, в яких дорослі шукають у своїй

---

²⁵⁴ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. URL: <https://rm.coe.int/1680084822>

²⁵⁵ Там само.

²⁵⁶ Там само.

²⁵⁷ Anna Dimitrova. Violence towards children in the EU. Current situation. In-depth analysis. *EPRSEuropean Parliamentary Research Service Members' Research Service November*. 2014. PE 542.139.

дитині засіб виплеснути негативні емоції, які часто не контролюють, що має наслідком фізичне насильство та жорстоке поводження.

Якщо ж, наприклад, дитина може стати або стає жертвою сексуальної експлуатації з боку її сімейного оточення, то запобіжними заходами, згідно п. 3 ст. 14 «Допомога жертвам» даного Розділу Конвенції, можуть бути: а) усунення ймовірного злочинця; б) вилучення жертви з її сімейного оточення²⁵⁸. В цілому, європейське співтовариство визнає надзвичайну важливість саме запобіжним антикримінальним заходам. Так, в даному звіті зазначається, що «насильство проти дітей не є неминучим і його можна уникнути. В той же час ступень та серйозні наслідки даної проблеми висвітлюють важливість запобігання. Згідно стандартів Всесвітньої організації охорони здоров'я, застосування запобіжних заходів однозначно розширюватиметься на тлі довгострокових та короткострокових витрат через факти жорсткого поводження з дітьми та нехтування цією проблемою окремими особами, сім'ями та суспільством. Це, у свою чергу, вимагає наявності громадської стратегії із охорони здоров'я, основою якої були б чіткі факти та багатосторонній підходи до ефективних грошових витрат, всеохоплюючої освіти, діяльності соціальних служб, правового поля та залучення представників місцевої влади, помічників у медичній сфері та неурядових організацій²⁵⁹. В даному звіті чітко визнається, що «держави-члени ЄС поступово встановлюють власне національне законодавство згідно міжнародних та власне європейських стандартів»²⁶⁰.

Цікавим є також те, що в даному звіті визнається наступне. Так, сказано, що «порівняння національних політик у сфері запобігання та захисту є достатньо складним завданням. Різноманітні національні ініціативи, спрямовані на попередження насильства проти дітей, було оформлено у вигляді всеохоплюючих програм (попередження сексуального насильства, надання суспільству знань через медійні

²⁵⁸ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²⁵⁹ Там само.

²⁶⁰ Там само.

кампанії, заходи із ліквідації бідності, ініціативи задля зниження конфліктів у сімейних парах тощо) та цільові програми (ініціативи із батьківської освіти, домашні візити, дошкільні освітні програми, підтримка та групи самопомочі тощо)»²⁶¹.

Якщо ж звернутися до досвіду країн, що розвиваються (країни Азії, Африки, Океанії, Латинської Америки та Карибського басейну), то, наприклад, досвід Філіппін (Південно-Східна Азія) передбачає систему запобігання вчинення цілої низки злочинів проти дітей.

Так, згідно п. (d) ст. 3 «Визначення понять» Закону Республіки Філіппін від 17 червня 1992 року «Про надійніше запобігання та спеціальний захист дітей від жорстокого поводження, експлуатації, дискримінації та інших цілей» зазначається, що «всеохоплюючою програмою проти жорстокого поводження з дітьми, їхньої експлуатації та дискримінації» слід вважати скоординовану програму послуг та комплекс матеріальних складових, які б убезпечили дітей від: примушення до здійснення проституційної діяльності; перебування в якості предмету продажу та купівлі; залучення до участі у непристойних публікаціях та непристойних видовищах; інших факторів, що спричиняють жорстоке поводження; обставин, які загрожують та не сприяють виживанню та нормальному розвитку дітей»²⁶². Таким чином, як ми бачимо, досвід як європейських, так і азійських країн у сфері запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей свідчить про те, що вони спільно зосереджується на діях, програмах, стратегіях, правових нормах, спрямованих на попередження протиправних діянь саме сексуального характеру. І це не є дивним, оскільки діти є однією із найймовірніших груп ризику в контексті саме цих суспільно небезпечних актів.

---

²⁶¹ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

²⁶² An Act Providing for Stronger Deterrence and Special Protection against Child Abuse, Exploitation and Discrimination, and for Other Purposes. Republic Act No. 7610 June 17, 1992, Republic of the Philippines, Congress of the Philippines, Metro Manila, Ninth Congress. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/Philippines/RA%207610%20-%20Child%20Abuse%20Law.pdf>. P. 2.

В цілому ж, Філіппіни активно переймають досвід західноєвропейських держав в даній сфері, зокрема щодо необхідності тісної співпраці між держаним та приватним функціональними секторами²⁶³. Так, наприклад, згідно п. 8 ст. 7 «Торгівля дітьми» даного Закону, запобіжними заходами мають бути недопущення того, коли дитина самостійно, без поважної причини, подорожує, зокрема до іншої країни, не маючи при собі відповідного документу, виданого органами влади, або письмового дозволу від батьків або законних опікунів. Суворо заборонено також винаймати жінок, які б виношували, народжували та годували дітей, яких би потім використовували у торгівлі. Слід також запобігати пошуку особами дітей із бідних сімей, шпиталів, клінік, дитячих центрів та інших подібних інституцій, яких потім можна б було продати²⁶⁴. Отже, можна підсумувати, що позиція Філіппін є дещо подібною українській, однак не можна не акцентувати на більш зосередженому контролі влади за переміщенням дітей як в середині держави, так і за кордон, а також на наявності високих корупційних ризиків, які існують в нашій країні.

Великого значення у справі запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей мають дії, які відтворюють громадську користь. І в цьому достатньо цінним видається досвід окремих африканських країн. Так, наприклад, в Нігерії в якості антикримінального превентивного заходу широко практикується залучення і дорослих (потенційних злочинців), і дітей (потенційних жертв) до часткової і додаткової робочої зайнятості, різноманітної, рекреаційної діяльності, волонтерської праці (турбота про людей похилого віку, хворих тощо), участі в освітніх програмах тощо²⁶⁵. Важливим елементом

---

²⁶³ An Act Providing for Stronger Deterrence and Special Protection against Child Abuse, Exploitation and Discrimination, and for Other Purposes. Republic Act No. 7610 June 17, 1992, Republic of the Philippines, Congress of the Philippines, Metro Manila, Ninth Congress. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/Philippines/RA%207610%20-%20Child%20Abuse%20Law.pdf>. P. 2.

²⁶⁴ Там само.

²⁶⁵ 8 Ways to Prevent Crimes in Nigeria. InfoGuide. Nigeria.com. URL: <https://infoguidenigeria.com/prevent-crimes/>.

стратегії запобігання вчиненню злочинів проти дітей в Південно-Африканській Республіці, відповідно до її Національної стратегії боротьби із злочинністю, є покращення стану справ із доступом дітей до системи кримінальної та судової юстиції. Дітей визначено в якості осіб, яким притаманні безпомічність та певне безправ'я²⁶⁶. В цьому контексті цінною є думка О.М. Джужі та А.О. Джужі, які зазначають, що підґрунтям організації соціального середовища є уявлення про те, що впливає на соціальні чинники та як можна запобігти небажаній поведінці особи. Вплив може бути спрямований на суспільство загалом, а також на соціальну групу, сім'ю, конкретну особистість. У межах такого підходу можливі спроби створення антивіктимогенних «зон», несумісних із віктимною поведінкою²⁶⁷.

Що стосується досвіду та проблем держав Північної Америки, то, наприклад, відповідні канадські програми, дії, стратегії зосереджено на: 1) співробітництві/взаємодії між федеральними, провінційними та територіальними органами влади; 2) надання відповідних запобіжних повноважень місцевим громадам; 3) регулярне проведення відкритих громадських багаторівневих дебатів/обговорень щодо проблеми запобігання вчиненню злочинів проти дітей та стану справ в рамках цієї проблеми; 4) залучення громадських кіл до активних превентивних дій²⁶⁸.

Отже, можна підсумувати, що усунення детермінантів віктимності неповнолітніх осіб, у першу чергу, – завдання, котре має вирішуватись на державному рівні. Якісне обрання шляхів роботи як з потенційними жертвами, так і з потенційними правопорушниками – запорука зниження загального рівня кримінально проти-

---

²⁶⁶ South African Republic National Crime Prevention Strategy. *South African Government*. URL: <https://www.gov.za/documents/national-crime-prevention-strategy-summary>.

²⁶⁷ Джужа О. М., Джужа А. О. Віктимологічне значення психопрофілактичної роботи. *Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2015. № 1(9). С. 96.

²⁶⁸ Building Safer Canada. The First Report of the National Working Group on Crime Prevention // Institute for the Prevention of Crime. URL: www.prevention-crime.ca

правної діяльності в країні. Саме тому Україна повинна наслідувати позитивний зарубіжний досвід, а також дотримуватись норм міжнародного законодавства з приводу віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень.

4.4. Сучасний зарубіжний досвід у сфері соціальної реабілітації дітей-жертв кримінальних правопорушень

Як відомо, сучасні суспільні потреби, вимоги, інтереси та цінності у сфері кримінально-правових відносин давно набули розширеного, системно-комплексного характеру. Вони пов'язані, таким чином, не лише із забезпеченням невідворотного, законного та справедливого юридичного засудження та покарання правопорушника, а також із необхідністю наявності комплексної, багатопрофільної державної та громадської уваги власне до стану жертв кримінальних правопорушень. В даному випадку йдеться саме про низку проблем, пов'язаних із *комплексною, практичною соціальною реабілітацією жертв суспільно небезпечних діянь*. Надзвичайно важливого, вкрай особливого значення вищесказане має по відношенню саме до такої окремої соціально-, фізично- та психологічно-вразливої категорії жертв як *діти/нідлітки/неповнолітні особи*. Саме тому сучасне, прогресивне, стратегічне громадсько-державне реагування на вчинення протиправних діянь по відношенню до дітей має обов'язково включати докладання усіх можливих, ефективних зусиль, спрямованих на подолання усього комплексу наслідків потенційної та фактичної віктимізації вказаної категорії жертв кримінальних правопорушень.

Комплексна соціальна реабілітація дітей-жертв протиправних діянь, тобто власне соціальна реінтеграція таких дітей, передбачає, наприклад: а) проходження ними відповідних курсів комплексного медичного, зокрема і психологічного та/або психіатричного лікування; б) повторне набуття ними, тобто дітьми, комплексу навичок із повноцінного життя, навчання в людських колективах;

в) соціально-психологічне визволення дітей-жертв кримінальних правопорушень від отриманого ними досвіду перебування в якості постраждалої особи; г) сприяння подоланню ними страхів перед власне безпечним суспільним оточенням, безпечними дорослими особами та ровесниками; г) засвоєння дітьми-жертвами кримінальних правопорушень основ поведінки, яка у подальшому уберігатиме їх від повторної віктимізації; д) забезпечення визначеного місця дітей-жертв кримінальних правопорушень в рамках соціуму, зокрема, наприклад, через їхнє законне працевлаштування, навчання; е) інші необхідні, важливі заходи із соціальної реабілітації дітей-жертв протиправних діянь.

Попре те, що втілення відповідних заходів із соціальної реабілітації дітей-жертв є багатолітнім досвідом в багатьох державах світу, незалежно від їхнього географічного розташування, належності до тієї чи іншої правової сім'ї, рівня соціально-економічного розвитку та інших важливих чинників, перманентне та ґрунтовне наукове осягнення відповідної, саме зарубіжної соціальної практики й досі видається актуальним та необхідним. Комплексне дослідження власне зарубіжного досвіду у сфері соціальної реабілітації дітей-жертв може суттєво збагатити, розвинути сучасну українську соціальну практику. Безумовним та правильним, на наш погляд, видається твердження про те, що вжиття комплексу вищевказаних заходів із соціальної реабілітації дітей-жертв є похідним від наступного фундаментального, універсального морально-ціннісного, етичного та суто практичного імперативу. Він передбачає першочерговість, обов'язковість та своєчасність надання услякої, багатосторонньої допомоги дітям як таким. Ці імперативні принципи у своєму суто кримінологічному вимірі імлементуються, у свою чергу, власне через перспективу та/або наявний факт вчинення того чи іншого кримінального правопорушення проти дитини. Даний загальний імператив суворо та чітко нормативізовано в рамках низки джерел сучасного міжнародного права, зокрема, безумовно, і згідно відповідних міжнародно-правових положень щодо основоположних прав і свобод людини і, таким чином, дитини.

Однак як власне можна визначити реабілітацію як таку та соціальну реабілітацію зокрема? Сучасний російський науковець-правник Бєлих О.Б. зазначає: «Першочергово в розумінні реабілітації панував медичний підхід. Акцент робився на психосоматичних якостях людини. Відновлення яких було достатнім для досягнення нею соціального благополуччя. Однак надалі відбувається перехід від суто медичної до соціальної моделі, в рамках якої реабілітація розглядається в якості відновлення не лише працездатності, а й усіх соціальних здатностей індивіда» (в даному випадку дитини-жертви того чи іншого кримінального злочину. – *прим. авт.*) (цитуються в авторському перекладі з мови оригіналу джерела)²⁶⁹.

В цілому ж, слід, насамперед, сказати також і про те, що власне нормативно-правова неприпустимість вчинення кримінальних правопорушень по відношенню до дітей впливає із змісту основоположних прав і свобод людини і, знову ж таки, дитини. Небезпека, перспектива та/або факт вчинення по відношенню до дітей одного із кримінальних правопорушень, та наступний статус і власне стан таких дітей в якості постраждалих осіб логічно та незворотно відтворюють нормативно-правову та іншу обов'язковість імплементації державних та/або громадських програм/заходів/ініціатив/дій із соціальної реабілітації дітей внаслідок вчинення проти них цих суспільно небезпечних діянь. В цілому ж, відповідну соціально-реабілітаційну практику окремих держав можна та слід розглядати в контексті сутності, характерних рис та наслідків вчинення конкретних видів кримінальних правопорушень проти дітей.

Так, наприклад, саме діти достатньо часто можуть ставати жертвами того виду кримінального правопорушення, який іменується домашнім насильством. Сучасний український правник-теоретик та правник-практик Джужа А.О. окреслює власне українську наявну соціальну практику з цього приводу: «На сьогоднішній день

---

²⁶⁹ Бєлих О. Б. Структурный анализ социальной реабилитации несовершеннолетних. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Социология. Культурология*. 2008. № 14(115). Вып. 7. С. 165.

в Україні діють спеціальні кризові центри для допомоги потерпілим від домашнього насильства, а також центри медико-соціальної реабілітації. Працівники центрів надають інформаційну, психологічну, педагогічну, медичну, юридичну допомогу особам, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; повідомляють службі дільничних інспекторів міліції чи кримінальній міліції у справах неповнолітніх про виявлені факти реальної загрози застосування насильства в сім'ї або про факти вчинення такого насильства. До того ж у цих закладах жертви знаходять тимчасовий притулок. У нашій державі почали активно впроваджуватися різні методи і методики соціальної роботи з жертвами сімейного насилля, зокрема, з особами, щодо яких вже було вчинено акт насильства в родині або має місце погроза його вчинення»²⁷⁰. Однак даний автор акцентує увагу на відповідному, достатньо дієвому та корисному соціально-практичному досвіді інших держав, зокрема, наприклад, Швеції: «Однією з найбільш визначальних рис усієї системи організації соціального захисту населення в Швеції є те, що важливе місце в ній посідає вирішення кризових конфліктних ситуацій в житті людини. При цьому охоплюються всі сфери життєдіяльності людини (від виробничо-трудова активності до інтимних відносин), а також всі етапи людського життя (від *дитинства* (курсив наш. – авт.) до глибокої старості). Ця система захисту особи забезпечується, з одного боку, спеціальними допоміжними установами, а з другого – підвищеною увагою до цієї проблеми представників державної влади країни»²⁷¹. Серед комплексу базових принципів, на основі яких має бути побудовано діяльність відповідних шведських установ (центрів, притулків тощо) та власне сама практика реабілітації жертв домашнього насильства, зокрема дітей, слід виділити створення у мешканців таких установ почуття безпеки. Мова власне йде, таким чином, і про фактичне гарантування такої безпеки.

²⁷⁰ Джужа А. О. Зарубіжний досвід функціонування центрів реабілітації жертв домашнього насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1(12). С. 154.

²⁷¹ Там само.

Так, Джужа А.О. зазначає з цього приводу наступне про Жіночий центр в м. Гетеборг (Швеція): «Центр є відносно відокремленим, *напівзасекреченим* (курсив мій. – *авт.*), тобто до нього відсутній вільний доступ сторонніх осіб. Про це заявляє Аннет Олефссон – керівник центру: «Це в першу чергу забезпечує підвищений рівень безпеки для жінки та її *дітей* (курсив наш. – *авт.*) і є обов'язковою умовою нашої роботи». Передусім обмежується контакт з чоловіком/партнером (кривдником). Зустріч можлива лише після закінчення певного часу і тільки за межами Центру. Окрім усього вищезазначеного, така система охорони захищає інших пацієнтів Центру від додаткових психологічних травм»²⁷². Власне сама апробована тактика соціальної, зокрема психологічної реабілітації жертв кримінальних правопорушень, включно із дітьми, передбачає, серед іншого, насамперед, широке сприяння комплексному психологічному відновленню мешканців таких центрів, включно із докладанням певних зусиль з боку самих жертв.

Так, наприклад, можна звернутися до Програми реабілітації жертв насильства, започаткованій у Каліфорнії (США). «Ця програма та система заходів, за допомогою яких вона впроваджується, є своєрідним зразком створення та роботи всіх Центрів допомоги жертвам домашнього насильства як у Каліфорнії, так і в інших штатах. Програма побудована на *груповому обговоренні* (курсив сій. – *авт.*) проблем насильства»²⁷³. В цілому ж, США заслужено можуть похвалитися своїми досягненнями у сфері соціальної реабілітації дітей, які стали жертвами домашнього насильства.

Так, сучасний український науковець-правник Кубицький С.О. відмічає: «Велике значення для розвитку служб захисту дітей в США мала робота педіатра Генрі Кемпа, стривоженого кількістю постраждалих дітей через так званий «синдром битої дитини». З його участю

²⁷² Джужа А. О. Зарубіжний досвід функціонування центрів реабілітації жертв домашнього насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1(12). С. 154.

²⁷³ Там само.

був проведений спеціальний симпозіум. Опублікований Дитячим Бюро США проект закону послужив зразком для керівництва штатів, які почали приймати відповідні закони для соціальних працівників. У 1974 р. в США прийнято загальнонаціональний Закон про запобігання поганому поводженню з дітьми і ліквідації його наслідків. Відповідно до нього був створений Національний Центр з проблем жорстокого поводження з дітьми і проблем запущених дітей. В даний час цей Центр несе відповідальність за координацію служб захисту дітей, забезпечує практичну допомогу штатам і фінансує деякі дослідницькі проекти»²⁷⁴.

Надзвичайно великим практичним досвідом у сфері соціальної реабілітації жертв насильства, причому незалежно від їхнього віку, володіє також Канада. Так, Джужа А.О. зазначає: «Починаючи з 70-тих років у Канаді створюються та продовжують активно функціонувати притулки, так звані «безпечні будинки», для постраждалих від насильства в цілому та домашнього насильства зокрема. У 1980 р. кількість таких будинків становила вже більше 70 по усій Канаді, а до 1990 р. їх кількість зросла до 400. Вони розташовані як у міській, так і в сільській місцевості. На сьогодні їх кількість збільшилася приблизно у три рази. Жінкам і дітям (курсив мій. – авт.) в притулках надаються такі послуги: – терапевтичне консультування; – індивідуальне та групове консультування; – 24-годинна кризова телефонна лінія; – допомога в зверненнях до юристів і в інші організації»²⁷⁵.

Окрім Швеції, серед інших європейських країн, в Німеччині також приділяється значної уваги до проблематики соціальної реабілітації дітей-жертв кримінальних правопорушень. Так, Кубіцький С.О. зазначає: «Дитячі центри захисту (тобто саме в Німеччині. – прим. авт.) – це специфічні служби допомоги для сімей із проблемами насильства (фізичні, психічні, сексуальні й т. ін.). Допомога центрів

²⁷⁴ Кубіцький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб. К. : Міленіум, 2015. С. 53.

²⁷⁵ Джужа А. О. Зарубіжний досвід функціонування центрів реабілітації жертв домашнього насильства. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 1(12). С. 154.

захисту поєднується за назвою «Сучасна робота з захисту дітей». Центри працюють як команда, що складається з 5-ти співробітників: соціальних працівників, психологів, педагогів, соціологів. У своїй концепції співробітники центру виходять з того, що необхідно знати причини виникнення насильства, для того, щоб надати діючу допомогу. Розуміння всієї сукупності проблем насильства вимагає розглядати насильство над дітьми не тільки як прояв і вираження сімейних конфліктів, але і як вплив соціальних процесів на відносини в сім'ї. Комплекс психологічних причин (переживання насильства з боку батьків у дитинстві, недовіра стосовно інших людей, низька самооцінка, безконфліктність, зміна ролей, конфлікти в партнерстві, «важка дитина» і т. ін.) і соціальних причин (соціальна ізоляція родини, важкі життєві умови, авторитарні традиції у вихованні, формування насильства в суспільних відносинах) насильства над дітьми в сім'ї називають «синдромом знущання»²⁷⁶.

Конкретними ж діями, спрямованими на сприяння соціальної реабілітації дітей, які стали жертвами домашнього насильства, в таких німецьких центрах є: «Різноманітна допомога в центрах захисту дітей розглядається як комплексна і взаємозалежна допомога: консультації по телефону, втручання в кризові ситуації, психотерапія для сім'ї і дітей, відвідування вдома, батьківські групи, соціальні служби (практична допомога), конференції працівників служб допомоги, співробітництво з іншими установами, співробітництво з добровільними помічниками, сімейні вечори, сімейні зустрічі із соціальними педагогами, наради і спецзустрічі з колегами інших організацій по проблемі насильства, підвищення кваліфікації соціальних працівників по проблемі «Насильство в сім'ї», широка суспільно-просвітительська робота з цієї проблеми»²⁷⁷.

У Данії, у свою чергу, послуги із реабілітації жертв, зокрема і дітей, наприклад, катувань надаються спеціалізованими центрами.

²⁷⁶ Кубицький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб. К. : Міленіум, 2015. С. 130.

²⁷⁷ Там само.

В країні функціонують три приватні центри та шість центрів у сфері державного лікування психічних розладів. В цих закладах надаються індивідуальні, сімейні та групові терапевтичні курси жертвам катувань, яким дозволено мешкати в Данії. Ці заклади отримують кошти від державної системи охорони здоров'я; задля цього укладаються двосторонні угоди між регіональною владою та окремими реабілітаційними центрами²⁷⁸. Однак, і це видається цілком природним, дієва практика із соціальної реабілітації жертв кримінальних правопорушень, включно із дітьми/неповнолітніми особами, має місце бути не лише в краях Європи та Північної Америки. Наприклад, як ми вже зазначали вище, на Філіппінах (Південно-Східна Азія) дана діяльність не лише розвинута у практичній площині, але й суворо нормативізована на законодавчому рівні. Цей приклад демонструє і певні цікаві соціальні особливості.

Так, згідно положень діючого філіппінського Закону проти катувань, жертви даного правопорушення мають право на отримання компенсації, а також на проходження ними відповідних програм/курсів із реабілітації. Ст. 19 даного Закону уповноважує урядові структури, включно із Міністерством соціального забезпечення та розвитку, Міністерством юстиції та Міністерством охорони здоров'я співпрацювати із громадськими/неурядовими організаціями задля розробки ґрунтовних програм для жертв катувань та їхніх сімей (!), спрямованих на їхнє фізичне, розумове, соціальне, психологічне лікування та розвиток. Даний Закон передбачає також створення у майбутньому Наглядового Комітету, який би оцінював власне імплементацію даного Закону. Надалі на Філіппінах було прийнято Рекомендації до виконання даного Закону, а кілька урядових відомств видали низку наказів щодо подальшого виконання даного Закону. Ці Рекомендації більш детально окреслюють відповідальність різних закладів, на які покладено функцію із спільної реаліза-

---

²⁷⁸ Providing Rehabilitation to Victims of Torture And Other Ill-Treatment Uncat Implementation Tool 5/2018. URL: https://cti2024.org/content/images/CTI-Rehabilitation_Tool5-ENG-final.pdf/

ції реабілітаційних відповідних програм, визначення їхнього змісту, джерел їх фінансування²⁷⁹.

Відповідно саме до ст. 37 цих Рекомендацій, жертви катувань (незалежно від їхнього віку) та їхні сім'ї мають право на брати участь у реабілітаційних програмах²⁸⁰. Ст. 40 Рекомендацій, у свою чергу, передбачає, що відповідні заклади, які є уповноваженими надавати жертвам катувань та їхнім сім'ям послуги із соціальної реабілітації, мають забезпечувати необхідне фінансування для реалізації соціально-реабілітаційних програм²⁸¹.

Діючий План із захисту прав людини у Вірменії 2014 (п. 33) також передбачає положення по необхідності прийняття національного законодавства із забезпечення фінансової компенсації жертвам катувань та проходження ними курсів із соціальної реабілітації²⁸². Важливого організаційного значення має і зміст п. 46. Даного Плану, який передбачає реорганізацію закладів із надання послуг дітям та їх захисту²⁸³.

Серед досвіду інших держав Північної Америки можна навести приклад Мексики. Так, наприклад, Загальний закон щодо жертв злочинів набув чинності у 2013 році і є спрямованим на захист жертв злочинів та порушників людських прав. Даний Закон регулює діяльність Виконавчої комісії з проблем постраждалих осіб; він забезпечує їхнє право на отримання фінансової компенсації за отриманні фізичні ушкодження, а також право на захист і конфіденційність, доступ до правосуддя, юридичної допомоги, спеціального лікування задля забезпечення повної фізичної та психологічної реабіліта-

²⁷⁹ Providing Rehabilitation to Victims of Torture And Other Ill-Treatment Uncat Implementation Tool 5/2018. URL: https://cti2024.org/content/images/CTI-Rehabilitation_Tool5-ENG-final.pdf/

²⁸⁰ Implementing Rules and Regulation of the Anti-Torture Act of 2009. URL: <http://pro13.pnp.gov.ph/wp-content/uploads/2016/03/IRR-Anti-Torture.pdf/>

²⁸¹ Там само.

²⁸² For Approval of the Plan Of Actions for the National Strategy on Human Rights Protection. URL: <https://www.coe.int/t/commissioner/source/NAP/Armenia-National-Action-Plan-on-Human-Rights.pdf>

²⁸³ Там само.

ції²⁸⁴. Як подібні, так відмінні моделі організації служб соціальної реабілітації жертв кримінальних правопорушень, зокрема і дітей, відтворюються і в країнах Африки, зокрема в країнах Британської Співдружності.

Так, наприклад, Закон про попередження катувань Кенії чітко передбачає вжиття санкціонованих судом реабілітаційних заходів, витрати на які покриваються з коштів Фонду захисту жертв злочинів, який був створений відповідно до Закону про захист жертв злочинів 2014 року²⁸⁵. Центр дослідження насильства та примирення (ЦДНП) є неурядовою організацією, яка здійснює реабілітацію жертв катувань та травматизації. В рамках даного закладу розроблено широку методичку моніторингу та оцінки, яка використовується для клінічної роботи із жертвами катувань, незалежно від їхнього віку²⁸⁶.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє підсмувати, що сама соціальна реабілітація дітей-жертв кримінальних правопорушень у зарубіжних країнах здійснюється через перебування таких дітей у відповідних, спеціалізованих установах (центрах, притулках), де жертвам, зокрема і дітям, надається медична, психологічна, консультативна та інша допомога. Дана практика є притаманною для багатьох держав світу. Моделі функціонування таких закладів дещо відрізняються в різних країнах за формою власності та джерелами фінансування їхньої діяльності. Однак однією із найважливіших рис, яка є спільною для таких закладів по всьому світу є те, що вони здійснюють соціальну реабілітацію жертв кримінальних правопорушень, незалежно від їхнього віку, часто не акцентуючи уваги на віковому чинникові.

---

²⁸⁴ For Approval of the Plan Of Actions for the National Strategy on Human Rights Protection. URL: <https://www.coe.int/t/commissioner/source/NAP/Armenia-National-Action-Plan-on-Human-Rights.pdf>

²⁸⁵ Providing Rehabilitation to Victims of Torture And Other Ill-Treatment Uncat Implementation Tool 5/2018. URL: https://cti2024.org/content/images/CTI-Rehabilitation_Tool5-ENG-final.pdf/

²⁸⁶ Там само.

Висновки

На сьогоднішній день законодавство має визначений статус неповнолітнього потерпілого із чітко окресленим колом його прав, обов'язків та свобод. Дослідження основних історичних етапів розвитку вітчизняного законодавства дозволило підсумувати, що протягом значної кількості століть неповнолітні залишались поза увагою законодавця, у зв'язку із чим зазнавали постійного протиправного впливу як з боку сторонніх осіб, так і від своїх власних батьків. Прагнення вдосконалювати правову базу призвело до експериментів з боку тогочасних нормотворців, які довели значимість жертви як для кримінального правопорушення та правопорушника, так і для кримінального процесу, що, врешті-решт, стало причиною появи більш-менш повноцінної бази, спрямованої на захист інтересів дітей, у відношенні яких було вчинено суспільно небезпечне діяння.

Сучасна ювенальна віктимологія потребує нових актуальних досліджень, чого можна досягти лише за рахунок систематичної наукової роботи, вивчення статистичної інформації, судової практики та безпосереднього спілкування із підлітками, які відчули на собі кримінальний вплив. Особливої уваги потребують дослідження заходів індивідуальної віктимологічної профілактики та їх розробка в залежності від статевої приналежності підлітка. Актуальним є створення певного роду рекомендацій для батьків для упередження/корекції віктимної поведінки підлітка.

Методологія дозволяє структурувати дослідження, перевести його у ціннісний вимір та, як наслідок, встановити філософську природу об'єкта дослідження, що є підґрунтям для його подальшої генези. Методологічні розвідки допомагають ученим зрозуміти, що жодне явище не може досліджуватися лише в одній площині,

оскільки кожен феномен є унікальним, необхідним у своїй галузі. Методологічними засадами є вихідні положення, які являють собою алгоритм вирішення того чи іншого наукового завдання.

Ювенальна віктимологія є комплексним вченням про неповнолітню жертву кримінального правопорушення, напрацювання якої використовуються як допоміжний інструментарій у системі знань про кримінально протиправну діяльність, в таких науках як: кримінальне право, кримінологія, кримінальне процесуальне право, міжнародне право, ювенальна юстиція.

Історія наукового становлення віктимологічного знання відтворюється в комплексному, загально-цільовому науково-віктимологічному контексті – визначенні та дослідженні неповнолітньої/малолітньої жертви кримінального правопорушення в якості віктимо-активної, віктимо-провокуючої сторони в рамках того чи іншого протиправного діяння. Попереднє формування загальної та, власне, ювенальної віктимології пов'язано, у свою чергу, із становленням та розвитком кримінологічного знання як такого та його предметно-проблематичного та змістовно-проблематичного наукового поля.

Сучасна ювенальна віктимологія є надзвичайно важливою науковою підгалуззю загальної віктимології. Її фундаментальними науково-змістовними складовими є: 1) розвинені знання про ювенальну віктимність та ювенальну віктимізацію, їх види, риси, їхні причини, чинники, наслідки; 2) комплекс широких знань про соціальний, фізичний, психічний, особистісно-психологічний, психофізіологічний, психоемоційний та інший портрет потенційної та/або фактичної неповнолітньої жертви того чи іншого кримінального правопорушення; 3) комплекс аналогічних знань і про правопорушника, жертвами якого стають саме неповнолітні особи; 4) сукупні знання про традиційні та новітні віктимогенні суспільні чинники; 5) ґрунтовна статистико-емпірична, інформативно-фактологічна складова із даної кримінологічно-віктимологічної проблематики; 6) знання про конкретні види кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб; 7) проблематика дієвих, ефективних соціальних, медичних та інших заходів, інструментів, засобів із попередження

ювенальної віктимізації та допомоги фактичним неповнолітнім жертвам кримінальних правопорушень.

Ювенальна віктимологія відтворює комплекс надзвичайно очевидних, актуальних, дієвих, важливих та цінних наукових та соціальних функцій. Цими функціями є: 1) функція фіксації та дослідження неповнолітньої жертви кримінального правопорушення та її віктимогенної поведінки; тобто основна пізнавально-дослідницька функція; 2) міждисциплінарна або ж, точніше сказати, дисциплінарно-інтегруюча функція; 3) аксіологічна, іншими словами, морально-ціннісна функція; 4) інформативна (інформаційна) функція; 5) науково-методологічна функція; 6) двоцільова суто прикладна функція. Функції сучасної ювенальної віктимології є взаємопов'язаними; вони відтворюють не лише суто науковий, але й соціальний функціональний контекст.

Неповнолітня жертва в механізмі кримінально протиправної поведінки може відігравати декілька ролей: провокуюча – пасивні або активні дії, що є визначальними чинниками у прийнятті правопорушником рішення вчинити суспільно небезпечне діяння; випадкова – у ситуації, яка не залежить від дій/бездіяльності та поведінкових особливостей неповнолітнього; зв'язкова – коли роль неповнолітнього в якості жертви допомагає правопорушнику досягти бажаних наслідків; допоміжна – у ситуації, в якій неповнолітній виступає не тільки як жертва кримінального правопорушення, а і як його знаряддя.

Криміногенна картина, яка сформувалась в Україні, свідчить про тенденцію до збільшення кількості кримінальних правопорушень, що вчиняються у відношенні неповнолітніх. Сучасні умови розвитку сприяють віктимізації неповнолітніх. Демонстрація насильства у засобах масової інформації, кінофільмах, музичних кліпах та мультфільмах спотворює у дітей уявлення про «добро» та «зло», що спрощує їх втягнення у кримінально протиправну діяльність (пияцтво, зайняття жебрацтвом, азартними іграми). Особливу небезпеку становить сексуальна експлуатація дитини, що обумовлено ризиком виникнення небажаної вагітності, венеричних захворювань,

розвитку віктимних схильностей та як наслідок, – зниженням самооцінки, внаслідок зневажливого відношення суспільства (що може призвести до депресій, неврозів, психозів та інших психічних розладів), проблемами в майбутньому з будуванням «здорових» міжстатевих взаємовідносин.

Основними заходами спеціальної віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх жертв є: встановлення та своєчасне реагування на віктимогенні фактори, що стають причиною виникнення у неповнолітньої особи стану «хронічної» жертви; заходи спрямовані на попередження рецидивної віктимної поведінки підлітків; актуалізація заходів безпеки та правової поведінки в межах педагогічних програм розвитку дитини; забезпечення безпеки потенційних жертв кримінальних правопорушень; створення відповідних баз даних, заснованих на обставинах вчинених кримінальних правопорушень; розробка методів актуалізації заходів віктимологічної профілактики протиправних діянь проти неповнолітніх. До заходів індивідуальної віктимологічної профілактики поведінки неповнолітніх жертв можна віднести наступні: заходи, спрямовані на причеплення навичок психологічного та фізичного самозахисту; заходи, спрямовані на формування навичок швидкого моделювання правильної поведінки у випадку потрапляння у ситуацію з високою віктимною вірогідністю; заходи, спрямовані на витіснення віктимних поведінкових особливостей та настанов.

Основними правовими актами про допомогу дітям, які стали жертвами кримінальних правопорушень є: Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (1996) № 8 державам-членам щодо політики боротьби із злочинністю у Європі, що змінюється від

5 вересня 1996 року, Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року.

На сьогоднішній день цивілізоване міжнародне співтовариство як сукупність держав, будучи об'єднаним спільними цінностями накопичує, відтворює, розвиває та передає надзвичайно багатий національний соціальний та правовий досвід у сфері запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей. Норми сучасного міжнародного та національного права, а також антивіктимні соціальні програми/стратегії/дії окремих держав відтворюють універсальний морально-ціннісний, етичний та практичний імператив, який передбачає першочерговість, обов'язковість та своєчасність запобігання вчиненню протиправних діянь проти дітей. На основі даного імперативу, а саме в рамках його кримінологічного виміру, і має здійснюватися комплексне соціальне запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти дітей.

З метою вдосконалення сучасного кримінального законодавства України у сфері відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у відношенні неповнолітніх запропоновано внести відповідні зміни до КК України, а саме:

- доповнити п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України наступним чином: *2. Умисне вбивство ... 2) малолітньої або неповнолітньої дитини, або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;*
- доповнити ст. 121 КК України ч. 3 із наступною редакцією: *3. Умисне тяжке тілесне ушкодження, якщо воно було вчинене у відношенні неповнолітнього, та/або якщо воно спричинило смерть потерпілого, – карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років;*
- доповнити ст. 127 КК України ч. 3 із наступною редакцією: *3. Ті самі дії, вчинені у відношенні неповнолітнього, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років;*
- доповнити ст. 143 КК України ч. 6 із наступною редакцією: *6. Дії, передбачені частинами другою, третьою чи четвертою цієї статті, вчинені у відношенні неповнолітнього, – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.*

Список використаних джерел

1. 8 Ways to Prevent Crimes in Nigeria InfoGuide. Nigeria.com. URL: <https://infoguidenigeria.com/prevent-crimes/>
2. Amin S.M. Ofiara przestępstwa we współczesnych systemach prawnokarnych ze szczególnym uwzględnieniem jurysprudencki Islamu. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1995. 267 с.
3. An Act Providing for Stronger Deterrence and Special Protection against Child Abuse, Exploitation and Discrimination, and for Other Purposes. Republic Act No. 7610 June 17, 1992, Republic of the Philippines, Congress of the Philippines, Metro Manila, Ninth Congress. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/Philippines/RA%207610%20-%20Child%20Abuse%20Law.pdf>. P. 2.
4. Anna Dimitrova. Violence towards children in the EU. Current situation. In-depth analysis. *EPRS European Parliamentary Research Service Members' Research Service* November. 2014. PE 542.139.
5. Building Safer Canada. The First Report of the National Working Group on Crime Prevention. Institute for the Prevention of Crime. URL: Режим доступу до документу: www.prevention-crime.ca.
6. Claudio Beato and Andréa Silveira. Some Conceptual Basis for Crime Prevention in Brazil and USA: Generic Public Policies and Control Crime Programs. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2018. № 7. P. 186.
7. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, 25.X.2007. URL: <https://rm.coe.int/1680084822>
8. For Approval of the Plan Of Actions for the National Strategy on Human Rights Protection. URL: <https://www.coe.int/t/commissioner/source/NAP/Armenia-National-Action-Plan-on-Human-Rights.pdf>
9. Hentig G. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1941. V.31. P. 304.
10. Implementing Rules and Regulation of the Anti-Torture Act of 2009 URL: <http://pro13.pnp.gov.ph/wp-content/uploads/2016/03/IRR-Anti-Torture.pdf/>
11. John Muncie. Youth Victimization. *Cjm*. Autumn, 2000. № 41.
12. Key E. Stulecie dziecka. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «ŻAK», 2005. 193 s.
13. Providing Rehabilitation to Victims of Torture And Other Ill-Treatment Unecat Implementation Tool 5/2018. URL: https://cti2024.org/content/images/CTI-Rehabilitation_Tool5-ENG-final.pdf/

14. South African Republic National Crime Prevention Strategy // South African Government. URL: <https://www.gov.za/documents/national-crime-prevention-strategy-summary>.
15. Андріяшевська М. С. Гарантії забезпечення прав людини засобами кримінального судочинства. *Перші Миколаївські юридичні дискусії: матеріали Міжнародн. наук.-практ. конференції, 18.05.2016 р.* Зб. наук. ст. / уклад. Є. В. Валькова, І. М. Дмитрук, С. В. Лосич, С. Ю. Матвієнко; за ред. В. М. Бесчастного, О. А. Кириченка, В. М. Поперечного. Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2016. С. 614-617.
16. Андріяшевська М. С. Діяльність адвоката як засіб запобігання злочинності неповнолітніх проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 22 листопада 2016 року).* Кривий Ріг, 2017. С. 16–19.
17. Андріяшевська М. С. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства у міжнародно-правовому вимірі. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 523–526.
18. Андріяшевська М. С. Індивідуальна віктимологічна профілактика поведінки неповнолітніх, які стали жертвами злочинних посягань. *Право.ua.* 2017. № 1. С. 196–203.
19. Андріяшевська М.С. Кримінально-правова охорона дитинства: аналіз стану законодавчого забезпечення ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу.* 2018. № 1. С. 126-135.
20. Андріяшевська М. С. Негативні наслідки професійної необізнаності працівників правоохоронних органів та шляхи їх усунення *Донецький юридичний інститут: 55 років на теренах освіти і науки* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 13 травня 2016 р.). Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2016. С. 169–171.
21. Андріяшевська М. С. Неповнолітні як жертви злочину та їхня роль у механізмі злочинної поведінки. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 9. С. 234–238.
22. Андріяшевська М. С. Особливості віктимологічної детермінації злочинності щодо неповнолітніх в Україні. *Верховенство права: міжнародний науковий журнал.* 2018. № 1. С. 131–137.
23. Андріяшевська М. С. Передумови ефективності роботи працівників патрульної поліції. *Актуальні проблеми вдосконалення нормативно-*

- правового забезпечення у сфері безпеки дорожнього руху: матеріали круглого столу (м. Кривий Ріг, 20 травня 2016 р.). Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2016. С. 6–9.
24. Андріяшевська М. С. Спеціальна віктимологічна профілактика поведінки неповнолітніх, які стали жертвами злочинних посягань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. Том 2. С. 48–53.
  25. Андріяшевська М. С. Сучасне міжнародне право про запобігання вчиненню злочинів порти дітей. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 3. Том 2. С. 95–101.
  26. Андріяшевська М. С. Сучасне міжнародне та європейське право про допомогу дітям-жертвам злочинів. *Верховенство права: міжнародний науковий журнал*. 2018. № 3. С. 116–122.
  27. Андріяшевська М. С. Сучасний зарубіжний досвід у сфері соціальної реабілітації дітей-жертв кримінальних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 190–194.
  28. Антонян Ю. М. Кримінологія : избранные лекции. М. : Логос, 2004. 448 с.
  29. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3(14). С. 110–119.
  30. Бельх О. Б. Структурный анализ социальной реабилитации несовершеннолетних. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия Философия. Социология. Культурология*. 2008. № 14(115). Вип. 7. С. 165–172.
  31. Беспаль О. Л. Кримінально-правова охорона життя і здоров'я неповнолітніх в Україні: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 189–194.
  32. Бистров А. Є. Профілактика некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2015. С. 27–36.
  33. Біблія. Новий Заповіт. Книга Вихід, 20: 13, 14, 15, 17. URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/ishod.html>
  34. Євангеліє від Матвія, 18:6. Біблія он-лайн. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/40/18/#6>
  35. Біблія. Старий Заповіт. Книга Вихід, 20: 13, 14, 15, 17. URL: <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/ishod.html>
  36. Білоус В. П. Чинники віктимізації неповнолітніх в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 179–182.
  37. Борисова А. А. Виктимологические аспекты профилактики преступлений в отношении несовершеннолетних. *Вестник Международного института экономики и права*. 2015. № 4 (21). С. 75–80.

38. Брайловська А. І. Кримінально-правова кваліфікація неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2012. 22 с.
39. Брижак А. В. Зв'язок потерпілого із злочинцем при правомірній поведінці потерпілого при скоєнні злочину. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 178–189.
40. Бэскинд Э. Энциклопедия личной безопасности. М. : Аквариум, 1995. 144 с.
41. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
42. Варчук Т. В., Вишневецький К. В. Виктимология : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. С. Я. Лебедева. М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. 191 с.
43. Вишневецький К. В. Виктимность несовершеннолетних и проблемы социализации личности. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 9. С. 265–270.
44. Вишневецький К. В. Виктимологическая характеристика несовершеннолетних. *Теория и практика общественного развития*. 2015. № 21. С. 93–95.
45. Вишневецький К. В. Классификация виктимности. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 2. С. 417–418.
46. Віктимологічна профілактика злочинності. URL: https://www.naiou.kiev.ua/books/kryminoloh_viktyum/pluginAppObj_12_01/t4.pdf
47. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.
48. Влодарчик Й. Комерційна сексуальна експлуатація дітей і підлітків. Ставлення до проблеми. Дослідницький звіт. URL: <http://fdds.pl>
49. Гаргат-Українчук О. М. Історія виникнення та становлення кримінологічної віктимології. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 108–111.
50. Гарькавець С. О. Психологія підліткової віктимності : монографія. Луганськ : вид-во «Ноулідж», 2013. 175 с.
51. Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
52. Головкін Б. М. Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=21808>.
53. Гошко Т. Уявлення про дитинство у кодексах міського права в речіпосполитійхві – початку xvii ст. URL: <http://mics.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/04.pdf>
54. Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118–121.

55. Дегтярєва І. В. Щодо особливостей діяння передбаченого ст. 150-1 Кримінального кодексу України. *Право і безпека*. 2011. № 3 (40). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2011_3/PB-3/PB-3_50.pdf
56. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
57. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
58. Джу́жа А. О., Тичина Д. М. Роль потерпілого (жертви) в механізмі вчинення злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. – 2017. № 4.С. 87–98.
59. Джу́жа А. О. Використання результатів віктимологічних досліджень у запобіганні злочинам. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 172–181.
60. Джу́жа А. О. Відновне правосуддя: міжнародний досвід. *Митна справа*. 2013. № 3 (87). Ч. 2. С. 16–20.
61. Джу́жа А. О. Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 416 с.
62. Джу́жа А. О. Віктимологічні заходи запобігання дитячому наркотизму. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 80–87.
63. Джу́жа А. О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини за законодавством інших країн. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2(87). С. 147–155.
64. Джу́жа А. О. Зарубіжний досвід функціонування Центрів реабілітації жертв домашнього насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1(12). С. 20–29.
65. Джу́жа А. О. Індивідуальна профілактика протиправної поведінки неповнолітніх. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2016. № 4(58). С. 121–127.
66. Джу́жа А. О. Інститут примирення як одна з форм відновного правосуддя у справах неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3(88). С. 132–137.
67. Джу́жа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні: монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.
68. Джу́жа А. О. Правові засади запобігання злочинам у контексті міжнародних стандартів захисту прав дитини в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 6. С. 257–264.
69. Джу́жа А. О. Розпусні дії сексуального характеру щодо дітей та підлітків. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 26–33.
70. Джу́жа А. О. Віктимологічне запобігання сексуальному насильству щодо дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4(101). С. 179–188.

71. Джужа О. М. Проблемні аспекти кримінологічної ювенології. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3(108). С. 163–172.
72. Джужа О. М. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; За заг. ред. проф. О. М. Джужі. К. : Атіка, 2006. 352 с.
73. Джужа О. М., Тичина Д. М. Загальнотеоретичні засади та інструментарій дослідження прикладних напрямів запобігання віктимності: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Вісник Кримінологічної асоціації України* № 1(12): збірник наукових праць редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін. Харків : ХНУВС, 2016. 288 с.
74. Джужа О. М., Джужа А. О. Віктимологічне значення психопрофілактичної роботи. *Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2015. № 1(9). С. 96–103.
75. Джужа О.М. Аналіз чинників, що впливають на віктимність в умовах глобалізації. *Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2012. № 5(84). С. 9–16.
76. Дубовик О.Л. Принятие решения в механизме преступного поведения и индивидуальная профилактика преступлений. М. : Акад. МВД СССР, 1977. 125 с.
77. Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину. *Форум права*. 2008. № 1. С. 125–129.
78. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_135
79. Євтеєва Д.П. Кримінально-правова характеристика зловживання опікунськими правами: соціальна обумовленість та склад злочину: монографія. Х. : Право, 2015. 264 с.
80. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>
81. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
82. Задорожний В. И. Виктимологическая профилактика преступлений: организационно-управленческий и правовой аспекты : монография. М. : Академия управления МВД России, 2005. 277 с.
83. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.
84. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
85. Заславська М.Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: монографія. Х. : Право, 2013. 216 с.
86. Заяць Р. Я. Сутність, стан та ознаки необхідної оборони. *Форум права*. 2014. № 1. С. 192–197.

87. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. Харків : Одиссей, 2010. 456 с.
88. Ившин В. Г., Идрисова С. Ф., Татьяна Л. Г. Виктимология : учебное пособие. Москва : ВолтерсКлувер, 2011. 253 с.
89. Квас О. Проблема формування образу дитинства в соціально-гуманітарних дослідженнях. URL: http://dspu.edu.ua/pedagogics/wp-content/uploads/2016/06/2016_2_12.pdf
90. Кельман М. С. Наука і методологія як визначний самостійний напрям юридичної науки. URL: <http://ena.lp.edu.ua/>
91. Коледж Національного фармацевтичного університету. URL: <http://college.nuph.edu.ua/?p=8668>
92. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
93. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
94. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
95. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927
96. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР) України. – 1996. – № 30). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
97. Коран. URL: <http://timesofu.com/books/1/quran.pdf>
98. Косенко С. Кримінологічна характеристика неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів. *Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально – процесуального законодавства в сучасних умовах*: Тези доповідей наук. – практ. конф. У 2-х ч. Ч. 2. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. С. 66–68.
99. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2004. 20 с.
100. Кохановский В. П. Философия и методология науки : учеб. для высш. учеб. заведений. Ростов н/Д : Феникс, 1999. 576 с.
101. Красносельська Л. С. Віктимність неповнолітніх: сутність, значення, профілактика. *Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні*. Харків: Право, 2016. С. 175–177.
102. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: дис. ... доктора. юр. наук 12.00.01. Одеса, 2008. 468 с.

103. Криминология : учеб. / под ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб и доп. М. : Норма, 2007. 912 с.
104. Криминология : учеб. / под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова, С. В. Степашина. СПб. : СПб.ун-т МВД России, 1999. 608 с.
105. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною: монографія / В. М. Куц, С. В. Гзімчук, В. О. Єгорова. Харків : Юрайт, 2012. 304 с.
106. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина: посібник для підготовки до іспитів / за загальною редакцією Клименка В. А. К. : Атіка, 2003. 288 с.
107. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина: курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. К. : Атіка, 2001. 432 с.
108. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навчальний посібник / кол. авторів О. М. Литвинов, О. О. Житний, А. А. Васильєв та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : НікаНова, 2015. 400 с.
109. Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. К. : МАУП, 2004. 328 с.
110. Кримінальне право України : навч. посіб. / С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.; за ред. О. М. Омельчука. К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. 297 с.
111. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : вид-во ХНУВС, 2011. 378 с.
112. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін.; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Вид. 5-те, переробл. та допов. К. : Атіка, 2009. 408 с.
113. Кримінальне право України. Загальна частина : практикум : навчальний посібник / І. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук та ін. К. : КНТ, 2006. 432 с.
114. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник / Агеев М. М., Бахуринська О. О., Альошин Д. П. та ін.; за ред. Кашкарова О. О., Робака В. А. Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпед-держвидав»», 2010. 364 с.
115. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Банківський та ін. / За ред. П. С. Матишевського та ін. К. : Юрінком Інтер, 2000. 512 с.
116. Кримінальне право України: Практикум, навч. посібник / Андрушко П. П., Шапченко С. Д. та ін.; За ред. С. С. Яценка. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2012. 693 с.
117. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

118. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. К. : Атіка, 2006. 352 с.
119. Кримінологія : підручник для студентів вищих навч. закладів / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
120. Крукевич О. М. Генезис здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб. *Судова апеляція*. 2016. № 4. С. 79–89.
121. Кубіцький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. К. : Міленіум, 2015. 300 с.
122. Кулакова Н. В., Білоус В. П. Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів щодо неповнолітніх. *Право*. 2015. № 28. С. 176–183.
123. Кучинська О. А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/8233/%CE>.
124. Лактіонова Т. В. Індивідуальна віктимологічна профілактика навми-сних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. *Право і безпека*. 2005. № 4. С. 76–81.
125. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. К. : Україна, 1988. 254 с.
126. Лелеков В. А., Кошелева Е. В. Ювенальная криминология : учебник. Воронеж : ВИ МВД России, 2012. 495 с.
127. Литвинов О. М., Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. К. : ВД «Дакор», 2015. 128 с.
128. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. №4. С. 33–43.
129. Лутченко А. В. Запровадження служби пробації в Україні: європейський досвід. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки. 2017. Вип. 142. С. 103–106
130. Майоров А. В. Концептуальные основы виктимологического противодействия преступности. Челябинск : ЮУрГУ, 2013. 171 с.
131. Мальцев В. В. Введение в уголовное право: учебное пособие. Волгоград : Академия МВД РФ, 2000. 204 с.
132. Марисюк К. Б. Типи жертв злочинів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 824. С. 445–44.
133. Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : дис. канд. юр. наук : 12.00.08. Запоріжжя. 2008. 257 с.

134. Махінчук В. Інститут покарання: критерії визначення адекватності. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 9. С. 82–84.
135. Механизм преступного поведения / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М. : Наука, 1981. 248 с.
136. Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 520 с.
137. Михайлов А. Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений. К. : НВТ Правник НАВСУ, 1998. 44 с.
138. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
139. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
140. Мірошніченко Т. О. Загальна характеристика рівнів віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів. *Європейські перспективи*. 2016. № 2. С. 70–74.
141. Мокрицька І. Я. Правовий захист неповнолітніх потерпілих за нормами міжнародного права. *Наукові записки*. 2006. № 53. С. 174–177.
142. Мокрицька І. Я. Ювенальна юстиція: правовий захист дітей. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/21128/%CC>
143. Музиченко П. П. Історія держави і права України. К. : Знання, 2001. 429 с.
144. Муратова С. О. Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України : дис. канд. юр. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 229 с.
145. Муратова С. О. Судимість як інститут кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 293–310.
146. Муринець Н. Я. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність-передумова девіантної поведінки дітей. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 290–297.
147. Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2010. № 2. С. 140–152.
148. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. К. : ТОВ «К.І.С.», 2011. 132 с.
149. Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2. С. 88–12.
150. Назимко Є. С., Литвинов О. М. Настільна книга ад'юнкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та

- кримінологія; кримінально-виконавче право) : наук.-практ. посіб. Донецьк : Кальміус, 2014. 260 с.
151. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С. Міжнародний досвід та основні риси сучасних зарубіжних кримінологічних практик запобігання вчиненню злочинів проти дітей. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 2. С. 155–167.
  152. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С. Розвиток кримінального права України у контексті ювенального виміру. *Наше право*. 2018. № 2. С. 77–82.
  153. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С. Система та значення функцій ювенальної віктимології. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 146–152.
  154. Наказ від 19.12.2017 № 1044 Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18?lang=ru>
  155. Національна поліція України. URL: <https://www.npu.gov.ua/>
  156. Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права. *Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовтн. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 25–30.
  157. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf
  158. Панькевич В. М., Біліченко Н. С. Кримінально-правові та криміналістичні аспекти спонукання неповнолітніх до застосування допінгу. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1. С. 31–36.
  159. Папуша В. В. Віктимна поведінка підлітка: форми прояву та їх аналіз. *Наука і освіта*. 2016. № 11. С. 60–66.
  160. Пивоваров В. В., Мельничук Л. О. Роль конкретної життєвої ситуації у механізмі вчинення злочину. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 10. С. 72–78.
  161. Письменський Є. Закон як панацея. Кримінально-правова політика України в умовах суспільно-політичних змін 2013–2014 рр. *Юридичний вісник України*. 2015 р. № 3. С. 12.
  162. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 388 с.
  163. Письменський Є. О. Правові наслідки умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання. *Часопис академії адвокатури України*. 2011. № 4. С. 80–87.
  164. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу. *Часопис цивільного*

- і кримінального судочинства. Науково-практичний журнал.* № 5(8). 2012. С.110–118.
165. Плашовецький О. А. Становлення та розвиток законодавства про вік потерпілого від злочину на території України в Х–XIX ст. *Митна справа.* 2015. № 1(2.1). С. 28–33.
166. Поліція Харкова. URL: <https://police.kh.ua/>
167. Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Одеса, 2016. 221 с.
168. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (1996) № 8 державам-членам щодо політики боротьби із злочинністю у Європі, що змінюється від 5 вересня 1996 року. URL: <http://belreferatov.net/politika-borby-s-prestupnostyu-i-ugolovnoe-pravo-v-izmenyayushhejsya-evrope/>.
169. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)
170. Рень Л.В. Підліткова віктимність у соціально-педагогічному вимірі. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету.* Серія : Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 177–180.
171. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб. : Питер, 2002. 304 с.
172. Романов С. Ю., Лактіонова Т. В. Щодо поняття віктимологічної профілактики злочинів у кримінології. *Право і безпека.* 2002. № 4. С. 147–150.
173. Рыбальская В. Я. О виктимологическом направлении профилактики преступности несовершеннолетних. *Виктимология и профилактика правонарушений:* сб. науч. тр. Иркутск, 1979. С. 68–69.
174. Савельев А. И. Несовершеннолетние жертвы преступлений как объект виктимологического исследования. *Психопедагогика в правоохранительных органах.* 2012. № 1(48). С. 61–65.
175. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : моногр. / за ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.
176. Сіренко О. В. Поведінка потерпілого як складова його криміналістичної характеристики. *Міжнародний юридичний вісник:* збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. № 1. С. 127–133.
177. Сорокун П. В., Лексина Д. О. История развития виктимологии. *ЭПИ Международной научно-практической журнал «эпоха науки».* 2017. № 12. С. 110–112.

178. Степанова М. А. Виктимологическая характеристика и профилактика преступлений, совершаемых в отношении несовершеннолетних. *Проблемы правоохранительной деятельности*. 2015. № 4. С. 39–43.
179. Тинко Є. О. Психологічні детермінанти феномену віктимності. URL: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/62/65>
180. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса : Юридична література, 2000. 336 с.
181. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса : 2001. 36 с.
182. Федеяєва В. Дитинство: підходи до вивчення в наукових розвідках французького історика Ф. Арієса (1914–1984). URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2012/2012_1_13.pdf
183. Христенко В. Е. Психология жертвы : учебное пособие. Харьков : Консум, 2001. 256 с.
184. Христова Г. О. Судовий захист від насильства в сім'ї : інформ. матеріали для суддів. К. : Юрінком Інтер, 2010. 31 с.
185. Хряпінський П. В. Кримінальна правотворчість (гуманізація кримінального законодавства). Дніпропетровськ : ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. 336 с.
186. Цимбал Ю. Ю. Психологічні детермінанти формування «комплексу жертви». *Форум права*. 2012. № 1. С. 1050–1055.
187. Чебан О. М. Віктимологічна профілактика злочинності безпритульних осіб як елемент індивідуальної профілактики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 28. С. 43–47.
188. Шевченко Л. О., Оберемко Ю. О. Особливості віктимності неповнолітніх. *Форум права*. 2014. № 4. С. 353–358.
189. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 6-те вид., переробл. і доповн. К. : Знання, 2008. 310 с.
190. Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ. *Форум права*. 2012. № 2. С. 790–794.
191. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : підручник. К. : Либідь, 2002. 576 с.
192. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекцій. М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. 512 с.
193. Щеголева А. Н., Новикова Е. П. Особенности виктимности несовершеннолетних и пути ее снижения. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2015. № 1. С. 190–196.
194. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. *Методологические проблемы современной науки*. М. : Наука, 1978. 392 с.

195. Юрченко О. Ю. Щодо питання віктимологічного запобігання злочинності неповнолітніх. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3. С. 214–219.
196. Юрченко О. Ю. Проблеми захисту жертв злочинів у європейських країнах та США. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 332–335.
197. Якимова Е. Д. Виктимологическая профилактика преступности: содержание и задачи. *Виктимология*. 2014. № 1(1). С. 55–58.

Наукове видання

Нужно полностью имя и отчество

Назимко Є.С.

Андріяшевська М.С.

Тіточка Т.І.

**ЮВЕНАЛЬНА ВІКТИМОЛОГІЯ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ**

Монографія

Обкладинка	А. Юдашкіна
Технічний редактор	Т. Шутова
Верстка	В. Гайдабрус

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 01.11.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Цифровий друк. Гарнітура Cambria.
Ум. друк. арк. 12,1.
Наклад 300. Замовлення № 1121м-298.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
69002, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934-48-28,
+38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.